

**Г.В. Шумицька, Т.Д. Гнаткович,
О.В. Ківеждій, А.Ю. Лукач, Є.Є. Борисова**

УКРАЇНСЬКА МОВА

*Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням угорською мовою*

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

Ужгород
Всеукраїнське державне
видавництво «Карпати»
2018

УДК 811.161.2*кл 5 (075.3)

У 45

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Українська мова: Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою / Г.В. Шумицька, Т.Д. Гнаткович, О.В. Ківеждій, А.Ю. Лукач, Є.Е. Борисова. – Ужгород, 2018. – 272 с., іл.

ISBN ISBN 978-966-671-484-1

Підручник побудовано на засадах дитиноцентризму та застосуванні компетентнісного підходу відповідно до концепції Нової української школи. Використано QR-коди, за якими учні за допомогою гаджетів можуть переглядати навчальні мультфільми на You-tube-каналі «Нова українська школа» та відео-лайфхаки з української мови на онлайн-платформі EdEra.

QR-коди роблять підручник мультимедійним та інтерактивним. Тексти дібрані відповідно до концепції Нової української школи та соціокультурної змістової лінії – такі, які формують комунікативну компетентність на лексичному та граматичному рівнях. Новизною підручника є авторські меми – зображення-асоціації з первісною інформацією, які привертають увагу учнів до теорії, допомагають осмислити її та запам'ятати. Систему завдань спрямовано на активізацію розумової діяльності учнів, всебічне вивчення певного питання мовознавчого характеру, осмислення програмового матеріалу, формування базових знань з предмета.

УДК 811.161.2*кл 5 (075.3)

ISBN 978-966-671-484-1

© Шумицька Г. В., Гнаткович Т. Д.,
Лукач А. Ю., Ківеждій О. В., Борисова Є. В.
© Поліха Л.Я., дизайн, 2018
© Видавництво «Карпати», 2018

ЗМІСТ

§ 1. Українська мова – державна мова України.....	7
§ 2. Розвиток мовлення. Загальне уявлення про спілкування і мовлення, види мовленнєвої діяльності.....	10
Повторення вивченого в початкових класах	13
§ 3. Частини мови, способи розпізнавання частин мови	13
§ 4. Іменник	17
§ 5. Прикметник.....	22
§ 6. Числівник.....	25
§ 7. Займенник. Особові займенники	29
§ 8. Дієслово	33
§ 9. Розвиток мовлення. Читання тексту мовчки	37
§ 10. Розвиток мовлення. Текст. Тема і головна думка тексту.....	40
Синтаксис. Пунктуація	47
§ 11. Словосполучення. Головне та залежне слово у словосполученні.....	47
§ 12. Речення. Види речень	53
§ 13. Головні члени речення: підмет і присудок.....	59
§ 14. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина.....	62
§ 15. Речення з однорідними членами. Кома між однорідними членами.....	69
§ 16. Двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.....	74
§ 17. Розвиток мовлення. Усний переказ тексту розповідного характеру.....	78
§ 18. Звертання. Розділові знаки при звертаннях	80
§ 19. Складне речення. Розділові знаки у складному реченні	84
§ 20. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові	90
§ 21. Діалог. Тире при діалозі.....	94
§ 22. Розвиток мовлення. Правила спілкування. Складання діалогів	98
§ 23. Лексичне значення слова. Однозначні і багатозначні слова. Вживання багатозначних слів у прямому і переносному значеннях	101
§ 24. Тлумачний і перекладний словники	106
§ 25. Групи слів за значенням: омоніми, синоніми, антоніми	109
§ 26. Фразеологізми. Фразеологічний словник	117
§ 27. Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту-опису предмета.....	122

Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія	127
§ 28. Звуки мови і звуки мовлення. Голосні й приголосні звуки.....	127
§ 29. Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт. Співвідношення звуків і букв	135
§ 30. Звукове значення букв я, ю, є, і, щ . Позначення на письмі звуків [дж], [дз], [дз']	139
§ 31. Розвиток мовлення. Переказ художнього тексту з елементами опису предмета	142
§ 32. Склад. Основні правила переносу. Наголос	144
§ 33. Вимова наголошених і ненаголошених голосних звуків та позначення їх на письмі	150
§ 34. Вимова приголосних звуків та позначення їх на письмі.....	156
§ 35. Розвиток мовлення. Написання вітальних листівок	159
§ 36. Уподібнення приголосних звуків	162
§ 37. Спрощення в групах приголосних.....	166
§ 38. Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків. Чергування [о] – [а], [е] – [і], [е] – [и]	169
§ 39. Чергування [о], [е] з [і]	172
§ 40. Чергування [е] з [о] після [ж], [ч], [ш], [й].....	174
§ 41. И, І після ж, ч, ш, щ та г, к, х у коренях слів	176
§ 42. Розвиток мовлення. Читання вголос тексту науково-популярного стилю	178
§ 43. Розвиток мовлення. Твір-розповідь у художньому стилі.....	180
§ 44. Основні випадки чергування приголосних: [г], [к], [х] – [ж], [ч], [ш] – [з], [ц], [с']	182
§ 45. Основні випадки чергування у – в, і – й	186
§ 46. Розвиток мовлення. Стисле переказування змісту побаченого	188
§ 47. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами ь, і, я, ю, є	190
§ 48. Правила вживання м'якого знака	191
§ 49. Правила вживання апострофа. Правильна вимова та написання слів з апострофом	195
§ 50. Розвиток мовлення. Поняття про офіційно-діловий стиль. Складання запрошення.....	199
§ 51. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігу однакових приголосних звуків.....	201
§ 52. Написання слів іншомовного походження	205
§ 53. Розвиток мовлення. Аудіювання тексту художнього стилю	212
§ 54. Розвиток мовлення. Твір-опис тварини у художньому стилі.....	214

Будова слова. Словотвір	216
§ 55. Основні відомості про будову слова і словотвір. Спільнокореневі слова і форми слова. Основа слова і закінчення змінних слів	216
§ 56. Значущі частини слова	219
§ 57. Вимова і написання префіксів з- (зі- , с-), роз- , без- , пре- , при- , прі-	225
§ 58. Розвиток мовлення. Усний твір-опис за малюнком	231
§ 59. Основні способи словотворення в українській мові	232
§ 60. Усний твір-розповідь за поданою ситуацією	237
§ 61. Зміни приголосних при творенні іменників і прикметників із суфіксом -ин-	239
§ 62. Зміни приголосних при творенні прикметників на -ськ-(-зьк-, -цьк-) та іменників на -ство (-зтво, -цтво)	243
§ 63. Написання слів з пів-, напів- разом, через дефіс	247
§ 64. Розвиток мовлення. Твір з елементами роздуму	250
§ 65. Написання складних слів разом і через дефіс	254
§ 66. Творення і правопис складноскорочених слів. Сполучні о, е в складних словах	259
§ 67. Розвиток мовлення. Поняття про публіцистичний стиль, сферу його вживання. Написання замітки	262
§ 68. Повторення вивченого у 5 класі	264

Дорогі п'ятикласники!

Замість вступу, пропонуємо Вам тест із вибором однієї чи кількох правильних відповідей.

Кожна людина прагне самореалізації. У майбутньому хочу

А бути успішним

Б прославитися

В опанувати професію, яка приносить задоволення й добробут

Г стати заможним

Якщо Ви виберете хоча б один варіант, то зобов'язані на високому рівні володіти державною мовою. Уявіть себе в майбутньому успішним (відомим) професіоналом і... безграмотним: Ваше мовлення пересипано суржиком під час ділової зустрічі чи Ви, наприклад, політик, який не вміє висловити думку... Як мінімум, смішно... й гірко.

Можна заперечити: хіба не все одно, як розмовляти? Он скільки навколо більш-менш успішних і водночас безграмотних. Краще знати іноземну – без неї нікуди... Можливо, наступні слова Вам здадуться досить пафосними, але мине зовсім мало часу – і Ваша грамотність (чи безграмотність) стане вирішальною в конкуренції за престижне місце роботи. Мрієте жити в економічно розвиненій та демократичній країні? Але ж це Ви сьогодні творите майбутній образ держави: якщо зараз знехтуєте своєю мовою, завтра доведеться скіти на теренах Європи. Якщо сьогодні будете байдужими до української мови як першооснови нації, завтра до Вас збайдужіє цивілізований світ.

У п'ятому класі Ви починаєте вивчати систематичний курс української мови.

Вивчаючи українську мову й користуючись нею, Ви:

– відчуєте її красу, милозвучність і гнучкість, розкриєте для себе багатство її виражальних засобів;

– прилучитесь до пізнання Всесвіту й маленької батьківщини;

– поглибите любов до землі, на якій живеете;

– удосконалите власне мовлення задля успішного спілкування.

Мова для цього – найкращий інструмент, але за умови, якщо нею досконало володіти, якщо знати всі її можливості й силу.

Нехай пізнання українського слова буде для Вас радісним і зовсім не важким. Успіхів Вам!

3 повагою автори

§ 1. Українська мова – державна мова України

■ **Вправа 1.** I. Виразно прочитайте вірш. Визначте його основну думку. Одне із речень (на вибір) переписуйте у зошити. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте значення виділених слів.

ХТО ЛЮБИТЬ, ТОЙ ЛЕГКО ВЧИТЬ
Якщо з українською мовою
в тебе, друже, не все гаразд,
не вважай її *примусовою*,
полюби, як весною *ряст*.
Примусова тим, хто цурається,
а хто любить, той легко вчить:
все як пишеться, так вимовляється, –
все, як пісня, у ній звучить.
І *журлива* вона, й піднесена,
тільки *фальш* для неї чужа.
В ній душа Шевченкова й Лесина,
і Франкова у ній душа.

Дмитро Білоус

II. Побудуйте речення про українську мову, використовуючи подані або самостійно дібрані епітети й порівняння.

*Співуча, мелодійна, барвінкова, дзвінка, багата; завжди нова, як по-
дих вітру; мила серцю, як світанкова зоря; квітуча, як весняний сад.*

■ **Вправа 2.** I. Прочитайте текст мовчки. З'ясуйте його головну думку. Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм «Цікаві факти про українську мову».

Мова – це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною. У кожного народу своя мова. Це великий скарб, який треба шанувати, берегти і розумно збагачувати, не причиняючи йому ніякої шкоди (*К.Крапива*).

II. Об'єднайтесь у групи. Поміркуйте, для чого людині потрібна мова? Чи можуть мову замінити сучасні гаджети?

■ **Вправа 3.** Складіть прислів'я, дібравши з довідки пропущені частини. Запишіть їх. Поясніть зміст кожного з них.

1. Птицю пізнати по пір'ю, а людину
2. Від теплого слова і лід 3. Як привітаєшся, так і 4. Багато знай, та 5. Що на думці, те й 6. Мудре слово ... відчиняє.
7. Слово до слова – 8. На те людині дано розум і мову, щоб ділитися ... з іншими (*Нар. тв.*).

Довідка: відкажуть; розмерзається; по мові; ще питай; на язиці; зложиться мова;

залізні ворота; своїми думками.

■ **Вправа 4.** Прочитайте вислів відомого мовознавця С. Караванського. Чому державну мову науковець прирівнює до державного герба та гімну? Перепишіть вислів. Що в ньому сказано про українську мову як державну?

Державна мова окремої державної нації є її національне багатство, яке належить шанувати і боронити громадянам окремої держави так само, як Державний Прапор, Державний Герб та Державний Гімн (За С. Караванським).

■ **Вправа 5.** I. Прочитайте вислів Панаса Мирного. Як розумієте його зміст?

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

II. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте лексичне значення слова *мова*. Складіть два-три речення зі словом *мова*.

■ **Вправа 6.** Прочитайте прислів'я й поясніть значення кожного з них.

1. Щире слово, добре діло душу й серце обігріло. 2. Хто не знає, нехай людей спитає. 3. Язик до Києва доведе. 4. Де грамотні люди, там біди не буде.

Це цікаво!

Першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований у 1574 році у Львові першодрукарем Іваном Федоровим. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання і короткої читанки. До нас дійшов лише один примірник, який знайдено в Римі 1927 року (*За виданням «Україна в цікавих фактах»*).

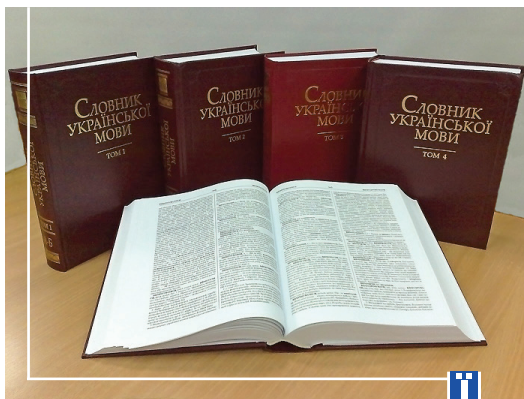
■ Вправа 7. I. Прослухайте текст.

Українська мова є державною мовою України. Нею розмовляє понад 40 мільйонів користувачів. Це одна з найдавніших і найрозвиненіших мов світу.

Доля української мови протягом століть була нелегкою. Не дозволяли друкувати українською мовою книжки, вчитися нею в школах та університетах, користуватися в урядових установах. Але мова жила, розвивалася й ставала дедалі кращою, багатшою.

У Словнику української мови в 11 томах (у якому, проте, зібрано далеко не всю лексику) налічується понад 134 тисячі слів. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови 2005 року видання міститься майже чверть мільйона слів.

Українською мовою можна висловити й передати найтонші почуття, описати все, що бачить людське око. Нею написано багато визначних творів і наукових праць, на українську мову блискуче перекладено більшість шедеврів світової літератури. Перша у світі «Енциклопедія кібернетики» була видана українською мовою (3 журналу).

II. Дайте відповіді на запитання:

- Скільки користувачів розмовляє українською мовою?
- Скільки слів налічується у Словнику української мови в 11 томах?
- З якою метою використовується українська мова?

Скориставшись QR-кодом, перейдіть в Словник української мови в 11 томах онлайн – тут знайдете тлумачення всіх слів.

Словник

віддзеркалювати – tükröz
влада – hatalom
вчений – tudós
герб – címer
громадянин – állampolgár
достаток – jólét
конституція – alkotmány
лан – (búza)mező
незалежність – függetlenség

носії – hordozó
погідний – derült, derüs (égbolt)
пошана – tisztelet
примусовий – kényszerített
ряст – keltike
цуратися – idegenkedik valakitől/
valamitől
шедевр – remekmű

§ 2. Розвиток мовлення. Загальне уявлення про спілкування і мовлення, види мовленнєвої діяльності

Прочитайте та запам'ятайте!

Мовлення – це використання мовних засобів (слів, речень, текстів тощо) для спілкування.

Види мовленнєвої діяльності

<i>Аудіювання</i>	<i>Читання</i>	<i>Говоріння</i>	<i>Письмо</i>

Читаємо, слухаємо розповідь учителя, пишемо переказ або листа другові, розмовляємо з батьками. Це все – наша мовна діяльність, усне та письмове спілкування.

Залежно від того, де, з ким і про що ми спілкуємося, змінюється наша мовна поведінка.

■ **Вправа 8.** I. Розкажіть про цікавий випадок або подію із вашого життя, свідком якої ви були:

- а) учителеві на уроці;
- б) учителеві під час відпочинку;
- в) товаришеві в безпосередньому спілкуванні;
- г) товаришеві в листі.

II. З'ясуйте, чим відрізняються ваші розповіді.

Прочитайте та запам'ятайте!

Спілкування – це обмін інформацією, передача її однією людиною іншій.

Різновиди мовленнєвого спілкування:

усне (говоримо, слухаємо);
письмове (пишемо, читаємо).

Будь-яке спілкування відбувається за певних умов, які впливають на наше мовлення. Із цих умов складається ситуація спілкування.

Того, до кого звертаються під час спілкування, називають адресатом.

Мета спілкування – це те, чого ви прагнете (про щось повідомити, щось з'ясувати, до чогось спонукати, висловити почуття тощо).

■ **Вправа 9.** До вас звернувся перехожий на вулиці й запитав, як пройти до автобусної станції. Які мовні звороти ви використаєте? Виберіть із наведених зворотів правильні.

Пройти ліворуч, праворуч за будинком зупинка, прямо пройти один квартал, проїхати одну остановку метром, пройти тудию, сюдою їздить тролейбус, повернути за ріг, остановка за углом, дві хвилини пішки до метро.

■ **Вправа 10.** I. Прочитайте оповідання вголос.

ДОПОМОГЛИ...

Ганнуся і Марійка йшли зі школи. Якраз бабуся несла воду.

- Давайте ми вам допоможемо.
- Прошу, – сказала радо бабуся.
- Дай, я понесу, – схопилася за відро Марійка.
- Ні, я! – заперечила Ганнуся.
- Чому ти? – розсердилася Марійка.
- А чому саме ти? – запитала Ганнуся.

– Я взяла перша, – наполягає Марійка.

– Не дам, бо і я хочу, – не поступається Ганнуся.

– Давай мені...

Бабуся чекала, чекала, слухала, слухала, як дівчатка сперечаються, нарешті взяла відро і сама понесла додому. А Ганнуся з

Марійкою цього навіть не помітили. Вони ще довго стояли на вулиці й сперечалися, кому з них нести відро (*Г. Різник*).

II. Як ви оцінюєте описану ситуацію? Підготуйте розповідь на цю тему з іншим розвитком подій і з іншим закінченням. Як ви побудуєте розмову з людиною, яка переходить вулицю, і ви бажаєте запропонувати їй свою допомогу?

III. Перебудуйте діалог так, щоб у ньому були речення зі словами ввічливості. Запишіть 5-6 реплік у зошит.

Монолог :)

Прочитайте та запам'ятайте!

Спілкування є важливим складником культури людини.

Спілкування може бути монологічним і діалогічним.

Монолог – висловлювання однієї особи. Характер розмови залежить від місця й умов спілкування співрозмовників.

Діалог – розмова двох осіб, які обмінюються висловлюваннями – репліками.

Вправа 11. I. Прочитайте текст мовчки.

У спілкуванні з людьми важливе значення має вміння поставити себе на місце іншого. Якщо ви вмієте це робити, вам неважко буде подивитися на речі очима свого співрозмовника. Саме в такому вмінні полягає таємниця успіху спілкування з людьми.

Правду кажучи, більшість людей прислухається тільки до власної думки. Це відчувається передусім під час суперечок, коли можна почути таке: «Я його примушу зі мною погодитись!»

У кожній суперечці відбувається зіткнення двох різних поглядів, двох думок. Розв'язати суперечку – означає прислухатись до іншого, зробити крок назустріч. Адже кожна зі сторін по-своєму має рацію (*За І. Томаном*).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Що забезпечує, на думку автора тексту, успіх у спілкуванні з людьми?
2. У який спосіб автор радить розв'язувати суперечку?

Вправа 12. Відтворіть розмову з батьками в такій ситуації: ви хочете мати вдома й доглядати якусь тваринку (пташку), а батьки вам не дозволяють. Як ви будете їх переконувати?

Вправа 13. Запишіть прислів'я. Про які правила нагадують вони співрозмовникам?

Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш. Цідить слова крізь зуби. Пуста мова не варта доброго слова.

Вправа 14. I. Прочитайте текст мовчки.

На початку дванадцятого століття на Русі широко відомим стало «Повчання до дітей» князя Володимира Мономаха. Дітям князів та дружинників рекомендувалося вести бесіду так: «У присутності старших мовчати, мудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними собі і молодшими в любові перебувати, не шаленіти словом, не осуджувати мовою...» (*За О. Корніякою*).

II. Поміркуйте, чи змінилися за тисячоліття правила спілкування між людьми. Обговоріть це питання у класі.

Поради для тих, хто хоче бути гарним співрозмовником

1. Умійте зацікавлено й уважно вислухати іншого.
2. Під час бесіди дивіться в очі людині, з якою говорите.
3. Слухайте, не перебиваючи співрозмовника.
4. Не будьте нав'язливими.
5. Говоріть про те, що може бути цікавим і корисним для тих, хто вас слухає.

■ **Вправа 15.** Прочитайте. Запишіть запропоновані вислови у три колонки, розподіливши слова вітання, прохання й вибачення, прощання.

На добраніч; привіт; доброго ранку; прошу до класу; повторіть, будь ласка, ще раз; передайте, будьте ласкаві, книжку; вибачте, що потурбували вас; даруйте; прошу; добрий день; до побачення; добрий вечір; на все добре; вибачте, дозвольте пройти; до зустрічі; пробачте, котра зараз година?; хай щастить; будь ласка, що ви сказали?; зачиніть, будь ласка, двері; скажіть, будьте ласкаві, коли перерва?; будь ласка, чи не могли б ви мені допомогти?; будь ласка, що б ви мені могли порадити?.

■ **Вправа 16.** Продовжіть уявний діалог «Навіщо читати?».

- Сьогодні я вже дочитую оповідання Всеволода Нестайка. Дуже цікаві. А ти що читаєш?
- Та... А навіщо читати? Там усе видумано, все неправда...
- ...

Словник

вибачте – bocsánat
даруйте – bocsánat
дозволити – engedélyez, megenged
мати рацію – igazsá van
привіт – szia

прошу – tessék, legyen szives
складник – összetevő
свідок – tanú
турбувати – zavar
цідити – itt: kedvetlenül beszél

Повторення вивченого в початкових класах

§ 3. Частини мови, способи розпізнавання частин мови

■ **Вправа 17.** I. Прослухайте текст.

Тихий осінній день. У яблуневому саду літають джмелі. Вони прилетіли до яблука, що впало з дерева і лежить на землі. З яблука тече солодкий сік. Обліпили яблуко джмелі.

Зайшло сонце. А в саду яблука пахнуть сонцем. Десь заспівав цвіркун. Раптом з яблуні на землю впало яблуко – гуп... Цвіркун замовк. Полетів сполоханий птах. Десь за лісом у нічному небі спалахнула зірка. Знову заспівав цвіркун.

Уже й місяць вплив на небо, а яблука пахнуть гарячим сонцем (В. Сухомлинський).

II. Дайте відповіді на запитання:

- Про що розповідається в тексті?
- На які частини його можна поділити за змістом?
- Які речення виражають час подій?
- Який заголовок можна дібрати до тексту?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Які комахи літають в яблуневому саду?

А шершні **Б** оси **В** джмелі **Г** бджоли

2. Чим пахнуть яблука в саду?

А медом **Б** росами **В** сонцем **Г** дощем

3. Що зробив цвіркун, коли впало яблуко?

А замовк **Б** заспівав **В** утік **Г** пострибав

4. Який сік тече з яблука?

А густий **Б** солодкий **В** кислий **Г** терпкий

IV. Випишіть по два-три слова, що належать до кожної з відомих вам частин мови.

Загальна характеристика частин мови

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм – ліневістичну казку про частини мови.

Частини мови	Питання	За значенням	Приклади
I. Іменник	хто? що?	самостійна, називає предмети	людина, успіх
II. Прикметник	який? чий?	самостійна, називає ознаки	радісний, материн
III. Числівник	скільки? котрий?	самостійна, називає кількість або порядок при лічбі	два, другий
IV. Займенник	хто? що? який? чий? скільки? котрий?	самостійна, вказує на предмети, ознаку, кількість	я, цей, стільки
V. Дієслово	що робити? що зробити?	самостійна, називає дію або стан	творити, перемогти
VI. Прислівник	як? де? коли? чому? навіщо?	самостійна, називає ознаку предмета, ознаку ознаки, ознаку дії	гарно, швидко, дуже, далеко
VII. Прийменник	—	службова	з, в, через
VIII. Сполучник	—	службова	і, але, або
IX. Частка	—	службова	не, навіть, ж
X. Вигук	—	особлива	ой, ух, алло!

Пригадайте!

Усі слова залежно від їхнього лексичного значення, граматичних ознак, способів змінювання і ролі в реченні поділяються на десять частин мови.

Частини мови діляться на **самостійні** (повнозначні), які в реченні можуть виступати членами речення, і **службові** (неповнозначні), які виконують допоміжну роль у побудові речень.

■ **Вправа 18 (з ключем).** I. Пригадайте частини мови, які ви вивчали в попередньому класі. Випишіть підряд у три колонки окремо іменники, прикметники, дієслова.

Учень, історичний, учитися, радісний, свято, активні, набуваемо, працюю, аналізують, добрий, осіння, відкриваєш, читаєте, історія, святковий, товариського, хвилина, аплодує, іскристим, іскорки, втішний, напишу, несемо, акуратні, ідеш, відкриття, мирний.

II. Підкресліть у всіх словах початкову букву. Якщо ви правильно виконали вправу, то з цих букв у вас складеться побажання. Прочитайте його й запишіть.

■ **Вправа 19.** I. Прочитайте текст уголос.

Наша Батьківщина

Україна – наша Батьківщина. У ній живуть працьовиті люди. Вона багата на корисні копалини: вугілля, залізну руду, марганець, свинець, титан, нікель... На її ланах вирощують щедрі врожаї жита, пшениці, льону, цукрових буряків, кукурудзи, соняшника. А яка мальовнича природа України – річка Дніпро, озеро Світязь, гори Карпати...

Наша Вітчизна подарувала людству геніальні українські пісні, твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Володимира Винниченка та багатьох інших видатних письменників (З журналу).

II. Скориставшись QR-кодом, перегляньте відео «Цікаві факти про Україну».

III. Поясніть значення слова «Батьківщина», звірте свою думку з тлумачним словником. Доберіть синоніми до цього слова.

IV. Дайте відповіді на запитання:

- Як називається наша Батьківщина?
- На які корисні копалини багата Україна?
- Які врожаї вирощують на її ланах?

V. Виконайте тестові завдання:

1. Як називається озеро, про яке йдеться в тексті?

A Сиваш **Б** Синевир **В** Світязь **Г** Ялпуг

2. Прізвище якого видатного письменника не згадано в тексті?

A Тараса Шевченка

Б Лесі Українки

В Івана Франка

Г Івана Котляревського

VI. Перепишіть перший абзац. У перших трьох реченнях визначте всі відомі вам самостійні частини мови.

Зразок: *Україна* (ім.), *наша* (займ.), *Батьківщина* (ім.)

Це цікаво!

Україна – одна з найбільших європейських країн. Її площа 603,7 тис. км².

Крайньою східною географічною точкою України є селище міського типу Мілове Луганської області, а західною – місто Чоп на Закарпатті, відстань між якими 1270 км (За збірником «Україна в цікавих фактах»).

■ **Вправа 20.** I. Запишіть у зошит прислів'я та приказки про рідний край, які ви знаєте.

II. У кожному реченні визначте службові частини мови.

Зразок. *Людина без* (прийм.) *рідної землі* *почувається,* *як* (спол.) *соловей без* (прийм.) *гнізда.*

Підказка. За покликанням у QR-коді – багато прислів'їв та приказок 😊.

■ **Вправа 21.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись інтонації.

Українські Карпати – найзагадковіший край! Туристи всього світу їдуть у Карпати, аби помилуватися унікальною та неповторною природою, зануритись у надзвичайні карпатські традиції та поспілкуватися з людьми, які кожного приймають як рідного. Приїхавши сюди, ви на власні очі побачите неземної краси краєвиди, побуваєте на мінеральних джерелах, сповнених життєдайної енергії, та подихаєте кришталевим гірським повітрям. Карпати раді приймати гостей в будь-яку пору року: ті, хто любить покататися на лижах із засніжених вершин, відвідують Карпати взимку; тих, кого цікавлять велопрогулянки або катання на конях, Українські Карпати запрошують влітку. Також улітку у вас буде можливість піти в похід літніми горами (За матеріалами сайту *itinery.com.ua*).

II. Назвіть, яке з поданих речень окличне. Проінтонуйте його відповідно.

Тестове завдання для самоперевірки

Установіть відповідність між словами і частинами мови, до яких вони належать:

- 1 іменники
- 2 прикметники
- 3 дієслова
- 4 сполучники

- А але, й, якщо
- Б любити, радіти, слухати
- В широкий, білий, дерев'яний
- Г над, до, у
- Д Кирило, олень, тунець

Словник термінів

вигук – indulatszó
дієслово – ige
займенник – névmás
іменник – főnév
прийменник – elöljáró

прикметник – melléknév
прислівник – határozószó
сполучник – kötőszó
частка – módosítószó
числівник – számnév

Словник

вугілля – szén
вчасно – időben
вшанувувати – (meg)tisztel; hódol
залізна руда – vasérc
знахідка – lelet
оскільки – amennyiben, miután

отже – tehát, akkor
спокійний – nyugodt
умілий – ügyes
ущухати – elcsendesül
цвіркун – tücsök
шершень – lódarázs

§ 4. Іменник

■ **Вправа 22.** I. Прослухайте текст.

У великому місті був маленький парк із озерцем. У парку росло одинадцять великих дерев і один малий паросток. Він мав тонке стебельце і два листочки, йому подобалося, коли надвечір падав теплий дощ, і не подобалася холодна роса уранці.

У парку гуляли великі і маленькі люди. Доріжками чалапали голуби і ворони. У траві повзали мурашки, сонечка і пурхали метелики. Вони були схожі одні на одних. Маленькі люди – на великих, голуби – на голубів, ворони – на ворон, мурашки – на мурашок, сонечка – на сонечок, а метелики ... Ну, а метелики були різні, але всі мали по чотири крильця, по два вусики і по шість лапок.

«Цікаво, а з мене хто виросте? На кого я схожий?» – подумав паросток і взявся розглядати дерева навколо (За К.Міхаліциною).

II. Дайте відповіді на запитання:

- Де ріс паросток?
- Як виглядав паросток?
- Що подобалося, а що не подобалося паростку?
- Кого бачив паросток у парку?

III. Допоможіть паростку з'ясувати, яким він виросте. Придумайте власне продовження історії.

IV. Виконайте тестові завдання:

1. Скільки дерев росло в парку?

А п'ять **Б** сім **В** одинадцять **Г** чотирнадцять

2. Які істоти не згадуються в тексті?

А джмелі **Б** мурашки **В** метелики **Г** голуби

V. Випишіть із тексту по 5 іменників в однині й множині. З'ясуйте, що означають ці іменники: назви істот чи неістот?

Пригадайте!

Іменник – це самостійна частина мови, що називає предмет, особу, явище і відповідає на питання хто, що? (*миша, зошит, райдуга*).

Назви істот відповідають на запитання *хто*?

Назви неістот відповідають на запитання *що*?

Мовна веселинка!

Дітям пам'ятати слід,

Що іменник має рід.

Чоловічий – значить «він»:

Учень, хвіст, портфель, пінгвін.

А жіночий рід – «вона»:

Дружба, ластівка, весна.

Є й середній рід «воно»:

Вухо, яблуко, вікно.

Н. Попельовська

■ **Вправа 23.** Запишіть іменники в три колонки за родами: 1) середній; 2) жіночий; 3) чоловічий.

Взірець, батько, стежка, сіль, узбіччя, Ялта, плетиво, дерево, джерело, батько, сила, листя, свіжість, ніч, світ.

Пригадайте!

Іменники, які можна замінити словом *він* і поєднати із словом *мій*, належать до **чоловічого роду**.

Іменники, які можна замінити словом *вона* і поєднати із словом *моя*, належать до **жіночого роду**.

Іменники, які можна замінити словом *воно* і поєднати із словом *моє*, належать до **середнього роду**.

Вправа 24 (з ключем). Випишіть іменники у колонки відповідно до відмінка, у якому вони стоять: 1) у називному; 2) у родовому; 3) у давальному тощо.

Свічка, (на) кінець, (з) примусу, (завдяки) витривалості, справа, (з) успіхом, (при) здоров'ї, (круг) Києва, (про) князів, (в) ООН, (перед) кладкою, (за) участі, (услід) онукам, (у) далечінь, (за) вітром, (наперекір) бургам, (по) склі.

Ключ. З других букв іменників (прийменники не враховуються) має скластися закінчення вислову американського письменника Р. Емерсона: «Слабкі люди вірять в удачу, сильні – ...».

Пригадайте!

Іменник, пов'язуючись у реченні з іншими словами, змінюється за відмінками.

В українській мові є **сім відмінків**, кожний з яких відповідає на певне запитання:

1) називний – хто? що? (*син, яблуко; сини, яблука*);

2) родовий – кого? чого? (*сина, яблука; синів, яблук*);

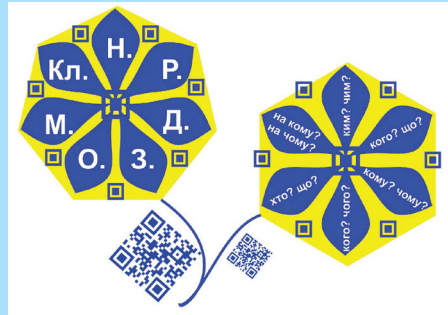
3) давальний – кому? чому? (*синові, яблуку; сиnam, яблукам*);

4) знахідний – кого? що? (*сина, яблуко; синів, яблук*);

5) орудний – ким? чим? (*сином, яблуком; синами, яблуками*);

6) місцевий – на (в, при) кому? на (в, при) чому? (*на (в, при) синові, яблуку; синах, яблуках*);

7) кличний – хто? що? (*сину, яблуко; сини, яблука*).

Називний відмінок називається прямим, усі інші – непрямыми.

Вправа 25. І. Прочитайте текст мовчки.

Прийшла журлива пора прощання з красним літечком. У зелені кучерявих хмар уже вплітаються вохристі пасма. Чарівниця-осінь починає розвішувати на гілках перші золоті дукати листя. Поступово в багрянець одягається все лісове братство. А в кришталево-прозорому синьому небі вже курличуть

журавлі. На освітлених сонцем лісових галявинах червоніють кетяги горобини. Прощай, літо! (З журналу).

II. Поясніть, чому осінь у тексті названо чарівницею? Підберіть синоніми до слова «чарівниця».

III. Дайте відповіді на запитання:

- Чому пору прощання з літечком названо журливою?
- У що одягається лісове братство?
- Яке забарвлення має небо?

IV. Виконайте тестові завдання:

1. Про прощання з якою порою року йдеться?

A весною **Б** осінню **В** літом **Г** зимою

2. Яка рослина червоніє на галявинах?

A шипшина **Б** калина **В** терен **Г** горобина

V. Поясніть, як ви розумієте вислів «золоті дукати листя»?

VI. Випишіть іменники, визначте їх відмінок.

Це цікаво!

Місто з найдовшою назвою – це Бангкок, столиця Таїланду. Повну назву його можна перекласти українською мовою приблизно так: «Велике місто ангелів, найвище сховище божественних скарбів, велика земля, яку не можна завоювати, велике й квітуче царство, чудова й квітуча столиця дев'яти коштовних каменів, місто, де живуть найбільші володарі у величому палаці, житло богів, здатних перевтілюватись у духів». Назва, записана в оригіналі, нараховує 147 літер.

Вправа 26. Перепишіть. Слова, що в дужках, поставте в потрібному числі й відмінку. Закінчення підкресліть.

Сьогодні я був у (бібліотека). Там стоять (стелаж) з (книга). На (стіна) написано: «До (книжка) ставтеся з (любов)!» Бібліотекарка запропонувала мені багато цікавих (книжка). Я вибрав собі дві (книжка): «Михайлик – джуря козацький» (Марія) Пригари й «Українські народні (казка)». Коли я виходив, то подякував (бібліотекарка).

Вправа 27. Пригадайте, як пишуться в українській мові власні і загальні назви. Поясніть уживання великої букви та лапок у поданих словах і словосполученнях.

Європа, Виноградівська загальноосвітня школа імені Жігмонда Перені, поема «Катерина», Організація Об'єднаних Націй, повість «Земля», медаль «За відвагу», газета «Новини Закарпаття», місто Мукачево, сузір'я Великої Ведмедиці, Нобелівська премія.

Вправа 28. Спишіть, розкриваючи дужки.

I. (К,к)онвалія — багаторічна (Р,р)ослина. Вона поширена в (Є,є)вропі, (С,с)ередземномор'ї, (С,с)хідному (С,с)ибіру, на (Д,д)алекому (С,с)ході, в (К,к)итаї та (П,п)івнічній (А,а)мериці. Трапляється (К,к)онвалія також майже по всій (У,у)країні.

Вправа 29. Подані слова запишіть у дві колонки: 1) ті, що пишуться з малої букви; 2) ті, що пишуться з великої букви.

(У,у)жгород, (А,а)нтон, (Ф,ф)ранкова (поема), (К,к)итаї, (Г,г)алактика, (О,о)бласть, (А,а)ндреа, (К,к)орабель, (Б,б)іблія, (О,о)світа.

Вправа 30. I. Прочитайте текст уголос.

Андрійко, який мріє стати знаменитим мореплавцем, щойно сів за парту, відразу вдав, ніби крутить стернове колесо, й вигукнув:

– Повний уперед! Наш корабель вирушає в дев'ятимісячне кругосвітнє плавання.

Петрик, а він мріє про космічні подорожі, зауважив:

– На кораблі повинен бути бортовий журнал, щоб у ньому записувати найважливіші події.

– Правильно! – підтримали його інші учні.

– Гарний задум, – похвалив нас учитель української мови Петро Іванович, коли ми йому розповіли про це (*І. Ющук*).

II. Відшукайте в тексті іменники. Випишіть в окремі колонки загальні й власні назви. Усно поясніть їх правопис та визначте рід, число, відмінок.

III. Що вам найбільше запам'яталося з перших днів нового навчального року? Напишіть про це невелику розповідь.

Вправа 31. Розгляньте малюнок. Підготуйте усну розповідь на тему «Ужгород – обласний центр Закарпаття». Використовуйте власні назви.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Обидві власні назви треба писати в лапках у рядку:

- А село Веселе, фабрика Світоч
- Б роман Собор, печиво Сюрприз
- В готель Харків, дівчина Марійка
- Г холодильник Норд, місто Острог

2. Власну назву треба брати в лапки в усіх рядках, ОКРІМ:

- А урочище Кам'янка
- Б зупинка Таврійський університет
- В Шевченків Кобзар
- Г опера Тарас Бульба

Словник термінів

відмінок – eset

власна назва – tulajdonnév

загальна назва – köznév

назва істоти – élőlény

назва неістоти – életlen

рід – nem

число – szám

Словник

Дукат – золота монета, що була поширена в ряді європейських країн (у тексті слово вжито в переносному значенні).

вигукнути – (fel)kiált

вирушати – elindul, útnak indul

відразу – azonnal

вохристий – okker színű

здум – terv, elgondolás, szándék

зауважити – észrevesz; megjegyez

кругосвітній – világgörűli

мореплавець – tengerész

мріяти – álmodozik, ábrándozik

паросток – csíra, hajtás

перевтілюватись – más alakot ölt

підтримати – feltámaszt, támogat

плавання – uszás; hajózás

подорож – utazás

похвалити – dicsér

стернове колесо – hajókormány

чалапати – sammogni

§ 5. Прикметник

■ **Вправа 32.** I. Прослухайте текст.

Краса макового поля

А ви були коли-небудь серед макового поля – червоного і прекрасного. Макове поле – мов море... Хвилюється від подиху шаленого вітру. Прогинаючись і нахилиючись, ніжні квіти опадають тендітними пелюстками, горнуть до землі. Їх духмяний і п'янкий аромат літає в повітрі, змішується зі свіжим вітром. Над червоними маками чиста й прозора бла-

кить високого неба, така ж безмежна, як і оксамитовий простір... (3 газети).

II. Дайте відповіді на запитання:

- Яким ви уявляєте макове поле?
- Чому воно порівнюється з морем?
- Чи можна без прикметників описати красу маків?
- Яка роль прикметників у мовленні?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Які пелюстки мають макові квіти?

А делікатні **Б** витончені **В** ніжні **Г** тендітні

2. Який аромат від маків літає в повітрі?

А запашний **Б** пахучий **В** п'янкий **Г** ніжний

IV. Випишіть прикметники з іменниками. Визначте рід, число, відмінок прикметників.

Зразок. *Макового поля* – поч. ф. прикметника – маковий, с.р., одн., Р.в.

Пригадайте!

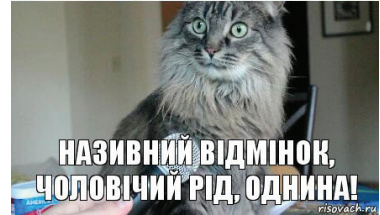
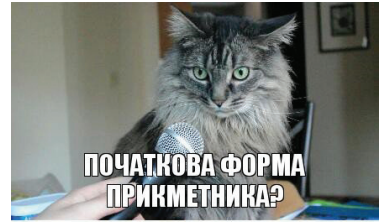
Прикметник – це частина мови, що називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? яка? яке?* Змінюються за числами, відмінками, а в однині і за родами. Прикметники завжди стоять у тому числі, роді й відмінку, що й іменники, з якими вони пов'язані. Початкова форма – форма чоловічого роду в називному відмінку однини.

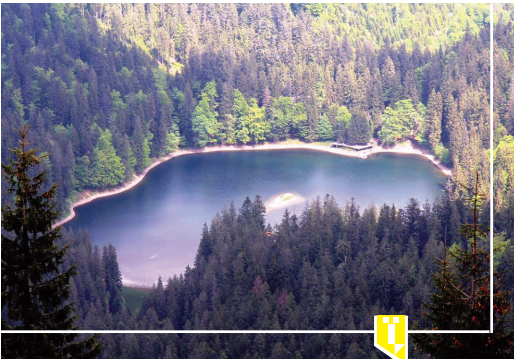
Завдання. *Скориставшись QR-кодом, перегляньте казку про прикметник.*

■ **Вправа 33.** I. Перепишіть. Прикметники підкресліть, визначте їхній рід (в однині), відмінок і число. Назвіть закінчення в них.

1. Як любо йти коханою землею й рідний вітер пити без кінця! (*В. Сосюра*). 2. Краса природи скрізь, у всьому: в краплині теплої дощовій, в барвінку синьому, густому, в піснях, що починають сніговій... (*О. Ющенко*). 3. Сонце червоним яблуком падає з голубого небесного дерева (*Д.Кешеля*). 4. Вітчизни є різні на світі, а в мене найкраща – одна (*А. Малишко*).

■ **Вправа 34.** I. Прочитайте текст мовчки.

У нашій милій і прекрасній Україні є багато визначних місць, пам'яток архітектури, природи... Одне з них – відоме озеро Синевир, яке ще влучно нарекли у народі Морським оком. Саме по собі озеро унікальне, адже лежить високо в горах. Справді, воно нагадує око з висоти пташиного польоту. Посередині острівця, як зіниця ока, а довге віття смерек і ялин довкола – наче казкові вії. З приводу виникнення цього

витвору природи на Верховині побутують численні легенди (*Із кн. «Дивовижний край легенд»*).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Яке озеро в народі називають Морським оком?
2. Чому його так назвали?
3. Чи знаєте ви легенду про озеро Синевир?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Що в тексті порівнюється із зіницею ока?

А горбок **Б** острівець **В** лісок **Г** долина

2. З чим порівнюється віття смерек і ялин?

А з казковими віями **Б** з мелодією флейт та дзвіночків

В з ранковим туманом **Г** з водяною гладдю

IV. Випишіть прикметники разом з іменниками, з якими вони пов'язані.

Визначте рід, число й відмінок прикметників. З'ясуйте, від чого залежить рід, число та відмінок прикметників у словосполученнях?

Зразок. *Озеро унікальне* (с.р., одн., Н.в.).

Це цікаво!

Озеро Синевир – найкрасивіше озеро в Україні. Це найбільша водойма Українських Карпат, розташована у верхів'ях річки Терєблї, в наймальовничішому регіоні Закарпаття – Міжгір'ї.

■ **Вправа 35 (з ключем).** I. Випишіть спочатку в колонку ті словосполучення, де в закінченнях прикметників треба вставити букву **і**, а потім ті, де треба вставити букву **и**.

Мудр..й людині, учнівськ..х зошитів, вчорашн..х уроків, у чітк..й послідовності, широк..м полем, сталев..ми плугами, в гаряч..й час, струнк... тополі, лелеч.. гнізда, осінн..й день, айвов..й сік, у строкат..х лісах, у льнян..й сорочці, з весел..м настроєм.

II. У прикметниках підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте відому пораду Т. Шевченка. Запишіть її.

III. Визначте рід, число й відмінок прикметників.

■ **Вправа 36.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись інтонації.

Людина принесла життя

У зеленому степу – сірий похмурий острівець. Це – Мертве поле. З незапам'ятних часів на ньому нічого не росло, бо ґрунт був перенасичений сіллю. Над розпеченою землею стояло гаряче повітря. Ні билинки, ні коника, ні квіточки – нічого живого не було на Мертвому полі. Ніколи не співав над Мертвим полем жайворонок... Та ось прийшла

на Мертве поле Людина. Принесла корзину цілющого чорнозему, висипала...

Йшли дні, місяці, йшли роки, а Людина з ранку до ночі все носила і носила на Мертве поле чорнозем. Вона засипала Мертве поле й посіяла на ньому пшеницю.

I сталося диво. Мертве поле зазеленіло (*В. Сухомлинський*).

II. Поясніть, як ви розумієте вислів «людина принесла життя»? Перекажіть прочитане.

III. Складіть діалог з товаришем по партії (6-8 реплік) на тему «Краса та багатство рідного краю», використовуючи слова з довідки.

Довідка. Співучі зозулі, голосисті солов'ї, бистрокрилі жайворонки, лелече гніздо, гірські вершини, величезні долини, пшеничні поля.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Позначте рядок у якому всі слова є прикметниками:

- А новина, новий, поновити
- Б чемний, ввічливий, розумний
- В доброта, добрий, радіти
- Г відповідь, відповідати, відповідний

2. Позначте речення, у якому вжито прикметник.

- А Сонце піднялося над горою.
- Б Вчителька цікаво розповідала про життя тварин.
- В Томаш придумав цікаву гру.
- Г Аніта уважно слухала пояснення Іштвана.

Словник

айвовий – birsalma
билина – növény
голосистий – hangos; nagyhangú
далекий – távoli, messzi
діждатися – kívár
лелека – gólya
лякати – megijeszt, megrémít

нарекати – elnevez
оксамитовий – bársony
побутувати – előfordul
сивий – szürke; őszülő
кошений – lekaszált
співучий – dallamos
тендітний – törékeny, gyenge

§ 6. Числівник

■ **Вправа 37. I.** Прослухайте текст.

Цікаві факти про українську пісню

Етнографи нарахували близько двохсот тисяч українських народних пісень, а це більше, ніж у всіх інших націй! Найкращі фольклорні твори передаються з покоління в покоління, залишаючись повсякчас актуальними.

Найстарішою українською піснею, запис якої зберігся до наших днів, вважається пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?»

Перша в світі пісня, яка пролунала в космосі, була українською! Дванадцятого серпня тисяча дев'ятсот шістдесят другого року перший український космонавт Павло Попович на прохання конструктора Сергія Корольова заспівав українську пісню «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю».

В ЮНЕСКО зібрана дивовижна фонотека народних пісень країн усього світу. У фонді України там зберігається близько п'ятнадцять

з половиною тисяч пісень. На другому місці перебуває Італія з кількістю шість тисяч народних пісень.

II. Дайте відповіді на запитання:

– Скільки українських народних пісень нараховують етнографи?
– У якому році пролунала в космосі українська пісня «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю»?

– Скільки пісень зберігається у фонді України, зібраному в ЮНЕСКО?

– Яку роль числівники виконують у цьому тексті?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Яка українська пісня вважається найстарішою?

А «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю»

Б «Щедрик»

В «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?»

Г «Розпрягайте, хлопці, коні»

2. Яка країна перебуває у фонотеці ЮНЕСКО на першому місці з кількістю п'ятнадцять з половиною тисяч пісень?

А Італія

Б Франція

В Англія

Г Україна

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про числівник 😊

IV. Знайдіть у реченнях тексту числівники, випишіть їх. Які з них означають кількість, а які – порядок предметів при лічбі. На які питання вони відповідають?

Пригадайте!

Числівник – це частина мови, що позначає кількість предметів або їх порядок при лічбі і відповідає на питання *скільки? котрий? (сьомий, тисяча п'ятсот, півтори).*

За значенням числівники поділяються на дві групи: кількісні і порядкові.

Кількісні числівники позначають кількість предметів і відповідають на питання *скільки?* (*п'ять, сім, десять*).

Порядкові числівники позначають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання *котрий?* (*котра? котре? котрі?*): *шостий, шоста, шосте, шості*.

■ **Вправа 38.** Випишіть з наведених речень виділені слова у дві колонки: числівники, інші частини мови.

1. *Скарбниця* нашої мови дуже багата – у ній понад *двісті тисяч* народних пісень. 2. У *десятій* статті Конституції України зазначено: «*Державною* мовою в Україні є українська мова» (*3 журналу*).

■ **Вправа 39.** Загадки-жарти.

1. Назвати числівник, який у родовому відмінку складається з 40 букв.
2. Який числівник, ставши за *нами*, утворить жіночу прикрасу?

■ **Вправа 40.** I. Прочитайте текст мовчки.

День Святого Іштвана

Головним державним святом Угорщини є День Святого Іштвана, який відзначається 20 серпня. Вважається, що саме в цей день був коронований перший король Угорщини Іштван (Стефан) Святий, який увів християнство в країні. Свято це почали відзначати вже в 1083 році, коли римський папа Григорій велів канонізувати короля Іштвана.

День святого Іштвана завжди відзначається дуже урочисто. Головним місцем дії стає собор Св.Іштвана, головний храм Будапешта, де зберігаються мощі правої руки короля (*За матеріалами Інтернету*).

II. Дайте відповіді на запитання:

- Коли відзначається головне державне свято Угорщини – День Святого Іштвана?
- У якому році почали його відзначати?
- Як відзначається це свято?

III. Поясніть значення слова «собор», звірте свою думку з тлумачним словником. Доберіть синоніми до цього слова.

IV. Виконайте тестові завдання:

1. Назвіть ім'я першого короля Угорщини

А Ондраш **Б** Бела **В** Янош **Г** Іштван

2. Яка ріка згадується в тексті?

А Дніпро **Б** Дністер **В** Дунай **Г** жодної

V. Запишіть словами числівники, що вжито в тексті. З'ясуйте їх групу за значенням.

Це цікаво!

Моці – останки святих, що є в католицькій і православної церквях предметами релігійного шанування – реліквіями.

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури.

Вправа 41. Прочитайте вголос подані фразеологізми, за допомогою вчителя з'ясуйте їх значення. Укажіть у них числівники. З'ясуйте, які з числівників є кількісними, які – порядковими?

Як дві краплі води. За трьома замками. Сім мішків гречаної вовни. Не мати дев'ятої клепки. На сьомому небі. На всі чотири боки.

■ **Вправа 42.** I. Прочитайте текст уголос.

День Незалежності України

День Незалежності України святкується 24 серпня, починаючи з 1992 року. Для всього народу, який прагнув свободи та незалежності, цей день дуже важливий. Весь час українці терпіли притискання та заборону на спілкування рідною мовою. Незважаючи на тяжкий шлях, нація зберегла свої традиції та мову.

У День Незалежності, який є офіційно вихідним днем, по всій країні відбуваються урочисті заходи.

У цей день вулиці міст заповнюються дітьми, і для них теж проводяться дитячі розважальні ігри та заходи.

День Незалежності кожного року нагадує не тільки українському народу, але і всьому світу про існування незалежної, демократичної країни. (З газети).

II. Що нового ви дізналися про День Незалежності України? Розкажіть про це.

■ **Вправа 43.** Чи однаково святкують державні свята угорці та українці? Складіть діалог з товаришем по парті (6-8 реплік) на тему «Державні свята Угорщини та України».

Тестове завдання для самоперевірки

1. Усі слова є числівниками в рядку

А один, одиниця, одинак

Б два, двійка, подвійний

В четверо, четвертий, чотири

Г десять, десятеро, десятник

Словник термінів

кількісний числівник – tőszámnév

порядковий числівник – sorszámnév

Словник

вести – vezet

двоязыкий – kettős

етнограф – néprajzkutató

останки – maradványok

притискання – elnyomás

собор – székesegyház

трикутник – háromszög

фонотека – zenetár

§ 7. Займенник. Особові займенники

■ **Вправа 44.** I. Прослухайте текст.

Звичаї та обряди українського народу

Духовна культура українського народу дуже багата звичаями та традиціями. Вони мають національний характер. Скажімо, звичай вітатися при зустрічі існує в кожного народу. Але це робить кожен по-своєму: українці скидають шапки і подають один одному руки, якщо вони знайомі; китайці вклоняються до землі; лапландці труться носами.

Між звичаями та обрядами існує певна різниця. Звичаїв дотримуються щоденно, обряди ж виконують напередодні чи безпосередньо у дні свят.

Сукупність обрядів, якими супроводжують відзначення святкового дня чи релігійної відправи, становить ритуал (з «Українського народознавства»).

II. Дайте відповіді на запитання:

– На що багата духовна культура українського народу?

– Який характер мають звичаї та обряди?

– Як ви розумієте слово «ритуал»?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Між звичаями та обрядами:

А немає різниці

Б існує суттєва різниця

В існують протилежності

Г існує певна різниця

2. Звичаїв дотримуються

А у свята

Б час від часу

В щоденно

Г раз на тиждень

3. Обряди виконуються

А щоденно

Б у вільний час

В напередодні чи безпосередньо у дні свят

Г раз на рік

IV. Знайдіть займенники і визначте їхні ознаки. Замість якого іменника вживається займенник у тексті? З'ясуйте, яка роль займенників у мовленні?

Пригадайте!

Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони – особові займенники. Вони вказують на особу або осіб і відповідають на ті самі питання, що й іменники: *хто? що? кого? чого?* та ін.

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про займенники – «маскувальники» 😊.

Особа	Число	Займенники	Займенники вказують на
1-ша	одн.	я	особу, яка говорить про себе
	мн.	ми	двох і більше осіб, від імені яких говорять
2-га	одн.	ти	особу, до якої звертаються
	мн.	ви	осіб, до яких звертаються
3-тя	одн.	він, вона, воно	особу чи предмет, про які говорять або вказують на них
	мн.	вони	особи чи предмети, про які говорять або вказують на них

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм «Особові займенники. Вживання особових займенників у текстах».

Вправа 45. I. Прочитайте виразно. Особові займенники, що в дужках, поставте в потрібному відмінку. Вимовляючи, правильно наголошуйте їх.

Росли разом троянда і кропива. Кропива раз і каже своїй сусідці: «Дивись, як ця бджілка коло (ти) кружляє, (ти) ні на хвилинку нема від неї спокою. Я дивуюся, як у (ти) вистачає терпіння. Я не дозволила б цій поганій комасі пити з (я) соки. (Я) ніхто й пальцем не зачепить, а з (ти) і бджілка робить, що хоче. Хіба (ти) це не обходить?» (З народної творчості).

II. Як ви вважаєте, що відповіла троянда?

Вправа 46. Замість крапок допишіть у потрібних відмінках займенники, які б вказували на осіб і предмети, названі на початку кожного ряду. Поясніть їхній правопис.

Зразок. Дуб. Сидить на ньому; пишається ним; зірвали з нього.

1. *Приятель.* Ми не застали ...; говорили про ...; книжку відніс ...; я був з ...; бачив 2. *Подруга.* Я зустріла ...; ми підійшли до ...; пішли з ...; розповіли ... усе; на ... було рожеве плаття. 3. *Дерево.* Біля ...; на ... сорока звила гніздо; ми сіли відпочивати під ...; вітер зломив 4. *Книги.* Люблю читати ...; з ... ми черпаємо знання; я завдячую ... найприємнішими хвилинами.

Вправа 47. I. Прочитайте текст мовчки.

Досвід, отриманий у спадок від бабусі, все-таки залишається золотим надбутком на довгі роки життя. Ще змалечку ці мудрі вчителі виховували у дітей любов до рукоділля, господарських навичок. Споконвіків у нашого народу це було не лише традицією, а й сталим неписаним законом. Хіба бабусі не були творцями легенд, казок? «Тисячі речей, – писав Іван Франко, – у житті забудете, а тих хвилин, коли вам любя мама чи бабуся оповідали байки, не забудете до смерті».

Те саме стосується і найрізноманітніших видів виробничих занять і художніх промислів. Тільки від бабусі навчилася онучка пряди і ткати, шити й вишивати, білити хату, працювати в городі, виховувати немовлят (В.Скуратівський).

II. З'ясуйте, до якого стилю належить поданий текст. Придумайте заголовок. Що він відображає: тему чи основну думку?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Чого не забуде людина до смерті?

А сходу сонця вранці

Б балачки сусідів

В розповідей мами чи бабусі

Г розповідей сусідів

2. Від кого найчастіше онучки вчилися рукоділля?

А від бабусі

Б від мами

В від сусідів

Г від тіток

IV. Перекажіть текст, де це можливо, замінюючи іменники особовими займенниками.

Це цікаво!

Найбільшим в Україні музичним інструментом є трембіта. Її довжина сягає 4 метрів. Це конічна дерев'яна труба без отворів. Поширена вона здебільшого на Гуцульщині, Буковині й використовується як сигнальний інструмент для повідомлення якоїсь події в селі (За збіркою «Україна в цікавих фактах»).

■ Вправа 48. Загадки-жарти.

1. Який займенник складається з однієї букви? 2. Які два займенники заважають їздити по дорозі? 3. Які три займенники найчистіші?

■ **Вправа 49.** Перепишіть, замінюючи іменники, що в дужках, займенниками. Вставте пропущені букви в іменниках.

1. Серед лозових кущ.. в'ється стежка. Щодня втоптують (стежку) дитячі ног., поспішаючи на купання. 2. Річка виблискує на сонц.. вигнутою сріблястою смуг.. . За (річкою) починається широкий луг. 3. На (луг) у червн.. рясно зацвітають трав., приваблюючи до себе бдж..л. Гудуть (бджоли) від ранк.. до веч..р., вклоняються кожній квіточц.. (О. Копиленко).

■ Вправа 50. I. Прочитайте текст уголос.

Батьківські поради (казка)

Жив в одному селі чоловік, і був у нього син. Якось батько каже йому:

– Слухай, сину! Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожен день нові чоботи і щоб всі люди тобі кланялися.

Задумався син над батьковими словами і питає:

– Як це, батьку, я можу поставити в кожному селі хату, купувати щодня нові

чоботи і примусити всіх мені кланятися?

Засміявся старий і говорить:

– Дуже легко, сину! Матимеш у кожному селі доброго товариша – будеш мати і свою хату. Щоб на кожен день були нові чоботи, треба їх щовечора чистити, і на ранок вони будуть як нові. І вставай, сину, рано, – раніше всіх – і йди на роботу, і роби, а йтимуть на роботу люди, то всі будуть тобі кланятися і вітатися.

II. Чи є казка повчальною? Доведіть. Чи дослухаєтеся ви до порад дідуся, бабусі, старших?

■ **Вправа 51.** Поясніть, як ви розумієте прислів'я «Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш». Складіть діалог (6-8 реплік) про те, чому необхідно слухати старших людей.

Словник термінів

особові займенники – személyes névmások

Словник

байки – itt: mesebeszédék
звичаї – szokások
набуток – szerzemény
напередодні – előző nap

обряди – szertartások
ритуал – szertartásrend, ritus
рукодільництво – kézimunkázás
черпати – merít

§ 8. Дієслово

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про дієслово як частину мови й пригадайте вивчене в попередніх класах.

■ **Вправа 52.** I. Прослушайте текст.

Славетна співачка

Усі люди в селі Біла на Тернопільщині любили Соломію. Висока, струнка, з довгими руськими косами й великими сірими очима, була вона мрійливою, до кожного прихильною.

Своїм ніжнозвучним, шовковистим голосом виховувала любов до краси, до людей. Концерти талановитої співачки завжди проходили з великим успіхом за кордоном і на рідній землі. Соломія Крушельницька прожила довге й цікаве життя. Своєю великою працею, колосальними успіхами на ниві мистецтва, безмірною любов'ю до рідного народу співачка стала прикладом для наступних поколінь (*Іван Драч*).

II. Перейдіть за покликанням QR-коду й послухайте живий голос відомої співачки Соломії Крушельницької.

III. Визначте тему й основну думку тексту. Доведіть, що в тексті є все необхідне для розкриття його теми та основної думки. Вмотивуйте стиль мовлення. З'ясуйте, яку роль виконують дієслова в тексті.

IV. Виконайте тестові завдання:

1. Де народилася Соломія Крушельницька?

А у селі Веселий Поділ на Полтавщині

Б у селі Біла на Тернопільщині

В у місті Добринка на Чернігівщині

Г у селі Піски на Чернігівщині

2. Соломія Крушельницька – це

А співачка

Б акторка

В спортсменка

Г письменниця

V. Випишіть дієслова, в дужках укажіть неозначену форму дієслова.

Зразок. Любили (поч. ф. – любити).

Пригадайте!

Назва форми	Загальне значення	Відповідає на питання	Приклади
Неозначена форма	називає дію, стан або процес поза часом, способом, числом, особою	що робити? що зробити?	малювати записати

■ **Вправа 53.** Прочитайте речення. Знайдіть дієслова й випишіть їх у зошит. Письмово визначте їхній час, особу (для теперішнього й майбутнього часу), рід (для однини минулого часу) і число.

1. Україно, моя Україно, я для тебе на світі живу (*Д. Павличко*). 2. І колишеться м'ята, і тремтить далина, і доріг тих багато, а Вітчизна – одна (*А. Малишко*). 3. Ми любимо землю цю святу всім серцем, до кінця (*О. Ющенко*). 4. Тут запе-клася кров мого народу і одридали волю кобзарі (*Л.Костенко*). 5. До тебе, Батьківцино – земле вічна, ведуть усі стежки

й усі дороги (*Б.-І. Антонич*). 6. Прославимо ж нашу Вітчизну, могутній наш сонячний край (*П. Дорошко*).

Пригадайте!

Час дієслова		
теперішній	майбутній	минулий
означає дію, яка відбувається постійно або в момент мовлення	означає дію, яка відбуватиметься чи відбудеться після моменту мовлення про неї	означає дію, яка відбулася або відбувалася до моменту мовлення про неї
<i>пишемо, гуляю</i>	<i>зроблю, працюватиму</i>	<i>мав, писав</i>

■ **Вправа 54 (з ключем).** I. Випишіть у дві колонки окремо дієслова I і II дієвідмін. Закінчення підкресліть.

Зберуть, несете, зносять, узагальнюємо, непокоїться, зміниться, стережеш, шарудить, спинимо, красується, клеїш, порадите, думаєш, здається, здійснимо, падають, бачать.

II. Підкресліть у кожному слові другу від початку букву. З цих букв, написаних підряд, повинно скластися прислів'я. Запишіть його.

Пригадайте!

Дієвідміна дієслова	
I	II
належать дієслова, які в 3-тій особі множини теперішнього часу мають закінчення -уть, -ють	належать дієслова, які в 3-тій особі множини теперішнього часу мають закінчення -ать, -ять

■ **Вправа 55 (з ключем).** I. Вставте пропущені букви і запишіть дієслова у дві колонки: 1) зі вставленими **е(є)**; 2) зі вставленими **и(і)**.

Захова...ш, чита...те, повір...те, кос...те, кле...мо, дозвол...те, прода...мо, захоч...те, винос...ш, змож...мо, почу...ш, вдар...мо, витвор...ш, спеч...те, очист...мо.

II. У записаних словах підкресліть третю від початку букву і прочитаєте закінчення українського прислів'я «Гарно того вчити, ...».

■ **Вправа 56.** I. Прочитайте текст мовчки.

Великий портрет Тараса Шевченка висів у нас над столом. Скільки я пам'ятала себе, так уже знала його обличчя. Він немов дивився на мене, завжди уважно, лагідно і сумно.

– Це він написав «Заповіт», і «Реве та стогне», і «Садок вишневий коло хати», і ще багато пісень та віршів, – сказав дід. – Їх люблять, бо він ними вчив людей боротися за волю, щоб не було багатих і бідних, а щоб усі люди жили в мирі й дружбі, спільно працювали.

– А він ще живий? – спитала я. – Адже він писав «Як умру». Може, він ще не помер?

– Ні, – похитав головою дід, – він жив давно, я тоді був зовсім маленький, коли він помер. Але про нього знали всі, хто боровся за волю народу. Недарма його «Заповіт», коли був ще цар, забороняли співати жандарми, бо він, Тарас Шевченко, сам боровся за народ і все своє життя поклав за це.

– Як? – спитала я. – Розкажи.

I дід кілька вечорів підряд розповідав мені про Тараса Шевченка (За О.Іваненко).

II. Про якого видатного українського поета йдеться в тексті? Придумайте заголовок. Назвіть прізвища угорських поетів, з творчістю яких ви ознайомилися на уроках угорської літератури. Чим вражають вас їхні поезії?

III. Поясніть правопис слова «не цуратися». Що воно означає?

IV. Виконайте тестові завдання:

1. Який вірш не належить перу Тараса Шевченка?

А «Тече вода з-під явора»

Б «По діброві вітер віє»

В «Садок вишневий коло хати»

Г «Як дитиною бувало...»

2. Якою мовою писав Тарас Шевченко?

А угорською

Б українською

В французькою

Г англійською

■ **Вправа 57.** Запишіть прислів'я, вставляючи частку **не**. Як пишеться частка **не** з дієсловами?

1. Хто ... працює, той ... їсть. 2. Якого пальця ... вріж, то все болить. 3. Поки ... впріти, доти ... вміти. 4. Чого вранці ... зробиш, того ввечері ... наздоженеш. 5. Чого Івась ... навчиться, того й Іван ... буде знати. 6. Треба розумом надточити, де сила ... візьме.

Пригадайте!

Не з дієсловами пишеться окремо, за винятком таких випадків:

– якщо без **не** дієслово не вживається: *нехтувати, незчутися*;

– якщо дієслово має префікс **недо-**: *недочувати, недобачати*.

Запам'ятайте! Треба розрізняти слово **немає (-нема)**, яке завжди пишеться з **не** разом, та дієслово третьої особи однини теперішнього часу: **він, вона, воно не має**, яке з **не** пишемо окремо.

■ **Вправа 58.** Прочитайте вірш уголос. Сформулюйте правило вимови й написання дієслів на **-шся, -ться**.

Закон письма і вимови вивчай:

Написано -ТЬСЯ,

А ти [Ц':А] вимовляй:

Хто рано прокидається,

Зарядкою займається,

Роботи не боїться,

Той з двійками не знається,

Від трійок відцурається

І завжди добре вчиться.

Закон письма і вимови вивчай:

Написано -ШСЯ,

А ти [С':А] вимовляй:

Раненько прокидаєшся,

Зарядкою займаєшся,

Водою обливаєшся,

Швиденько одягаєшся,

В дорозі не спиняєшся.

Так, друже мій, ніколи

Не спізнишся до школи.

Дмитро Білоус

Вправа 59. Ви ознайомилися з творчістю відомих людей України: Соломії Крушельницької, Тараса Шевченка. А чи знаєте про відомих людей Угорщини – співаків, письменників, художників? Складіть діалог зі своїм товаришем про відомих людей Угорщини на тему «Чому я повинен знати свою історію», використовуючи дієслова з **не**.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Не з дієсловами треба писати окремо в рядку:

- А** не/навидіти, не/хтувати **Б** не/зберігати, не/зшити
В не/стямитися, не/зчутися **Г** не/працювати, не/волити

2. До дієслів І дієвідміни належать усі слова рядка:

- А** співаєш, роблять, граємо **Б** ідеш, бігаєш, учать
В сидить, живуть, їздиш **Г** дарують, складаєш, створює

Словник термінів

дієвідміна дієслова – igeragozás
майбутній час – jövő idő
минулий час – múlt idő
неозначена форма – főnévi igenév
теперішній час – jelen idő
час дієслова – az ige ideje

Словник

впріти (упріти) – megizzad
гріти – melegít
дбати – törődik, gondoskodik
здобувати – elér, megszerez
колосальний – óriási
мимохіть – akaratlanul

непокоїти – nyugtalanít; zavar
непритомніти – elájul
нехтувати – elhanyagol
сваритися – összevész
тужити – bánkodik
тямити – megért

§ 9. Розвиток мовлення. Читання тексту мовчки

Вправа 60. І. Прочитайте текст уголос. Визначте його тему та основну думку. До якого стилю мови він належить? Доберіть заголовок. Дайте відповіді на подані нижче запитання.

Читання, разом з говорінням, письмом та аудіюванням, є видом мовленнєвої діяльності людини. Читання – це творчий процес.

Щоб правильно користуватися книгою, потрібно читати уважно, вдумливо виділяти основну думку, робити спостереження й висновок з прочитаного, не залишати поза увагою незрозумілі слова, вирази, користуватися словничками. Корисно вести зошити з написом «Облік прочитаних книг», у яких записувати автора книги, короткий зміст, власні думки з приводу прочитаного.

Намагайтеся співвідносити прочитаний матеріал з уже відомим, визначаючи при цьому, чим збагатило вас читання, якою інформацією ви б хотіли поділитися зі своїми близькими, друзями, знайомими (*З журналу*).

II. Усно дайте відповідь на запитання:

1. Які є види мовленнєвої діяльності людини?
2. Як треба правильно користуватися книгою?
3. Чи ведете ви зошит, у якому записуєте інформацію про прочитані книги?
4. Чи ділитесь своїми враженнями від прочитаного зі своїми батьками, друзями, знайомими?

■ **Вправа 61.** Прочитайте текст мовчки. Дайте відповіді на подані нижче запитання. Відповіді запишіть.

Менше слів

У бібліотеці Світланка зустріла Маринку Попенку. Привіталися. Приємно погомоніли. До речі, Маринку Світлана просто терпіти не може. Через отой її довгий язик. І цього разу не втрималася. Шепче Світланці на вухо:

– Про Катеринку чула?

– Це ж про яку? Портну?

– Та ні, Шишову.

– Ні.

– Відмінниця наша контрольну з математики вчора списала...

Не могла ж Світланка відмахнутися від неї!

– А хто це бачив? – питає.

– Бачили... – сказала Маринка. – Мені сам Палажчук сказав. А йому Мандариненко.

Світланка сердито поглянула на подружку. Хіба це порядно: плітки у світ великий пускати, на Катеринку тень кидати?! Ні, що там не кажіть, а Марина – погана дівчина.

Світлана так розгнівалася, що навіть не попрощалась із однокласницею. Від хвилювання в неї аж губи затремтіли. Мало не плаче. Ледве дійшла до свого автобуса. Сіла біля вікна. Ні на кого не дивиться.

– Здрастуй, – почувла раптом голос.

Світланка підняла голову і впізнала однокласника Василя Петренка. Він насилу тримав сумку з продуктами.

– Із магазину повертаюся, – пояснив. – А в тебе чому такий сердитий вигляд?

– Та нічого. Ця Маринка Попенко така пустомеля! Вигадує всяке. На голову не налазить. І що каже... Ніби наша Катерина Шишова контрольну списала.

– Та не може бути, – зойкнув Василько так, ніби йому на ногу трактор наїхав.

– Не знаю, – здвинула плечима Світланка. – Все може бути. Недаремно кажуть, що немає диму без вогню. А прикидалася старанною. Грамоти отримувала. В хорі співала.

Увечері до Світланки зателефонувала Яна. Погомоніли про роботу шкільного гуртка ручної вишивки, про новий художній фільм. А потім заявила, що такої поганої подружки, як Маринка, мабуть, немає більше ні в одній школі міста.

– А що вона? – схвилювалася Яна.

– Та... Розповідає всім про негідний вчинок нашої відмінниці Шишової.

– Запізнилася на урок?

– Гірше. Контрольні списує. Сама на уроках байдики б'є, у вікно дивиться, а потім списує. Ганьба!

– І хто б міг подумати, – скрикнула Яна. – Що робити будемо?

– Обговоримо на зборах!

– Неодмінно.

Наступного дня Світланка прибігла до школи першою. Ніде нікого. Лише прибиральниця шваброю вимахує.

– Ти чого так рано? – здивувалася.

– Та тут таке, – вхопилася Світланка за голову. – Таке...

Прибиральниця зблідла.

– Захворів хтось, – простогнала, прихилившись до стіни.

– Заспокойтеся, – махнула Світланка. – Всі живі, здорові. Це через нашу відмінницю Шишову.

– Не може бути!

– Точно. Це вам усі підтвердять. Запитайте у Маринки, Яни, Василька. Сьогодні на загальних зборах розбирати будемо. Чи то щось списала, чи когось вдарила портфелем по голові. А можливо, й гірше!

Тут саме Маринка нагодилася.

– Запитайте ось у неї, – просить Світланка.

Маринка зупинилася.

– Це правда? – прибиральниця пильно поглянула на дівчину.

– Ви про що?

– Про Шишову.
 – А що Шишова? – залякла Маринка з роззявленим ротом.
 – Як же – що? – Світланка сердито сплеснула руками. – Ти ж сама мені вчора говорила в бібліотеці, що нібито Шишова...
 – А-а-а, – полегшено зітхнула Маринка. – Про Шишову. Казала. Що було, те було. Знову контрольну на добре написала. Вона ж у нас кругла відмінниця!
 – Написала, – зойкнула Світланка. – А я почула, що списала...
 На великій перерві дійсно зібралися однокласники. Обговорювали Світланку. Щоб краще вчилася, уважніше слухала і менше балакала (493 сл.)
 (За В. Семеняком).

1. До якого стилю мови належить цей текст?
2. Про кого розповідається в оповіданні?
3. Чи схвалює автор поведінку дівчинки?
4. Чи зустрічалися ви з подібними випадками у житті?

Словник

відмінниця – kitűnő tanuló (lány)
 гомоніти – cseveg

нагодилася – alkalom adódott
 пустомеля – fecsegő

§ 10. Розвиток мовлення. Текст. Тема і головна думка тексту

Прочитайте та запам'ятайте!

Людська мова – складна система, в якій можна виділити різні «деталі» та «блоки».

Найменша «деталь» мови – звук, наприклад: [а]. Звуки об'єднуються в склади: *ма*, склади – в слова: *мама*, слова – у словосполучення: *рідна мама*.

Зі слів та словосполучень утворюються речення: *Немає ближчої людини за рідну маму*. А з речень складається текст: *Немає ближчої людини за рідну маму. Вона і порадить, і розрадить. Вона і допоможе, коли тобі важко. Мама, якщо треба, й насварить, але з любов'ю, бо вона ж – найрідніша*.

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм «Тема, мета, заголовок тексту».

Текст – це ряд речень, об'єднаних спільним змістом і розташованих у потрібній для розкриття теми послідовності.

У тексті кожне наступне речення розвиває думку, висловлену в попередньому. Пов'язуються речення в текст повторенням тих самих слів, вживанням займенників, сполучників тощо.

Текст ділиться на абзаци. В абзаци речення об'єднані якоюсь однією думкою. Перше речення в абзаци на письмі починається з нового рядка.

Вправа 62. Прочитайте тексти вголос і зіставте їх. Про що ви довідалися з першого тексту? Про що розповідається у другому тексті? Визначте зміст прочитаного одним реченням. Назвіть кілька ознак, за якими прочитані речення об'єднуються в текст.

I. Споконвіку любили українці калину. Садили її коло хати, в саду, у березі, над річкою, ставком.

У калини гарний білий цвіт, пахучий, рясний. А ще більше милують око ягоди калини. Стоїть кущ рум'яний увесь, аж горить. Як дівчина. А люди кажуть: дівчина мов калина. Гарна така. Коли ягоди поспіють, їх збирають. Перед морозами.

Коли ти застудишся, попи́й чаю калинового. І одужаєш. І здоровий будеш.

Калина не боїться, як її кетяги ламають. Вона ще буйніша тоді росте. І ніякі вітри її не подолають (*З підручника*).

II. Тільки-но земля звільниться від снігового полону, на горбах, у соснових і мішаних лісах визирають з-під торішнього бадилля пухнасті квіточки. То сон-трава. Ще можливі нічні заморозки, тому квітка завбачливо уте-

плилася щільним шаром срібних волосків, наче закуталась у хутряну шубку. Поліська легенда розповідає, що якимсь мисливець бачив, як ведмідь, з'ївши сон-траву, заснув. Коли і сам скуштував квітку, теж заснув. Існує повір'я, ніби покладена на ніч під голову рослина викликає сні, в яких побачиш своє майбутнє. Називають її сончик, сон блакитний, праліска дзвінкувата (*За Л. Павленком*).

Прочитайте і запам'ятайте!

Тема – це те, про що розповідається у тексті.

Основна думка – це те, що доносить чи стверджує автор, чого навчає.

Основні ознаки тексту:

- єдність теми і основної думки;
- використання більшої кількості речень;
- логічний та змістовий зв'язок речень;
- витримана послідовність;
- завершеність викладу думки.

Структура тексту:

- вступ (зачин, що готує нас до сприйняття того, про що йтиметься в тексті);
- основна частина (докладно розкриває зміст передбаченої теми тексту);
- висновок (кінцівка, що завершує виклад думки тексту).

■ **Вправа 63.** I. Прослухайте текст. Визначте тему й основну думку тексту. Укажіть у тексті зачин і кінцівку.

БЕРЕЗА

Береза, за народними віруваннями, – одне з найдавніших дерев, із яких починалося створення світу. Колись її вважали оберегом від злих духів і нещастя, тому часто садили біля хати, щоб милувала око й захищала садибу. Наші предки вірили, що береза – це дерево русалок, які люблять на ній гойдатися, тому на Русальний тиждень березу прикрашали шматочками полотна, стрічками, вінками, різними дарами. У давні

часи кору берези – берест – широко використовували для виготовлення берестяних грамот. На ньому діти вчилися виводити букви, дорослі писали листи, побутові тексти тимчасового значення. Для цього берест знімали так, щоб не пошкодити самого дерева.

Уважають, що від слова «береза» утворилася назва місяця – «березень». Це час, коли з берези тече сік – лікувальний весняний напій.

Завдяки своїй білій корі та ніжному листячку береза стала в українців символом чистоти, дівочої ніжності й вірності (За М. Соловйовою).

II. Подумайте й скажіть, що відображає заголовок почутого тексту – тему чи основну думку висловлювання? Обґрунтуйте відповідь.

Зверніть увагу!

Заголовок може відображати тему або основну думку тексту.

■ **Вправа 64.** Використовуючи матеріал попередньої вправи, складіть розповідь про берізку. Придумайте заголовок.

Прочитайте і запам'ятайте!

Текст складається з окремих мікротем.

Мікротема є складовою головної теми тексту. Вона часто виразняється у формі абзаців.

Абзац (нова думка) – це частина тексту, об'єднана однією мікротемою.

■ **Вправа 65.** І. Прочитайте текст мовчки. Про що в ньому розповідається? Яка основна думка тексту? Визначте і запишіть мікротеми тексту.

Зразок. Перша мікротема: *рушник символізує естетичні смаки та є обличчям оселі.*

РУШНИК

Рушник на стіні. Давній наш звичай. Не було, здається, жодної в Україні оселі, котрої не прикрашали б рушники. Хата без рушників, казали в народі, що родина без дітей. Рушник з давніх-давен символізував не тільки естетичні смаки, він був обличчям оселі та й самої господині. По тому, скільки і які були рушники, створювалася думка про жінку, її дочок. Ніщо, здається, так

предметно й наочно не характеризувало жіночу вправність, майстерність, зрештою, охайність і працьовитість, як ці вимережані рукотвори.

Вишитий рушник створював настрій, формував естетичні смаки, був взірцем людської працьовитості. Згадаймо про його практичне призначення: з рушником, як і з хлібом, приходили до породіллі, вшановували появу немовляти в родині, з ним виряджали в далеку дорогу батька чи сина, чоловіка й коханого, шлюбували дітей, зустрічали рідних і гостей, проводжали людину в останню путь, ним прикривали хліб на столі.

Хліб і рушник – одвічні людські символи. Хліб-сіль на вишитому рушникові були і є високою ознакою гостинності українського та інших сусідніх народів. Прийняти рушник, поцілувати хліб символізувало і символізує духовну єдність, злагоду, глибoku пошану тим, хто виявив її.

Цей звичай пройшов віки, став доброю традицією і в наш час (За В. Скуратівським).

II. Зробіть висновок, про що ми дізнаємося з кожної наступної мікротеми.

Прочитайте та запам'ятайте!

План – це короткий послідовний перелік головних питань тексту, що складається за окремо взятими мікротемами.

Як складати простий план

1. Уважно прочитайте текст.
2. Визначте тему та основну думку прочитаного.
3. Опрацюйте мікротему тексту, стисло сформулюйте у формі речення-натяку.
4. Запишіть під окремою нумерацією кожне питання плану.

■ Вправа 66. I. Прочитайте виразно текст.

Ховрашок кинув колосок у нірку й сухо свиснув. У цю мить згори щось загрозово зашурхотіло, і я побачив, як на мене котиться, аж підскакує, щось кругле й жовте. Я відскочив убік, як оте кругле й жовте вдарилося біля мене об камінь і розлетілося на друзки... Тихо, повільно й тепло запахло

динею. Друга диня, більша та ще жовтіша, прошмиготіла повз мене згори і, оббігаючи каміння, шипшину й буряки, шубовснула в річку! Мені стало цікаво: хто ж це все-таки жбурляється з поля динями?

Я зупинився й прислухався: з баштану чулося якесь цямкання, жування та шамкотіння. То оси гризли кавуни... Лисиця вгризти його, круглого, не може, а шукає вже репнутого чи розбитого. Оси ж усім своїм ко-

длом накидаються, прогризають кавунову шкірку з ходу і з бойовою піснею на крилах вгризаються в нього – тільки держи! Своїми залізними щелепами оси гризуть, як крокодили. Буває, у кавуні вони і ночують – лягають на зернятах спати, щоб вдосвіта, коли ще ні світ ні зоря, усе починати спочатку...

Якось розповідав мені один сторож: уночі на баштан прибігла лисиця. Побігла-пошукала, бачить: лежить надгризений кавун. Лисиця – до нього і з розгону в ту дірку свій писок тільки – тиць! А там ще звечора ночували оси. Вона прямо тим писком в оси! Ото було плачу! І плачу, і крику, і зойку... (За М. Вінграновським).

II. Визначте тему, доберіть заголовок до тексту. Поділіть текст на окремі мікротеми. Запишіть їх. З'ясуйте, чи відповідають мікротеми пунктам плану.

III. Усно перекажіть текст за планом:

1. Котяться дині.
2. Дивні звуки.
3. Оси та лисиця.

IV. Випишіть із першого абзацу тексту дієслова, що передають швидку зміну подій. Доберіть до дієслів слова-синоніми. Запишіть їх.

V. Поясніть, як ви розумієте вислів «ні світ ні зоря»? Знайдіть у тексті слово, близьке за значенням до цього вислову.

■ **Вправа 67.** I. Прислухайте текст. Визначте тему, доберіть заголовок до тексту. Поділіть текст на окремі мікротеми, складіть і запишіть простий план до нього.

Крізь зелену мозаїку листяного лісу де-не-де пробивається сонячний промінь і срібним зайчиком лягає на землю. Ось серед великих темно-зелених листків вироста стрілка білих квіточок. Наче сріблясті дзвоники повісила конвалія, розливши навколо чудовий аромат.

Милуючись конвалією, мало хто знає про особливості цієї рослини. Цвіте красуня лісу недовго, майже все своє життя проводить глибоко під землею. Конвалія – підземний житель. Її насіння в перший рік не дає паростків. Тільки через рік побачать світ перші листки, щоб дати початок багаторічному підземному стеблю. З листя і квіток конвалії виготовляють препарати, які застосовуються при лікуванні серцевих хвороб (За В. Пархоменком).

II. Чи бачили ви конвалію? Опишіть її кількома реченнями.

Це цікаво!

Певно, найвідоміша серед рослин кропива, бо немає такої людини, яка б ніколи не жалилася нею. А чому вона так жалиться? А все тому, бо листя на стеблі кропиви вкриті тонкими волосками, що мають особливий захист – сік, який і «опікає» шкіру. Але, незважаючи на це, люди готують із кропиви борщі, салати, соуси. Також кропивою миють волосся, щоб воно було міцне. Воно допомагає при застуді і хворобах печінки (За матеріалами сайту dovidka.biz.ua).

■ **Вправа 68.** Розгляньте малюнок. Користуючись наведеним нижче зачином з літературного твору Олени Пчілки «Сосонка», продовжте його власною розповіддю, складіть простий план.

Ліс був такий гарний, навіть зимою не здавався сумним, бо проміж чорноліссям було там чимало й сосон, а вони завжди веселять око тим вічно-зеленим убранням!

Недалеко від Максимової хати була одна сосонка – така-то вже хороша! Була вона не дуже велика. Але й не дуже маленька, саме мірненька та така зграбненька, круглесенька, зелені глиці аж сяють, а молоді пагонки, як свічечки, стремлять, прості та ясні.

Красує сосонка. Прийшла осінь сумна, прийшла зима люта, а сосонці байдуже! Сусідки її, берези та липки, стоять такі сумні та бідні, листячко з їх геть облетіло, а сосонка мовби ще кращою здається поміж сумних товаришок.

Отож, і запишалась вона, каже берізкам та липкам:

—

План

1. Зимовий ліс з вічнозеленими сосонками.
2. Сосонка, що була недалеко від Максимової хати.
3. Опис сосонки.
4. Сумні берізки та липки.
5. Сосонка запишалась.
6.
7.
8.

Вправа 69. Чи вам доводилося переборювати себе, коли щось дуже хочеться, а ти стримуєш себе? Розкажіть про це. Свою розповідь запишіть, складіть простий план.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Оберіть рядок з правильно визначеними ознаками тексту:

А спільна тема, головна думка, логічність викладу

Б зв'язок речень за змістом, стислість, дотримання орфографічних норм

В пов'язаність речень за змістом, наявність теми і головної думки, зв'язок речень між собою

Г пов'язаність речень за змістом, зв'язок речень між собою

2. Текст має таку будову:

А тема, основна думка, абзац

Б вступ, розвиток дії

В розвиток дії, завершення

Г вступ, основна частина, висновок

Словник термінів

абзац (нова думка) – bekezdés (új gondolat)

план – vázlat

Словник

бадилля – növények szára és levélzete

берест – nyírfakéreg

жбурляти – dob valamit

зграбний – ügyes

калина – kányafa, bangita

кетяг – fűrt

кодло – itt: fajzat

мастика – itt: gitt, ragacs

мисливець – vadász

породілля – szülő nő

розлетітися на друзки – darabokra tört

роїтися – rajzik

рушник – varottas kendő

сон-трава – kököröcsin

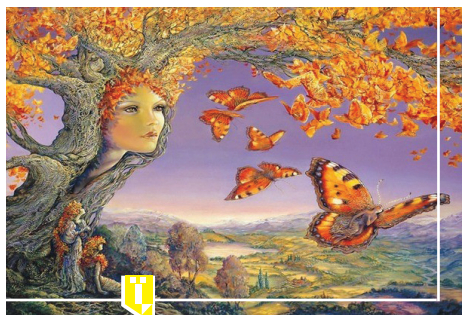
СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Будову словосполучень і речень вивчає **синтаксис**.

Правила вживання розділових знаків у реченні вивчає **пунктуація**.

§ 11. Словосполучення. Головне та залежне слово у словосполученні

■ **Вправа 70.** I. Прослухайте текст.

Непомітно промайнуло тепле літо, захавалося десь за горизонтом, щоб осінь почувалася повноправною господинею. За ним подалися у вирій птахи, сумно попрощалися з рідною землею.

Сонце втомилося й посилало на землю все менше тепла та світла. А дні, відчувши такі зміни, злякано зіщулювалися й ставали поступово коротшими.

Частіше налітав різкий вітер, обурено розганяв важкі вологі хмари, зривав із дерев уже поживкле листя. А воно кружляло жовтими, зеленими, багряно-червоними метеликами, лягало під ноги перехожим, заглядало у вікна й нагадувало всім, що осінь почалася (*З учнівського твору*).

II. Про що розповідається в тексті? З'ясуйте тему та основну думку тексту. Придумайте заголовок.

III. Виконайте тестові завдання:

1. Про яку пору року йдеться в тексті?

А зиму **Б** весну **В** осінь **Г** літо

2. З ким порівнюється опале листя:

А з метеликами **Б** з джмелями **В** з бджолами **Г** з осами

IV. Випишіть прикметники з іменниками. Визначте рід, число, відмінок прикметників. Чи узгоджується прикметник з іменником?

Зразок. *Осінні квіти* – поч. ф. прикметника – осінній, мн., Н.в.

■ **Вправа 71.** Прочитайте й порівняйте сполучення слів чотирьох колонок. У якій з них подано словосполучення?

протягом осені	зимова осінь	золотий осінь	золота осінь
попід лісом	гречаний ліс	в осінній лісі	в осінньому лісі

Міркуйте! У першій колонці є тільки одне повнозначне слово: *осені*, *лісом*; а *протягом*, *попід* тут прийменники, тобто службові слова, отже,

це не словосполучення; у другій – слова в словосполучення не поєднуються за своїм значенням; у третій слова не поєднані граматично; у четвертій – словосполучення, бо тут поєднано **два повнозначні слова за смислом і граматично** (*осінь – яка? – золота; у лісі – якому? – осінньому*).

Прочитайте та запам'ятайте!

Перш ніж скласти речення, слова потрібно об'єднати парами, тобто в словосполучення. І це робиться за певними правилами.

По-перше, ці слова мають поєднуватися за значенням. Наприклад, можна об'єднати слова *вродлива* і *дівчина*, *кричати* і *голосно*, *теплий* і *сонячний*, але не поєднуються між собою слова *вродлива* і *хустка*, *кричати* і *яскраво*, *теплий* і *високий*.

По-друге, ці слова повинні граматично пристосуватися одне до одного. Наприклад, щоб об'єднати прикметник *високий* з іменником *сосна*, необхідно змінити рід прикметника: *висока сосна*.

Смислове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів називається **словосполученням**.

Наприклад, такі поєднання слів, як *радісний настрій*, *думати про людей*, – це словосполучення, бо тут об'єднані за певними правилами повнозначні слова. Проте не є словосполученням поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з повнозначним: *у школі*, *незважаючи на дощ*, *тільки вдень*.

■ **Вправа 72.** Утворіть словосполучення, добираючи з дужок потрібні за змістом слова. Поясніть свій вибір.

1. Відчиняти (книжку, двері, очі).
2. Заплющувати (вікно, очі).
3. (Гарна, вродлива, мальовнича) хустка.
4. Отара (овець, коней, корів).
5. Згряя (бджіл, ластівок, листя).
6. (Робочий, робітничий, виробничий) гуртожиток.
7. (Увага, турбота, допомога) про людей.
8. (Уява, уявлення, розуміння) про атом.
9. (Передплата, підписка) на газети.

Прочитайте та запам'ятайте!

Від речення словосполучення відрізняється тим, що не виражає завершену думку. Словосполучення є будівельним матеріалом для речення.

Словосполучення	
Роль у мові	Називає предмет, його ознаку, ознаку дії
Будова	Об'єднуються два або більше повнозначних слова
Як пов'язуються слова	За змістом і граматично. Змістовий зв'язок установлюємо за допомогою питання: <i>поле (яке?) зелене, навчався (де?) у школі</i> . Поєднуються граматично – за допомогою закінчень (<i>цікав-а книжк-а</i>) або прийменників і закінчень одночасно (<i>думаю про друз-ів</i>)

■ **Вправа 73.** Які з поданих сполучень слів є словосполученнями? Свою думку обґрунтуйте. Випишіть словосполучення.

Зразок. *Тихого вечора.*

Тихого вечора, навколо озера, найбільш урочисто, білосніжна зима, відгадати загадку, рання весна, бити байдики, побачити затемнення, погасили світло, на зеленому лужку, швидкий заєць, зустрівся з другом.

Запам'ятайте!

До словосполучень не належать:
• поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з повнозначним (іменником, займенником): <i>навколо озера, біля мене, якщо не запізнюся, тільки мама;</i>
• поєднання слів більш, менш, найбільш, найменш з прикметниками або прислівниками: <i>більш розвинений, менш упевнено, найбільш урочисто, найменш успішний;</i>
• поєднання дієслова бути (в особових формах) з неозначеною формою дієслова (інфінітивом): <i>буду писати, будеш писати, буде писати, будемо писати, будете писати, будуть писати;</i>
• фразеологізми: <i>не в тім'я битий, ахіллесова п'ята.</i>

■ **Вправа 74.** Випишіть окремо поєднання підмета з присудком, потім – словосполучення. Поєднання прийменника з іменником, які не є словосполученнями, не випишуйте.

Знаю урок, забув правило, перед грозою, озвався товариш, забулося правило, звучить дзвінок, ойкнув з болю, наприкінці року, звикаймо до труднощів, ожини достигли, удача трапилася, радію з успіхів, уздовж потоку, ожини збирають, очі примружив, поза деревами, дитина радіє, ліс бережи.

■ **Вправа 75.** Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Випишіть із останнього речення всі можливі словосполучення.

Була т..пла осінь. Осіннє повітря прозоре та тихе. На небі сяяло золоте сонце. Під його скісним промінням золотом виблискувало жовте

листя лип та беріз. Чорвоні дерева полум'ям горіли на сонці. Замля під ними була вкрита багряним листом та жаріла, як полита свіжою кров'ю. Зеленіли темним листом краслаті яблуні.

Вправа 76. I. Прочитайте текст мовчки.

Назва першого місяця осені пов'язана з вересом – рослиною, вельми поширеною на всьому ареалі Полісся. Цей вічнозелений кущ квітує з серпня і до кінця жовтня. Але найпишніше рожево-бузкове суцвіття вкриває соснові бори, торф'яники та піщані пагорби саме у вересні. Верес, як і липові гаї, є вельми цінним медоносом. Щоправда, в наших краях вересовий мед не в особливій пошані за його гіркуватий присмак. Проте в інших народів, зокрема французів, солодкий продукт, зібраний з вересу, вважається справжнім делікатесом (За В.Скуратівським).

II. Чи цікавою для вас була інформація про вересовий мед? Розкажіть про це.

III. Виконайте тестові завдання:

1. Коли квітує верес?

А з серпня і до початку вересня

Б з серпня і до кінця вересня

В з вересня і до кінця жовтня

Г з серпня і до кінця жовтня

2. Що вважається для французів справжнім делікатесом?

А виноград

Б мед з вересу

В елітний сорт сиру

Г ліскові горіхи

IV. Випишіть з тексту 4–5 словосполучень. Від головного до залежного слова усно поставте запитання.

Зразок. Пов'язана (з чим?) з вересом.

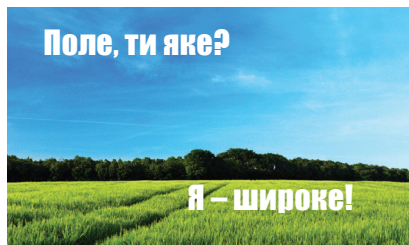
Це цікаво!

Рослина з найбільшою квіткою – це латаття сніжно-біле, яке зустрічається в стоячих і проточних водах, затоках та ставках і має квітки, які досягають 20 см в діаметрі. Натомість, серед культивованих рослин «рекордсменом» вважається півонія «Блу розе», квітка якої сягає до 25 см у діаметрі (За збіркою «Україна в цікавих фактах»).

Вправа 77. I. Прочитайте словосполучення, запишіть їх у зошит, письмово поставте запитання від головного слова до залежного.

Зразок. Широке поле – поле (яке?) широке.

Допомогти в роботі; запобігти лихові; завдати клопоту; здобути освіту; ставитися з повагою; колосок пшениці; гроно винограду; головка капусти; житній лан; цукрові буряки; схожий на батька.

II. Складіть три речення, використовуючи будь-які з поданих словосполучень, запишіть їх у зошит.

Прочитайте та запам'ятайте!

За будовою словосполучення бувають непоширені й поширені.

Непоширені складаються з двох повнозначних слів: *жовте листя, осіннє листя, бігти швидко, читати книжку, полити квіти.*

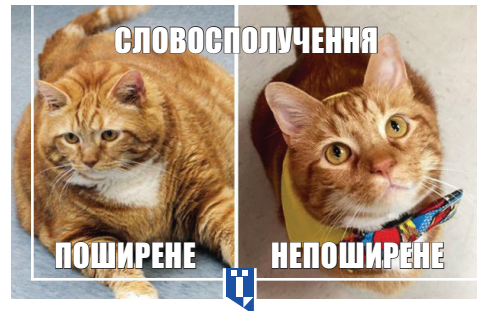
Поширені словосполучення складається з трьох і більше повнозначних слів: *осіннє листя на деревах, бігти швидко додому, довго читати книгу, зрібати жовте листя на купу.*

■ **Вправа 78.** Запишіть спочатку непоширені словосполучення, потім – поширені.

Зразок. Непоширені: мелодійна пісня, ...

Поширені: віночок українських пісень, ...

Мелодійна пісня, віночок українських пісень, прогулюватися гаєм, вирушити на прогулянку до гаю, вірно дружити, мати кількох друзів серед однокласників, щира приязнь, дотримати даного товаришеві слова.

■ **Вправа 79.** Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Запишіть їх. Від головного до залежного слова поставте питання. Користуючись зразком, зробіть усний та письмовий синтаксичний розбір одного словосполучення.

Sárga levél, bebujik a barlangba, felmászik a fára, alussza téli álmát, hamar sötétedik, hideg szél, csendesen susog.

Синтаксичний розбір словосполучень

1. Назвіть головне й залежне слова. Поставте запитання від головного слова до залежного.

2. Визначте, якими частинами мови виражені головне й залежне слова.

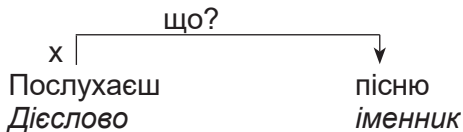
3. Укажіть, як граматично пов'язане залежне слово з головним: за допомогою тільки закінчення чи за допомогою прийменника і закінчення одночасно.

Зразок усного синтаксичного розбору словосполучення

У словосполученні *щира розмова* головне слово – *розмова*, залежне – *щира*. Розмова (яка?) щира.

1. Головне слово виражене іменником, залежне – прикметником.
2. Граматично залежне слово пов'язане з головним за допомогою закінчення *-а*.

Зразок письмового синтаксичного розбору словосполучення

■ **Вправа 80.** I. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Випишіть із речень два-три словосполучення, самостійно зробіть їхній синтаксичний розбір (письмово).

1. Сіла осінь на порозі батьківської хати, стала золотом ч..рвоним килим **гаптувати** (*В. Лисовський*). 2 Виш..ває осінь по **канві** з..леній золоті квітки. Квіти ож..вають, із д..рев спадають жовті нагідки (*Олександр Олесь*). 3. Краси-ва осінь виш..ває клени ч..рвоним, жов-тим, срібним, золотим (*Л. Костенко*).

II. Значення виділених слів з'ясуйте за словником.

III. Розгляньте ілюстрацію. Використовуючи слова з довідки, складіть текст на тему «Осінь у моєму місті (селі)».

Довідка: осінній пейзаж, золота осінь, красива осінь, опале листя, жовте листя, золоте листя, погідний день, ясний день, сонячний день, густий ліс, лісова дорога.

■ **Вправа 81.** I. Прочитайте текст уголос.

Під вечір прибігає до мене Андрійко, захеканий, схвильований, і вигукує:

– Недалеко від школи ... Не обгороджене нічим ... Бродять по ньому ... Скоро затопчуть ...

Я кажу йому:

– Сядь, заспокойся, бо твоїх словосполучень я не розумію. Говори реченнями.

Андрійко сів, віддихався, а тоді розповів, що корови затоптують джерело, яке витікає з-під гори недалеко від школи. Я попросив у тата чотири кілки, дрiт, і ми з Андрійком обгородили джерело (*За І.Ющуком*).

II. З'ясуйте, чим речення відрізняються від словосполучення.

III. Запишіть повними реченнями те, що хотів сказати схвильований Андрійко.

■ **Вправа 82.** Заповніть пропуски на місці крапок.

1. Синтаксис – це розділ мовознавства, який вивчає ... і
2. Словосполучення – це поєднання ... слів.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Словосполучення наведено в рядку:

А залюблений у світ, якщо не помиляюся, припорошений снігом

Б яскрава зірка, крізь двері, очолений братом

В дуже сумлінний, варити чай, далекий Сибір

Г будемо думати, запобігати хворобі, поза сумнівом

2. Головне слово виражене іменником у всіх словосполученнях

рядка:

А тиха річка, автор повісті, похід у гори

Б бачити землю, під високою березою, ділитися враженнями

В надія на визволення, назвати переможців, перейти через міст

Г протилежний берег, не звернути уваги, рідне село

Словник термінів

поширене словосполучення – bővített szókapcsolat

пунктуація – írásjelek használata

синтаксис – mondattan

словосполучення – szókapcsolat

Словник

багряний – bíborvörös

блистіти – ragyog, csillog

вельми – nagyon, igen

верес – hanga, erika

гаптувати – himez

гонець – küldönc

делікатес – csemege

жаріти – izzik, parázslík

зіщулюватися – összezsugorodik

зокрема – különösen

липа – hársfa

повноправний – teljes jogú

полум'я – láng

присмак – mellékíz; utóíz

проте – viszont, de, azonban

скісний – ferde

справжній – igazi, eredeti

сяяти – ragyog, fénylik

торф'яний – tőzeg

щоправда – mégis

§ 12. Речення. Види речень

■ **Вправа 83.** Прослухайте текст.

Ружа, або Троянда, колись була дуже гарною дівчиною. Вона та сестри, Мальва та Півонія, лікували людей від серцевих хвороб. Якось прийшов до них зимовий Вітер-Вітрисько та й питає: «А чи тут живуть дівчата-красуні, які людей лікують та здоров'я дають?» Отримавши відповідь, став проситися до хати. Дівчата впустили його.

– На що скаржишся? – спитала Мальва.

- На безсилля з морозом битися.
- А що ти доброго зробив людям, бо ми допомагаємо лише тим, хто добро робить?
- Нічого.

Так сестри відмовили Вітру в допомозі. Він, розгнівавшись, скрикнув: «Перетворіться на квіти!»

Троянда, Мальва та Півонія вмить стали квітами. Люди навесні висадили їх у квітниках: мальву – до вікна ближче, півонію – до води, троянду – до сонця. Так і ростуть сестри, своєю красою людей тішать. А коли ці три квітки у віночок скласти, то є символ Віри, Надії, Любові (За В.Сухомлинським).

II. З'ясуйте жанр цього тексту. Придумайте заголовок. Розкажіть про те, що ви знаєте про квіткові обереги та їх місце в житті людини?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Від яких хвороб лікували людей дівчата?

A неврологічних **Б** серцевих **В** простудних **Г** інфекційних

2. Чому сестри не надали допомогу Вітру?

A він їх не просив про це

Б він на них сварився

В він нічого не зробив доброго людям

Г він занадто багато вимагав

IV. Випишіть по одному реченню, у яких висловлено повідомлення; запитання; пораду, прохання чи наказ.

Прочитайте та запам'ятайте!

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про види речень.

Речення може складатися з одного слова або й з групи слів.

Речення – найменша одиниця людського спілкування. Воно виражає завершену думку.

Речення може складатися з групи слів або й з одного слова. Слова в реченні пов'язані між собою за змістом і граматично.

В усній мові на початок і кінець речення вказує відповідна інтонація

і пауза, а на письмі – велика буква і крапка, знак оклику або знак питання.

Вправа 84. Поділіть текст на речення й запишіть їх.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді вони летять нижче розпатланих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів дід говорить, що так співають лебедині крила я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями і радість, і смуток огортають мене (За М. Стельмахом).

Прочитайте та запам'ятайте!

Люди звертаються одне до одного з якоюсь певною метою. Їм треба або повідомити про що-небудь, або запитати, або попросити, порадити чи наказати. Відповідно до мети висловлювання люди вживають розповідні, питальні чи спонукальні речення.

Речення, у якому про щось повідомляють, називається **розповідним**.

Речення, у якому про щось запитують, називається **питальним**.

Речення, яким когось спонукають до дії (просять, радять, наказують), називається **спонукальним**.

■ **Вправа 85.** Прочитайте речення вголос, дотримуючись правильної інтонації. Визначте розповідні, питальні і спонукальні речення.

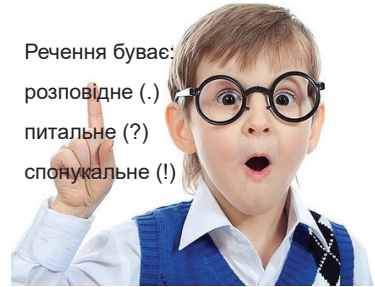
1. Чого ви, тату, зажурилися? 2. Прудкіш над усе – думка, бо думкою враз куди хочеш перелетиш. 3. Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто ліктів полотна. 4. Чого ви, тату, плачете? 5. Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище. 6. Не журіться, тату, – все буде гаразд. 7. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш (З нар. казки «Мудра дівчина»).

Речення буває:

розповідне (.)

питальне (?)

спонукальне (!)

Прочитайте та запам'ятайте!

Інтонація питального речення має свої особливості. Зокрема, найбільшою силою голосу (логічним наголосом) виділяється те слово, яке показує про кого або про що запитується в реченні.

Зразок. Ти допоможеш мені?

Ти **допоможеш** мені?

Ти допоможеш **мені**?

■ **Вправа 86.** Складіть питальні речення, які б починалися словами *хто, який, скільки, звідки, доки*. Запишіть їх.

■ **Вправа 87.** Використовуючи подані словосполучення, складіть спонукальні речення, у яких би висловлювалася порада, і запишіть їх.

Бути ввічливим не тільки зі старшими, а й з товаришами; не ображати менших і слабкіших; завжди говорити правду; дотримувати даного слова;

поважати працю людей; прибирати за собою.

■ Вправа 88. Прочитайте казку мовчки.

Одного разу зібрала Мати Мова своїх дітей, це були речення, і запитала:

– Скажіть, діти мої, яку користь людям ви приносите?

– Залежно від потреби, – промовили речення, що стояли справа. – Ми, наприклад, потрібні, коли людина хоче щось повідомити, розповісти.

– А ми допомагаємо людині запитати про все, що її цікавить, – сказали ті, що стояли посередині.

– А без нас не обійтись, – гукнули ті, що зліва, – коли треба попросити про щось, а то й наказати.

– Тепер я спокійна, – сказала Мати Мова. – Ви вірно служите людям (За С. Єрмоленко та В. Сичовою).

II. Перекажіть казку. З'ясуйте, про які речення йдеться. Назвіть їх.

Прочитайте та запам'ятайте!

На письмі в кінці розповідного й спонукального речення звичайно ставимо крапку, у кінці питального – знак питання.

Розповідні, питальні й спонукальні речення можуть вимовлятися з сильним почуттям радості, захоплення, здивування, болю, страху. Такі речення називають **окличними**.

На письмі в кінці окличного речення ставиться знак оклику (!):
1. Слово мама. Великеє, найкращеє слово! (Т. Шевченко). 2. Хто з вас може перелічити обов'язки своєї матері?! (О. Гончар). 3. Треба вчитись і робити так, щоб радувати маму! (М. Олійник).

■ Вправа 89. I. Прочитайте текст мовчки.

Рідний край! Дорога серцю земля батьків і прадідів наших. Оспівані в піснях народних безмежні степи, зелені ліси й доли, високі блакитні неба! Хіба є що на світі краще за це миле серцю дозвілля, хіба є що на світі дорожче за Вітчизну?

Рідний дім, дорога батьківська хата, гостинна, ласкава оселя. Які близькі й знайомі нам ці слова! Вони входять у нашу свідомість разом з материнською колісковою піснею. Тут ти народився, вперше побачив світ, уперше ступив крок.

А потім ти вийшов за поріг. Перед тобою відкрився чарівний світ. Коло вікна ростуть, цвітуть вогнисто мальви, соняшник, вишня (За І. Цюлою).

II. З'ясуйте тему та основну думку тексту. Придумайте заголовок. Що відображає заголовок: тему чи основну думку?

III. Дайте відповіді на запитання:

– Як гадаєте, чи є щось дорожче за Вітчизну? Обґрунтуйте думку.

– Що для вас значить батьківська хата, колискова пісня?

– Чи знаєте ви пісні, вірші про рідний край? Розкажіть їх.

IV. Виконайте тестові завдання:

1. Яка квітка згадується в тексті?

А мальва **Б** троянда **В** півонія **Г** барвінок

2. Синонімом до слова «Вітчизна» НЕ є

А Україна **Б** Батьківщина **В** рідний край **Г** родина

V. Випишіть окличні речення. Усно поясніть уживання розділових знаків у кінці цих речень.

Вправа 90. Прочитайте. Перепишіть, визначаючи межі речень і розставляючи пропущені розділові знаки.

Повівав холодний вітерець з краю неба насувались білі хмари різно¹ бігли мишасті коненята на обидва боки від дороги розстигалось поле, вкрите снігом твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами вітер дужчав насувались снігові хмари посипав сніжок (За М. Коцюбинським).

Вправа 91. I. Прочитайте уривок з народної казки вголос.

Ішли Сонце, Мороз і Вітер битим шляхом усі три й зустрічають Чоловіка. Глянув він на них і каже:

– Доброго здоров'я!

Та й пішов собі. А ті стали й засперечалися:

– До кого Чоловік привітався?

От наздогнали його та й питають:

– Кому з нас, Чоловіче, ти доброго здоров'я побажав?

А він показав на Вітра та й каже:

– Оцьому, губатому.

Сонце розсердилося й каже Чоловікові:

– Я тебе в жнива спляю!

І Мороз теж погрозив:

– Я тебе взимку заморожу!

А Вітер на те:

– Не бійся, Чоловіче...

¹Різно – дружно.

II. Придумайте закінчення казки, чому Чоловік не повинен боятися ні Сонця, ні Мороза, якщо Вітер узявся допомагати йому?

III. Усно визначте види речень за метою висловлювання. Серед них виділіть окличні речення.

Це цікаво!

Найменші квіти серед рослин України – діаметром 0,5 мм має водоплаваюча рослина – ряска мала, яка населяє стоячі водойми по всій території країни, та вольфія безкоренева, яку можна побачити у водоймах лісостепу (За збіркою «Україна в цікавих фактах»).

■ **Вправа 92.** Чи люблять у вашій родині квіти? Які саме? З чим це пов'язано? Спробуйте розповісти своєму другові або подрузі про улюблені квіти вашої родини, використовуючи розповідні, питальні, спонукальні речення.

Тестове завдання для самоперевірки

Спонукальним є речення:

А Червоне сонце закотилося в імлу й пірнуло за обрій.

Б Жваве полум'я жагуче здійнялося вгору й засичало.

В Снігопади припинилися, і над селом розпогодилося.

Г Нехай добро завертає у кожен дім і сіє своє золоте зерно.

Словник термінів

розповідне речення – kijelentő mondat

питальне речення – kérdő mondat

спонукальне речення – felszólító mondat

окличне речення – felkiáltó mondat

неокличне речення – nem felkiáltó mondat

Словник

бентежний – zavart

вагомий – jelentős

виручати – megment

встигнути – ráér

добробут – jólét

захоплення – itt: elragadtatás

мальва – mályva

обов'язково – feltétlenül, okvetlenül

півонія – bazzarózsa

плодючість – termékenység

полегшено – megkönnyebbülten

пращури – ősök

розпатланий – kócos

складений – összetett

скоріше – gyorsabban, hamarabb

§ 13. Головні члени речення: підмет і присудок

■ Вправа 93. I. Прослухайте текст.

Вишивка – поширений вид декоративно-прикладного мистецтва. Узор виконується ручним або машинним способом на різних тканинах бавовняними нитками, а також перлами, бісером, коштовним камінням.

Цей вид мистецтва виник давно. Корені його сягають у глибину віків. Мабуть, ми ніколи не зможемо довідатися, хто і коли вперше здогадався втілити в узорний мотив красу рідної природи, свої переживання та відчуття. Зразки найдавнішої вишивки збереглися лише за кілька останніх століть (За О.Гасик, М.Степан).

II. Дайте відповіді на запитання:

- Коли виникла вишивка?
- Яким способом виконуються зображення на вишивці?
- Які мотиви втілюються на вишивці?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Про яке мистецтво йдеться в тексті?

- A** музичне
- Б** художнє
- В** декоративно-прикладне
- Г** образотворче

2. Чим НЕ користуються при вишиванні:

- A** бавовняними нитками
- Б** перлами
- В** бісером
- Г** свічкою

IV. Перепишіть 2 речення (на вибір). Підкресліть підмети (відповідають на питання хто? що?) і присудки (відповідають на питання що робить? що роблять?).

■ Вправа 94. I. Прочитайте мовчки частини речень.

1. На те й голова. 2. Мудрій голові. 3. Щоб у ній розум був. 4. Досить два слова.

II. Поєднайте першу частину з третьою, другу з четвертою. Чи зрозуміли ви зміст утворених висловлювань?

■ Вправа 95. Закінчіть прислів'я, добираючи кінцівки зі слів для довідок.

Де господар добре робить, Хто рано підводиться, Що ранком не зробиш, Треба нахилитись, Хочеш їсти калачі – Ранні пташки росу п'ють, По правді роби,

Довідка: ... щоб з криниці води напитись. ... за тим і діло водиться. ... там і поле буйно родить. ... по правді й буде. ... того ввечері не наздоженеш. ... не сиди на печі. ... а пізні – сльози ллють.

Прочитайте та запам'ятайте!

Підметом називається незалежний головний член речення, що називає предмет, про який щось стверджується або заперечується в реченні.

Підмет відповідає на питання *хто? що?*

Щоб з підметом не сплутати додаток, виражений знахідним відмінком, під час визначення підмета треба ставити водночас два питання: *хто? що?* Тоді легко буде виявити, що, наприклад, у реченні *Ой у полі жито копитами збито* (Нар. творчість) підмета нема, а слово *жито* – додаток, бо відповідає на питання знахідного відмінка (збито кого? що?).

Присудком називається головний член речення, який стверджує або заперечує щось у реченні.

Присудок називає дію якогось предмета, явища, його стан або змінну ознаку і відповідає на питання *що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто або що він є?* тощо.

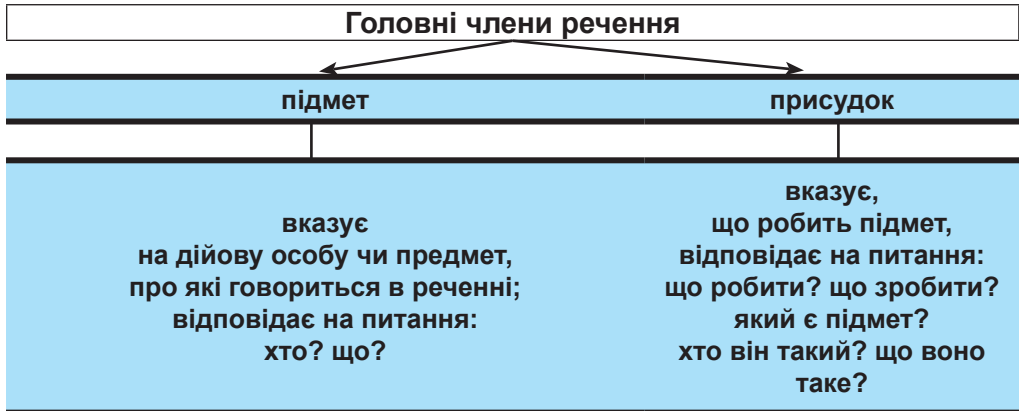
Підмет підкреслюється однією лінією, присудок — двома.

Наприклад:

Уперта праця все переможе (Народна творчість).

У роботі час швидко минає (Народна творчість).

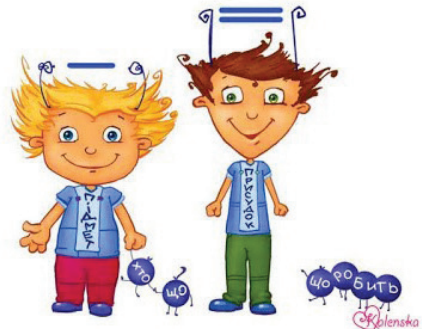
Пахнуть сонцем дині спілі (Б. Олійник).

■ **Вправа 96.** Спишіть, виділяючи в тексті речення. Підкресліть граматичні основи речень.

Зразок. Швидко настає вечір у глухому лісі.

Швидко настає вечір у глухому лісі темні тіні лежать під деревами непорушно височать старі сосни чорніють старі ялини сховалося за деревами вечірнє сонце ще

не сплять у лісі птахи ось на дереві вмовився дятел стукіт червоноголового чорного птаха чує весь ліс (За О. Донченком).

■ **Вправа 97.** Складіть речення з поданих слів, запишіть їх. З'ясуйте, як слова в реченні пов'язуються за змістом і граматично. Підкресліть головні члени речення.

Зразок. Сонце заховалося за хмари.

1. Сонце, захватись, за, хмари. 2. З, дерева, облітати, останній, жовтий, листя. 3. Стати, дуже, холодно, й, незатишно. 4. Незабаром, на, земля, впасти, білий, сніг, і, зігріти, вона.

■ **Вправа 98.** I. Прочитайте текст мовчки.

«Зеленеє жито, зелене. Хороші гості у мене», – говориться в українській пісні.

З давніх-давен українців вважають надзвичайно гостинним народом. Хліб і сіль на столі, прикриті рушником, віддавна в Україні вважалися першою ознакою гостинності. Коли до хати заходив гість, хай і непроханий, його приймали дуже чемно, запрошували сідати, частували, розмовляли. У спогадах про Богдана Хмельницького читаємо: «Хмельницький похвалив шляхтичів за мужність і не хотів розпочинати серйозної розмови, поки вони не пообідають». Народна мудрість із правіків промовляє: «Гість у дім – радість у нім» (З Інтернету).

II. Як приймали гостей в Україні?

III. Виконайте тестове завдання:

Богдан Хмельницький не розпочинав серйозної розмови доти, доки ...

А не показав гостям будинок, у якому живе

Б не нагодував гостей

В не розповів про своїх коней

Г не з'ясував тривалість відвідування

IV. Перепишіть виділене речення. Підкресліть головні члени речення.

■ **Вправа 99.** I. Прочитайте текст уголос.

Наш рід

Мама вишиває на білому полотні барвінок, чорнобривці, сині волошки. Навіть маленьку качечку вишила.

– Що це буде, нене? – питає Андрійко.

– Українська святкова сорочечка для тебе.

– Чому українська? – допитується Андрійко.

– Бо вишиваю такі квіти, які ростуть на нашій землі. А земля наша зветься Україною. І ти – маленький українець.

– А ти, мамо?

– І я українка, і татко, й бабуся, й дідусь. Ми українського роду, і любимо нашу землю, нашу мову, наші квіти.... (З підручника)

II. Перепишіть перші два речення. Підкресліть у них підмет і присудок.

III. Розкажіть, чи захоплюється вишивкою хтось із вашої родини? Якщо так, то які візерунки переважають у її/його роботах?

■ **Вправа 100.** За малюнком складіть і запишіть розповідь на тему «Моя родина», вживаючи в реченнях різні форми вираження підметів та присудків. Скористайтеся поданими запитаннями.

1. Якою є ваша родина?
2. Людей яких професій об'єднує родина?
3. Звідки походить ваше прізвище?
4. Чи часто ви збираєтеся разом?
5. Яких традицій ви дотримуєтеся?
6. Як ваша сім'я любить відпочивати?

Словник термінів

Граматична основа (головні члени речення) – fő mondatrészek

Підмет – alany

Присудок – állítmány

Словник

бісер – gyöngyök

верба – fűzfa

вирій – dél

духовна потреба – lelki szükséglet

журитися – bánkódik, búsul

неня – anya

прохолодний – hűvös

скепя – szikla

§ 14. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про головні та другорядні члени речення.

■ **Вправа 101.** I. Прослухайте текст.

Пісня й мова – то душа народу. Не забувається ніколи ні тиха колискова пісня мами, ні весільна пісня, ні щаслива пісня про кохання чи сумна від розлуки... І пісня, і казка, і вірш, і звичай, і традиція – усе це неминуче повертає нас до цілющих джерел народного мистецтва, рідної землі, вчить берегти навколишній світ. Саме народне мистецтво духовно збагачує кож-

ного з нас, робить добрими, щирішими і терплячішими. Саме через нього прививається любов до рідної мови, до рідного краю, до свого народу і країни.

Шануймо рід свій, його традиції, примножуймо славу і здобутки батьків, усього народу! (З журналу).

II. З'ясуйте головну думку цього тексту. Придумайте заголовок. Поясніть, як ви розумієте останнє речення тексту.

III. Виконайте тестові завдання:

1. У тексті сказано, що душа народу – це
А загадки і прислів'я Б перекази і легенди
В пісня і мова Г казка і пісня
2. З'ясуйте, скільки іменників у першому реченні
А два Б три В чотири Г п'ять
- IV. Випишіть перше речення. Позначте головні члени.

■ **Вправа 102.** Який із двох виділених у кожному реченні іменників стоїть у називному відмінку (є підметом), а який – у непрямому?

1. Небо заступали хмари (А. Шиян). 2. Небо знову запнулося хмарами (М. Бажан). 3. Дівчата підбирали викопані буряки (О. Донченко). 4. Дороги веселі плывуть повз оселі (М. Стельмах). 5. Народ мій завжди буде! Ніхто не перекаслить мій народ! (В. Симоненко).

Прочитайте та запам'ятайте!

Додаток у реченні відповідає на питання непрямих відмінків: *кого? чого?; кому? чому?; кого? що?; ким? чим?; на кому? на чому?*

Додаток звичайно виражається іменником або займенником у непрямому відмінку: *Батьківщино! Ти даєш мені сонце погоже, і повітря даєш, і снагу* (В. Ткач). Додаток у реченні підкреслюємо пунктиром (-----).

■ **Вправа 103.** Прочитайте речення. Спочатку визначте головні члени речення (підмет і присудок). А потім, ставлячи питання від присудків, знайдіть додатки. Додатки підкресліть пунктиром (-----).

1. Як виросту – збудую хату, на хаті колесо прибію, а там я поселю крилату лелечу клетну сім'ю (Д. Павличко). 2. Хто зберіг любов до краю і не зрікся роду, той ім'ям не вмере ніколи в спогадах народу (Олександр Олесь). 3. Я рідну Україну не проміняю на чужину (Л. Глібов). 4. Всміхається дід до онука ласкаво і гла-

дить голівку його кучеряву (*Н. Забіла*). 5. І досі сниться: вийшла з хати веселя, сміючись, мати, цілує діда і дитя, аж тричі весело цілує (*Т. Шевченко*).

■ **Вправа 104.** Доповніть речення додатками. Запишіть їх у зошит.

Зразок. Він грав (на чому?) на скрипці.

Він грав (на чому?)

Хлопчина хотів допомогти (кому?)

Батько купив (кому?) ... (що?)

У (кого?) ... був поганий настрої.

Учні прикрашали свій клас (чим?)

■ **Вправа 105.** Слова, що в дужках, поставте в потрібному відмінку й числі. Речення запишіть. На яке питання вони відповідають? Яким членом речення виступають?

1. Вітер з (гай) розмовляє, шепче з (осока). 2. За (сонце) хмаронька пливе, червоні (пола) розстилає. 3. Наш отаман Гамалія, отаман завзятий: забрав (хлопці) та й поїхав по морю гуляти... 4. Садок вишневий коло хати, хрущі над (вишні) гудуть, плугатарі з (плуг) йдуть... 5. Старий мій знову зажурився, ходив довгенько коло (хата), а потім (Бог) помолився, пішов у хату ночувати, а місяць (хмара) повивсь (*З тв. Т. Шевченка*).

■ **Вправа 106.** Прочитайте речення. Усно доповніть речення додатками (за казкою І.Франка «Фарбований Лис»).

1. Лис Микита задумав серед білого дня з торгівці (кого? що?) ... вкрати. 2. Аж тут назустріч (кому?) ... біжать Пси – один, другий. 3. Непереливки стало (кому?) 4. Лис Микита сховався в бочці (з чим?) 5. Тікаючи, голодний Лис Микита сяк-так підкріпився (чим?) ..., що знайшов у гнізді Перепелиці. 6. Нечувана радість опанувала (кого?) ..., коли вони почули, що святий Миколай зліпив їм із небесної (чого?) ... (кого?) ..., такого неподібного до всіх інших (кого?) 7. Лис Микита боявся тільки, щоб фарба не злізла йому (з чого?)

■ **Вправа 107.** I. Прочитайте речення. Чи однаково точно передають думку подані поряд перше і друге речення? На які питання відповідають ті слова, що уточнюють думку в другому реченні?

I. 1. Сонце, наше сонце! Світові простори сяйвом ... залива воно. 2. Сонце, наше сонце! Світові простори сяйвом життєдайним залива воно (*М. Бажан*).

II. 1. У повітрі бриніла дзвінка ... пісня. 2. У повітрі бриніла дзвінка жайворонкова пісня (*Панас Мирний*).

II. Чи змінився б зміст речень, якби замість крапок у перших реченнях підставити, скажімо, слова *вогнедишним, дівоча*?

Прочитайте та запам'ятайте!

Означення в реченні відповідає на питання **який? чий? котрій?** у будь-якому відмінку.

Означення найчастіше виражається прикметником, займенником або порядковим числівником, рідше – іменником. 1. Країну **сонячну мою** люблю **високою** любов'ю. 2. **Пропливають зорі України над моїм розчиненим вікном** (3 тв. В. Сосюра).

Означення в реченні позначаємо хвилястою лінією (рідна).

■ Вправа 108. I. Прочитайте текст мовчки.

Українське народне декоративно-прикладне мистецтво багате й різноманітне: **художня** обробка дерева, розпис, вишивання, ткацтво, різьблення, вироби з шкіри, соломи, лози тощо. Воно допомагає нам розкривати багатство культури українців, засвоїти **національні** звичаї, традиції, не забувати про минуле, поєднувати його з сучасним.

Сповнені народного гумору **гончарні** іграшки, яскраві, немов насичені сонцем, барви розписів стін та меблів, тонкі орнаменти рушників і сорочок, наче **ювелірне** плетиво різьблених **дерев'яних** шкатулок!

Хто не знає цих творів народних майстрів, хто залишиться байдужим, оглядаючи ці **самобутні** красиві речі й вироби, які вражають невичерпною вигадливістю, **глибоким** оптимізмом, всеперемагаючою щирістю!

II. Зверніть увагу на виділені слова, поставте до них запитання. Якою частиною мови вони виражені? Яким членом речення вони виступають?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Про які іграшки згадується в тексті?

А паперові **Б** гончарні **В** м'які **Г** воскові

2. З'ясуйте, скільки прикметників в останньому реченні:

А чотири **Б** шість **В** сім **Г** вісім

Це цікаво!

Одним з найоригінальніших видів вишиванок вважають борщівську. Її особливість полягає в тому, що вона рясно розшита чорними нитками. Розповідають, що колись турки і татари знищили практично всіх місцевих чоловіків, тому жінки впродовж кількох поколінь вдягали саме такі сорочки. А у борщівському храмі знаходиться унікальна ікона, на якій зображена Марія, одягнута саме у таку вишиванку.

■ **Вправа 109.** Прочитайте речення. Спочатку визначте головні члени речення та додатки, а потім, ставлячи питання від підметів і додатків, знайдіть означення. Означення підкреслюйте хвилястою лінією.

1. Осінні розтеклись думки туманом сивим над полями. 2. Вогкий вуж через стежку повзе лісову. 3. Дикі гуси летять – і прощальний летить їхній крик. 4. Дзвенять сухі сопілки очерету, погойдуються флейти осоки (З тв. Є. Гуцала).

■ **Вправа 110.** Доберіть означення до слів *мама, тато, руки, очі, усмішка, сонце*. Складіть з утвореними словосполученнями речення.

■ **Вправа 111.** Запишіть речення, вживаючи на місці крапок означення.

Зразок. Відрум'янили в садах стиглі яблука.

Відрум'янили в садах ... яблука. Повіяли ... вітри і принесли на своїх крилах ... пісні. Гуляли в сивих ущелинах ... вітри. Із заходу насувалися ... хмари. Затихли ... звуки. Вже підкрадається ... осінь.

■ **Вправа 112.** Доповніть текст означеннями з довідки і запишіть його.

Займався на сході ... ранок. У ... безодні неба танули ... зірочки. А ... обрій усе розгорявся ... вогнем. Раптом звідти бризнула ... іскорка. І ще одна, і ще. А за ними визирнув ... край ... кола. Сходило ... сонечко.

Довідка. Далекий, миготливий, погожий, синій, рожевий, червоний, вогняний, яскравий, ясний.

■ **Вправа 113.** Запишіть речення. Знайдіть у них підмети, присудки, додатки й означення і підкресліть їх. На які питання відповідають не підкреслені слова?

1. З-над річки лине пісня голосна (М. Рильський). 2. У діброві соловейко голосно співає (Л. Глібов). 3. Після дощу гостріше пахнуть квіти (В. Сосюра).

Прочитайте та запам'ятайте!

Обставини в реченні відповідають на питання *як? де? куди? звідки? коли? відколи? доки? чому? навіщо?*

Вони називають спосіб дії, місце, час, причину, мету.

Обставини звичайно виражаються прислівниками або іменниками в непрямих відмінках: 1. **Прихильно, по-щирому** синіло небо (П. Тичина). 2. **На травах мигтіла самоцвітами** роса (П. Панч). 3. **Щодня з ранку до ночі по шляху їдуть та й їдуть люди** (А. Головка).

Обставини у реченні підкреслюють штрих-пунктиром (на травах).

■ **Вправа 114.** Прочитайте речення, усно визначте обставини. З'ясуйте, як ви їх розпізнаєте.

1. Раптом посадка скінчилася (Ю. Мушкетик). 2. Він копав швидко й завзято (Ю. Мушкетик). 3. Мене від страху покидали сили (П. Дорошко). 4. Улянка пішла навпростець (О. Донченко). 5. Надворі летіло павутиння (І. Нечуй-Левицький). 6. Сонце сховалося за хмари (М. Коцюбинський).

■ **Вправа 115.** Прочитайте речення вголос. Визначте головні члени речення. Ставлячи питання від присудків, знайдіть обставини.

1. В час гарячий полудневий виглядаю у віконце. 2. Тиша в морі ... ледве-ледве колихає море хвилі. 3. Не колишуться од вітру на човнах вітрила білі. 4. З тихим плескотом на берег рине хвилечка перлиста. Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти! (Леся Українка).

■ **Вправа 116.** Доберіть із довідки пропущені обставини й доповніть ними речення. Запишіть їх у зошит.

1. Чесному ... честь, хоч і 2. Як ідеш, дивись ..., хоч грошей не знайдеш, так носа не заб'єш. 3. Добре те, що ... закінчується. 4. ... сховавши, ... знайдеш. (Нар. тв.).

Довідка. Всюди, під лавкою; під ноги; далеко, ближче; добре.

Прочитайте та запам'ятайте!

Речення, які мають один або більше другорядних членів речення, називаються **поширеними**.

Непоширені речення не мають другорядних членів.

■ **Вправа 117.** Перепишіть, поширюючи речення другорядними членами. Підкресліть члени речення.

Зразок. На вулиці починає накрапати теплий дощ.

Сідають птахи. Андрій вирішив написати. Сестра малює. Кімната була прибраною. Сніг лежить. Починає накрапати дощ. День буде сонячний.

■ **Вправа 118.** Перепишіть, підкреслюючи усі члени речення.

1. Сонце сховалося у вітах дерев. Славко грізно вимахував шаблюкою (Н. Бічужа). 2. Увечері батько починає грати... (Л. Бас). 3. Веселе сонечко сховалося у веселих хмарах весняних (Т. Шевченко). 4. Ясне сонце почало підніматись десь за лісом (Панас Мирний). 5. Довкола стирчали лише голі скелі (Т. Білецька). 6. Щебечуть солов'ї по молодих садках (О. Довженко).

■ **Вправа 119.** І. Прочитайте текст уголос.

– Діти, чи задумувалися ви коли-небудь, що об'єднує українців та угорців? І український, і угорський народи протягом століть створювали самобутню культуру, яка відби-

ває їхнє багатогранне життя. Одним з її найцінніших скарбів, що об'єднує ці народи, є танцювальне мистецтво. Напевно, кожен з вас любить спостерігати за тим, як українці танцюють запальний «Гопак», а угорці – «Чардаш»!

– Звісно! А чим схожі ці танці? Чим відмінні?

– Вони різні за змістом і малюнком, а об'єднуються спільними рисами: радісним відчуттям життя, світлим оптимізмом, задушевністю, щирістю і простотою.

– Діду, розкажіть більш детально про «Гопак» – український народний танець.

– Цікаво? Тож слухайте!

– Цей танець у кожній країні світу знають як візитівку України. У традиційних рухах збереглися не тільки духовність, а й гармонійна система давнього військового мистецтва наших пращурів.

– А що цікавого скажете про «Чардаш»?

– Його танцюють усі: діти, молодь, дорослі. У кожній місцевості є свої фігури цього танцю, особлива манера виконання. Пісні, веселі вигуки звучать там, де танцюють «Чардаш».

– Спасибі, нам було цікаво про це дізнатися! (З підручника).

II. За матеріалами Інтернету чи довідкової літератури підготуйте повідомлення про український танець «Гопак» та угорський «Чардаш». Чи танцюють у вашій родині танці? Якщо так, то які?

III. Користуючись інформацією, про яку ви дізналися, складіть монолог на тему «Запальний дух танцю». Використовуйте поширені та непоширені речення.

Вправа 120. Перепишіть текст. Підкресліть підмети, присудки й обставини.

Увечері повернувся батько з поля додому. На порозі хати він раптом зупинився і прислухався. З городу долинули до нього хвилюючі звуки. Хтось грав на скрипці. Батько пішов у той бік. Це його син Лукаш стояв серед городу й грав. Батько ніколи досі не чув такої гри. Але музика була йому давно знайома. Його серце зненацька стислося від хвилювання. Син грав ту пісню, яку так хотілося заспівати батькові на полі (За О. Донченком).

Тестове завдання для самоперевірки

1. Додаток виділено в реченні:

А Весна – художник дуже знаменитий.

Б Нашу *індивідуальність* створює пам'ять.

В Митець – *створіння* примхливе й складне.

Г Він на всі *руки* майстер.

2. Означення є в реченні:

- А Творчість завжди *мрійна* і *тривожна*.
- Б Якою *красивою* є людина в праці.
- В Усі ми *дуже* дружбою своєю.
- Г Спадають м'яко ввечері *липневі*.

Словник термінів

другорядні члени речення – bővitmények
додаток – tárgy
означення – jelző
обставина – határozó

Словник

багатогранний – sokrétű
буркати – morog, dörmög
віяти – fúj
всеперемагаючий – legyőző
ескіз – vázlat
задушевність – meghittség
затихати – elcsendesedik
згинати – meghajlít
знанацька – hirtelen
зопалу – elhamarkodottan
настрій – hangulat, kedv
небезпека – veszély
невичерпний – kimeríthetetlen

неминучий – elkerülhetetlen
непереливки – nehézségekkel küzdve
непорозуміння – félreértés; tévedés
оселя – lakás
осока – sás
підкрадатися – odalopakodik
посадка – ültetvény
самобутній – eredeti
тинятися – ténfereg, kóborol
торговиця – vásár
узгір'я – hegyalja, dombalja
ущелина – szűk hasadék (hegyben)
флейта – fuvola

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про однорідні члени речення та розділові знаки при них.

§ 15. Речення з однорідними членами. Кома між однорідними членами

■ **Вправа 121.** I. Прослухайте текст. З'ясуйте його головну думку. Придумайте заголовок.

Чи замислювалися ви інколи над тим, звідки беруться гроші? «Батьки заробляють!» – скаже дехто. Безперечно, це так. **Проте, батьки не завжди купляють вам дорогу іграшку, одяг, взуття чи сучасний гаджет.** Вони думають і про те, як заощадити гроші. Запам'ятайте, для того, щоб побудувати міцний фінансовий фундамент у родині, необхідно витрати планувати та аналізувати (З журналу.)

II. Дізнайтеся про те, як формується бюджет вашої родини, яким чином класифікуються витрати.

III. Перепишіть виділене речення. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Поставте до виділених слів запитання. На ті самі чи на різні запитання вони відповідають? Від того самого чи від різних слів ви ставили до них запитання? Зробіть висновок про те, які члени речення можуть бути однорідними.

IV. Виконайте тестові завдання:

1. У тексті НЕ розповідається про те, що

A витрати необхідно планувати та аналізувати

Б гроші заробляють батьки

В батьки завжди можуть купити дорогу іграшку, взуття тощо

Г батьки міркують про те, як заощадити гроші

2. Текст належить до стилю

A публіцистичного

Б художнього

В розмовного

Г наукового

Прочитайте та запам'ятайте!

На те саме запитання, поставлене від того самого слова, в реченні може відповідати не одне, а кілька слів. Такі члени речення називаються **однорідними**.

Однорідні члени речення виражаються як окремими словами (**непоширені**), так і словосполученнями (**поширені**). Між ними можуть стояти сполучники, а може їх не бути.

■ **Вправа 122.** I. Спишіть прислів'я, підкресліть однорідні члени речення. Запишіть три інші прислів'я або приказки з однорідними членами речення.

Зразок. Дружба та братство дорожчі за багатство.

1. Мудрим ніхто не вродився, а навчився. 2. Батька і матір шанувати – добру долю мати. 3. Нових друзів наживай, старих не забувай. 4. При добрій годині всі друзі й побратими. 5. Дружба родиться в біді, а гартується в труді (*Нар. тв.*).

II. З'ясуйте, якими частинами мови виражено однорідні члени в кожному з речень.

■ **Вправа 123.** Допишіть у кожному реченні однорідні члени, підкресліть їх відповідними лініями.

Зразок. Безліч квітів *росте на бульварах, в алеях, у скверах.*

1. На швейній фабриці шують пальта, ..., 2. Ми працювали охоче, ..., 3. Мої друзі добрі, ..., 4. У школі учні вчаться,

■ **Вправа 124.** I. Прочитайте текст мовчки. Визначте тип мовлення і стиль мови.

Пригадуєте ситуацію, коли батьки відмовлялися купити вам іграшку, аргументуючи тим, що в них немає на це грошей? Ви, можливо, запропонували їм піти в банк або до банкомата, щоб отримати гроші там. Спостерігаючи, як батьки беруть купюри в банкоматі, ви, напевно, не розуміли, що гроші можуть закінчитися. Батьки працюють, щоб заробити кошти, а банк – це місце, де вони зберігаються. Ви теж можете мати місце, де їх зберігати, якщо правильно будете витрачати «кишенькові кошти». **На законотлені гроші можете купити подарунок і мамі, і бабусі, братику чи сестричці, другу чи подрузі.** Ви станете певною мірою фінансово незалежні. Запам'ятайте пораду: економте гроші, адже вони не ростуть на деревах, а заробляються важкою працею батьків (З журналу).

II. Перепишіть виділене речення. Підкресліть однорідні члени. Зверніть увагу на розстановку розділових знаків між ними. Зробіть висновок про те, які розділові знаки ставляться між однорідними членами.

III. Виконайте тестові завдання:

1. Яким чином з'являються гроші?

A ростуть на деревах

Б заробляються працею батьків

В ростуть на квітниках

Г отримуються в банкоматі

2. Якої поради НЕ варто дотримуватися?

A заощаджуйте гроші

Б цінують працю батьків

В витрачайте «кишенькові гроші» бездумно

Г поступово ставайте фінансово незалежні

Прочитайте та запам'ятайте!

Між однорідними членами речення звичайно ставимо коми:
1. Була весна **весела, щедра, мила** (Лєся Українка). 2. **Зоря, і сад, і спів пташиний, і щастя сльози на очах...** 3. **Тянуться до сонця і квіти, і трави, віти кучеряві, гори голубі** (З тв. В. Сосюри).

Не ставиться кома між двома однорідними членами речення тільки тоді, коли між ними стоїть **неповторюваний сполучник і, й, та** (в значенні **і**), **або, чи**: 1. Мені наснилися доли **і** ліси, поля веселі **та** вітри незримі (А. Малишко). 2. Хай на своїм віку кожен посадить дерево в полі **чи** в садку! (І. Нехода). 3. Їй би вчителькою бути **або** актрисою (І. Цюпа).

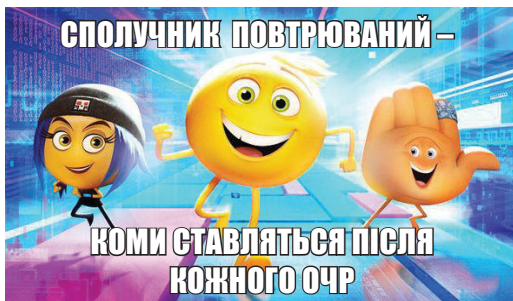
Але якщо сполучник повторюваний, то між однорідними членами коми ставляться: 1. Мені наснилися **і** доли, **і** ліси... 2. Хай кожен посадить дерево **чи** в полі, **чи** в садку! 3. Вона буде **або** вчителькою, **або** актрисою.

Треба розрізняти сполучник **та** в значенні **і** і сполучник **та** в значенні **але**. Порівняйте: 1. **Рече та стогне** Дніпр широкий (Т. Шевченко). Тут **та** дорівнює **і**: **рече і стогне** – кому не ставимо. 2. Місяць світить, **та** не гріє (Нар. тв.). Тут **та** дорівнює **але**: **світить, але не гріє** – кому ставимо.

■ **Вправа 125.** Перепишіть прислів'я. Розставте пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення.

Зразок. *Багатство не в майні, а в гідності.*

1. Обгороджуй себе не парканом а приятелями. 2. Працьовита бджола має короткий вік але велику шану. 3. Вогонь і вода добре служать але лихо панують. 4. З вогнем не жартуй воді не вір і з вітром не дружи. 5. Не визнаю ні любові ні дружби ні приятелювання до перших заморозків. 6. Поїхав у поле орати та й забув плуга узяти. 7. Язик має і коняка та не балака.

■ **Вправа 126.** Розгляньте схеми речень з однорідними членами. Складіть речення до кожної схеми:

1. і ○, і ○.
2. ○ або ○.
3. ○, ○ та ○.

■ **Вправа 127 (за варіантами).** Перепишіть. Визначте однорідні члени речення і поставте між ними, де треба, коми.

I. 1. Люблю я ключі журавлині копитами вибитий шлях сади на моїй Україні і зорі в її небесах. 2. І сяють і сміються і квіти й хвилі й зорі (*З тв. В. Сосюри*). 3. В серце бери і навек пам'ятай щемну красу Батьківщини (*М. Сингаївський*). 4. Учітесь читайте і чужому научайтесь й свого не цурайтесь (*Т. Шевченко*).

II. 1. Вітер хвилю б'є та крутить та шумить (*Леся Українка*). 2. Над нивами лугами та долинами велика хмара йшла (*Л. Глібов*). 3. З-поміж верб та садів виринають білі хати (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Ніч була хоч зоряна та темна (*Панас Мирний*).

III. 1. Над дорогою часом попадалась вся в цвіту дика груша або куц черемхи (*М. Коцюбинський*). 2. Зірвеш на яблуні кисличку або малину чи суничку і наїсися часом так, що й до обіду втрапиш смак (*Олександр Олесь*). 3. Вузька стежка щезала часом серед кам'яної пустині або ховалась під виступом скелі (*М. Коцюбинський*). 4. Буря його зламала чи дощ чи осколок? (*О. Гончар*).

■ **Вправа 128.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись інтонації.

– Мамо, ходімо в піцерію! – запропонував недільного ранку Ондраш. – Дуже хочеться скуштувати піцу!

– Це надто дорого! Краще приготуймо її самі, – відповіла мама.

– А що ж нам для цього потрібно? – не вгавав Ондраш.

- Купимо в магазині ковбасу чи помідори, сир чи оливки.
- Якщо куплятимемо й готуватимемо самі, то, напевно, зекономимо кошти! – зрадів хлопець.
- Молодець, синку! Правильно міркуєш. А на зекономлені кошти купиш морозива або солодощі.
- Спасибі, мамо, що вчиш мене правильно розподіляти гроші. Це мені в житті знадобиться! (З підручника).

II. Знайдіть у тексті всі випадки, коли між двома однорідними членами речення коми не поставлено через те, що там вжито неповторювані сполучники *чи, або, та, і (й)*. Пам'ятайте: *і* та *й* – це той самий сполучник.

III. Поміркуйте над тим, що ви повинні робити для того, щоб також зекономити кошти у сімейному бюджеті? Складіть діалог з товаришем по партії про те, як ви можете допомогти батькам зекономити гроші.

Це цікаво!

У різні часи як гроші використовувалися різні предмети, які стали цінні для людей тієї чи іншої епохи. Це були і плитки чаю, і какао-боби, і сушена риба, і добриво, і камені. Грошима, виготовленими з пластику, сьогодні користуються жителі Австралії та деяких країн Південної півкулі Землі. Найважча золота монета була випущена в Китаї. Її вага складала 5 кілограмів... (За матеріалами сайту *cikavo.net*).

■ **Вправа 129.** I. Напишіть текст під диктування. Звірте написане із надрукованим. Зверніть увагу на написання виділених слів. Знайдіть окличні речення. Прочитайте їх з відповідною інтонацією.

Недавно наш клас вирішив посадити сад. Яких яблунь ми насадимо, яких груш, абрикосів, слив, вишень! **Навколо** саду вирішили посадити захисну смугу з акацій, кленів та **беріз**. Уже місяць ми воюємо з пухляком, звільнили від бур'янів і терну величезну площу.

У жовтні привезли до школи саджанці яблунь і груш. Ми руками **розправляли** корінці, присипали їх **пухкою** землею, заступами біля кожного корінця робили лунки.

Яка була радісна робота! (За О. Донченком)

II. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

Тестове завдання для самоперевірки

1. Укажіть речення з однорідними членами:

А Буря і дуба звалить.

Б Дзюрчить і несеться гірський потік.

В За городом срібною гладінню розлився ставок, за ставком верби до води похилилися.

Г Природа – чудодійне джерело, яке живить людину.

Словник термінів

Однорідні члени – *halmazott mondatrészek*

Словник

абрикос – *barack*

банкомат – *kézpénzgép*

бур'ян – *gyom*

бюджет – *költségvetés*

вирішити – *elhatároz; eldönt*

заощаджувати – *takarékoskodni*

купюра – *bankjegy*

лунка – *kis mélyedés, gödör*

побратим – *cimbora, testvér*

пустир – *elhanyagolt hely vagy telek*

ситуація – *helyzet*

терен – *kökény*

фінансово – *pénzügyileg*

щемний – *szorító*

§ 16. Двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами

■ **Вправа 130.** I. Прослухайте текст. Придумайте заголовок. Що відображає заголовок: тему чи основну думку?

Іграшки, книжки, одяг – усе це ви отримуєте в подарунок від батьків та родичів. А чи доводилося отримувати в подарунок гроші? Так? Тож як ви їх витратили? Не пригадуєте? Значить, витратили даремно, не обміркувавши це. Запам'ятайте пораду: не витрачайте гроші відразу ж, як тільки одержали! Для того, щоб отримати задоволення від покупки, потрібно навчитися стримувати бажання купити що-небудь просто зараз (*З журналу*).

II. Перепишіть виділене речення. Підкресліть однорідні члени. Зверніть увагу на тире після однорідних членів. Поміркуйте над тим, чому в реченні перед словом **усе** поставлено тире.

III. Виконайте завдання:

Питальним є речення (*розділові знаки у кінці речень пропущено*)

А Іграшки, книжки, одяг – усе це ви отримуєте в подарунок від батьків та родичів

Б А чи доводилося отримувати в подарунок гроші

В Запам'ятайте пораду: не витрачайте гроші відразу ж, як тільки одержали

Г Для того, щоб отримати задоволення від покупки, потрібно навчитися стримувати бажання купити що-небудь просто зараз

■ **Вправа 131.** I. Порівняйте речення за змістом і за будовою (знайдіть у них підмети, присудки й додатки).

1. Бачить поет у широкім роздоллі і небо, і море, красу світову.

2. Все бачить поет у широкім роздоллі.

3. Все бачить поет у широкім роздоллі: і небо, і море, красу світову (*Леся Українка*).

II. З'ясуйте, чим різняться перше і друге речення. А за змістом вони однакові чи різні?

III. Чим третє речення подібне до першого, а чим – до другого?

Прочитайте та запам'ятайте!

При однорідних членах речення може бути узагальнювальне слово. Своїм значенням воно охоплює всі перелічені однорідні члени і виступає тим самим членом речення, що й вони. Наприклад, для ряду слів *трактор, комбайн, самоскид, автомобіль* узагальнювальним буде слово *машини*; для слів *яблука, груші, вишні, сливи, абрикоси* – слово *фрукти*; для слів *на вулицях, у скверах, парках* – слово *скрізь* і т.д.

У ролі узагальнювальних слів найчастіше бувають займенники **все, всі, ніхто, ніщо** та прислівники **всюди, скрізь, завжди**: ***Ніхто не запізнився: ні дорослі, ні діти. І в парках, і в садах – скрізь повно птахів.*** В усному мовленні узагальнювальне слово вимовляємо з підвищеною інтонацією.

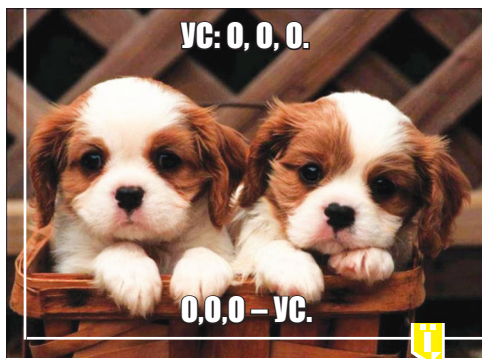
■ **Вправа 132.** Порівняйте подані нижче речення. У кожному з них виділено однорідні члени речення та узагальнювальне слово при них. Зробіть висновок, де в реченні з узагальнювальним словом треба ставити двокрапку, а де – тире?

1. **Усе в неї сміється: карі очі, чорні брови.**
2. **Уся родина засвітилася молодістю вдруге: дід, бабуся, тато, мама.**

1. **Карі очі, чорні брови – у неї все сміється.**
2. **Дід, бабуся, тато, мама – уся родина засвітилася молодістю вдруге.**

■ **Вправа 133.** Визначте в реченнях однорідні члени та узагальнювальні слова при них. Поясніть уживання розділових знаків. Чому в першому й другому реченнях нема тире, в третьому реченні нема двокрапки, а в четвертому є і те, і те?

1. Увечері до хати походила сільська сім'я: батько, мати, два старших брати, сестра (*С. Васильченко*). 2. На фотокартці було знято троє людей: молода жінка, чорнявий чоловік, хлопчик (*І. Сенченко*). 3. Луки, гори, пишні сади – все зелене і принагідно (*О. Гончар*). 4. Усе навколо: дерева, птахи, люди – сповнене весняної, пружної, нестримної сили (*В. Собко*).

■ **Вправа 134.** I. Прочитайте текст мовчки. Як би ви продовжили його? Додайте 2-3 власні речення.

Чи знаєте ви, що найменша одиниця української валюти – копійка. Для когось копійка – не гроші, і її не хочуть брати як решту, а інші не гребують нею, бо знають ціну кожній копійці у своєму гаманці. А ви бережете гроші, що дають батьки? Напевно, інколи це не вдається? Щоб заощадити, необхідно дотримуватися певних правил: слідкувати за витратами, вести список бажань та стримувати бажання купити що-небудь терміново. **Лише в такому випадку вся родина: дід, бабуся, тато, мама – зможе покращити сімейний бюджет** (*З журналу*).

II. Перепишіть виділене речення. Зверніть увагу на розділові знаки при однорідних членах. Зробіть висновок.

III. Виконайте тестові завдання

1. Як називається найменша одиниця української валюти?

А цент

Б копійка

В шилінг

Г крейцер

2. Якої поради НЕ варто дотримуватися?

А слідкувати за витратами

Б вести список бажань

В не думати про наслідки марнотратства

Г стримувати бажання купити що-небудь терміново

Прочитайте та запам'ятайте!

Якщо в реченні є узагальнювальне слово, то перед однорідними членами ставимо двокрапку, а після однорідних – тире.

■ **Вправа 135.** Прочитайте речення і перепишіть у зошит. Усно поясніть уживання розділових знаків. Розберіть речення за членами.

1. Порозцвітали гарно квіти: нагідочки, красолі і мачок (*Л. Глібов*). 2. На будинках, на деревах, парканах – усюди червоний відблиск (*Марко Вов-*

чок). 3. Зацвіли усі діброви, і долини, і луги (М. Стельмах). 4. Рястом, жовтоцвітом, ромашкою все завітчала весна (З газети).

■ **Вправа 136.** I. Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Однорідні члени речення підкресліть, узагальнювальні слова виділіть рамкою, визначте, якими членами речення вони виступають.

Зразок. У двір із картузиками в руках поспішають хлопчики: Сергійко, Іванко й Петрусь (М. Стельмах) – підмети.

1. За новим столом сидять діти Оленка, Світланка, Василько (В. Полянецький) 2. Діти кинулись один перед одним рвати чудові квіти рожеві гвоздички лілові дзвіночки (Н. Кобринська) 3. Жито пшениця й овес усе разом поспіло й присохло (І. Нечуй-Левицький). 4. Усміхнися всім навколо небу сонцю квітам людям (А. Костецький) 5. Всі зійшлися і хлопці й дівчата під крилом голубим тишини (В. Сосюра).

II. Прочитайте речення вголос, дотримуючись правильної інтонації

■ **Вправа 137.** Переробіть речення так, щоб у них були узагальнювальні слова. Запишіть у зошит. Усно поясніть уживання розділових знаків.

1. У річці можна вудкою зловити і щуку, і карася, і линка, і коропа. 2. Боровики, маслюки, опеньки, сиріжки ростуть у нашому лісі. 3. На клумбах ще цвітуть айстри, безсмертники, чорнобривці. 4. На столі стояли миски, тарілки, блюдечка, чашки.

■ **Вправа 138.** Доповніть речення однорідними членами і запишіть їх, розставляючи потрібні розділові знаки.

1. У вирій відлетіло багато птахів: ластівки 2. Гарні по-своєму всі пори року: і весна 3. У шкільній майстерні є різні інструменти: свердла 4. І плащі ... – усе це можна купити в магазині одягу.

■ **Вправа 139.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись правил інтонації.

Що таке сімейний бюджет? Це прибуток та витрати однієї родини. Прибуток – це заробітна платня батька та матері. Можливо, ви дещо виготовляєте своїми руками і маєте від цього прибуток. Проте, щоб мати економічний добробут в родині, необхідно контролювати витрати, щоб вони не перевищували місячний прибуток. Яким чином? Необхідно все вміти робити самому, щоб не користуватися послугами ательє та бюро ремонту квартир.

Уявляєте, скільки це збереже коштів? На зекономлені гроші ваша родина зможе придбати яку-небудь цінну річ: телевізор, пральну машинку, пилосмок. Усе це знадобиться в домашньому господарстві (З журналу).

II. Знайдіть у тексті речення з узагальнювальним словом при однорідних членах. Поясніть уживання розділових знаків.

III. Переробіть речення так, щоб узагальнювальне слово знаходилося після однорідних членів. Запишіть його.

■ **Вправа 140.** Пригадавши прочитані тексти, спробуйте скласти монолог про те, як витрачає кошти ваша родина. Зверніть увагу на те, яка ваша роль у формуванні сімейного бюджету. Використовуйте узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами.

Тестове завдання для самоперевірки

Тире при узагальнювальному слові потрібно вжити в реченні:

А Саме верба слугувала для виготовлення домашнього начиння ложок, кошиків і навіть човнів.

Б Ось-ось прокинуться жоржини від сну, розплющать повіки й заграють різними барвами свого цвітіння синьою, рожевою, фіалковою.

В Багато чого бачили мисливці на своєму віку і звірів усіляких, і птахів, і різні пригоди.

Г Жито, пшениця, овес усе разом поспіло.

Словник термінів

двокрапка – kettőspont

тире – kötőjel

узагальнювальне слово – általánosító szó

Словник

бриніти – zeng, cseng

витрати – költségek

вічний – örök

жоржина – dália

запашний – szagos, illatos

красоля – sarkantyúka

нагідки – körömvirág

пилосмок – porszívó

порада – tanács

прибуток – jövedelem

совість – lelkiismeret

стримувати – visszatart

§ 17. Розвиток мовлення.

Усний переказ тексту розповідного характеру

■ **Вправа 141.** Прочитайте текст. Визначте його основну думку. До якого типу мовлення належить текст, якщо в ньому розповідається про події, що послідовно розвивались, а потім закінчувались? Чи можна стверджувати, що текст відповідає на запитання *хто? що? де? коли? як?*

ЗГАРИЩЕ

Над околицею лісу підіймався в небо густий дим. «Пожежа!» – майнула думка. Кинулась у той бік. Та мене випередив лісник. Виявляється, він уже

затримав винуватців – двох хлопців років десяти. Вони розгублено виправдовувались.

– Ми хотіли як краще – спалити торішню траву, щоб молода швидше виросла... Яка від цього лісові шкода? – сказали вони.

– Яка шкода, питаєте? Оце загасимо полум'я – самі побачите...

Ми кинулися затоптувати вогонь, який швидко поширювався по сухому падолисту. Нарешті загасили. Потім, витираючи піт з чола, лісник оглянув почорнілу галявину.

– Тепер це надовго мертва земля, – зітхнув він...

– Трава тут не ростиме принаймні рік – вогонь випалив і коріння, і насіння трав. Та що там трава – гляньте на дерева. – Лісник провів рукою по стовбуру молоденької липи. Біля самого кореня він був обпалений, кора від вогню порепалася, крізь щілинки виступав сік...

У верхівітці тривожно скрекотала сорока. Вона намостила гніздо на осиці і, напевне, вже встигла відкласти туди кілька рябих яєць.

– Боїться повертатися, – знову мовив лісник.

Отже, все, що вирросло тут протягом кількох років, тепер перетворилося на чорне згарище – лише за кілька хвилин хлопчачої витівки (*За В. Явором*).

II. Розгляньте схему побудови розповідного тексту. Чи відповідає будова аналізованого тексту цій схемі? В якому стилі ви будуватимете свою відповідь?

Схема побудови розповідного тексту

1. Повідомлення про місце і час дії (події).
2. Дії (події), їхні особливості й порядок.
3. Вказівка на завершення дії (події).

III. Підготуйте усну розповідь, у якій розкажіть про випадки, коли вогонь робив шкоду і коли – допомагав людям.

Словник

верхівіття – csúcs, korona (fáé)
випередити – megelőz; elhagy
затримати – feltartóztat
згарище – tűzvész színhelye
лісник – erdész
околиця – külváros
осика – rezgőnyárfa
отже – tehát, akkor

піт – izzadság; verejték
пожежа – tűz(vész)
полум'я – láng
поширюватися – terjed
принаймні – legalább
спалити – eléget, leéget, kiéget
торішний – tavalyi
шкода – kár

§ 18. Звертання. Розділові знаки при звертаннях

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про звертання.

■ **Вправа 142.** I. Прослухайте текст. Доберіть заголовок. Визначте основну думку тексту. У яких рядках вона висловлена? Поясніть, як ви розумієте останнє речення.

Дорогі друзі! Зверніть увагу на те, як непомітно витрачаються «кишенькові гроші». Економісти підраховали: якщо в сім'ї, яка складається з трьох людей, кожен буде необдумано витрачати гривню, то за рік з'ясується, що ці кошти можна було використати для придбання туристичної путівки. **Пам'ятайте, діти, що копієчка гривню береже!** (З журналу).

II. Перепишіть виділені речення. Зверніть увагу на слово та словосполучення, яке називає того, до кого звернена мова. Як вони називаються? Які розділові знаки вжито в цих реченнях?

III. Виконайте тестові завдання:

1. До яких друзів звертаються в тексті?

А до батьків

Б до дідусів та бабусь

В до дітей

Г до вчителів

2. Хто такі економісти?

А люди, які економлять власні гроші

Б ті, які вчать економити чужі кошти

В спеціалісти зі збору інформації про економічні процеси

Г люди, які економлять чужі кошти, але не економлять власні

■ **Вправа 143.** Прочитайте. Визначте головні члени речення. У яких особах вжито в них дієслова? З'ясуйте, чи є різниця в значенні між реченнями лівого і правого стовпчиків? Як розставлено в них коми?

1. Жив, живе і буде жити мій народ!	1. Жив, живеш і будеш жити, мій народе! (М. Рильський)
2. Світить нам день безсмертними вогнями.	2. Світи нам, день, безсмертними вогнями! (В. Сосюра)
3. Як я люблю мій рідний край!	3. Як я люблю тебе, мій рідний краю! (І. Франко)

Прочитайте та запам'ятайте!

Слово або словосполучення в реченні, яке називає того, до кого звернена мова, називається **звертанням**.

Звертання бувають **непоширені** (при них немає означень) і **поширені** (при них є означення). Для звертань використовуємо кличний відмінок.

Звертання до членів речення не належать.

Звертання виділяється комами: *Який ти, світе, теплий і широкий!* (А.Малишко).

На початку речення після звертання замість коми може ставитися знак оклику. Тоді наступне слово пишемо з великої букви: **Україно!** *Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В. Симоненко).

■ **Вправа 144.** I. Прочитайте текст мовчки. Визначте речення, у яких є звертання. Поясніть розділові знаки.

Наша сім'я часто збирається за обіднім столом й обговорює плани на майбутнє. Одного разу батько, голова нашої родини, звернувся до брата зі словами: «Іштване, ти полюблюєш робити покупки на замовлення. Порівнюючи вартість певного товару в різних Інтернет-магазинах, зможеш заощадити». **«Ой тату, та це ж так довго та нудно!» – не погоджується брат.** «Зверни увагу, любий сину, що ми з мамою також таким

чином робимо покупки. Внаслідок цього на зекономлені гроші маємо можливість придбати тобі та сестрі подарунки!» – не перестає переконувати Іштвана батько. «Гаразд, я дослухаюся до твоїх слів, тату!» – погодився брат. Згодом Іштван на зекономлені гроші придбав річ, про яку давно мріяв. «Дякую, дорогий тату, за хорошу пораду! – сказав він за обіднім столом. – Я завжди буду радитися з тобою щодо майбутніх покупок» (З журналу).

II. Придумайте влучний заголовок. З'ясуйте тип мовлення та стиль мови.

III. Перепишіть виділене речення. Дослідіть, чому після частки **ой** не ставиться кома.

IV. Виконайте тестові завдання

1. Скільки в тексті поширених звертань?

А одне **Б** два **В** три **Г** чотири

2. Скільки в тексті непоширених звертань?

А одне **Б** два **В** три **Г** чотири

Зверніть увагу! Якщо перед звертанням стоять підсилювальні частки **о, ой**, то кома після них не ставиться: **Ой голубко сива, сива, позич мені крила...**(В. Гренджа-Донський).

Якщо ж ці слова – вигуки, то вони відділяються комою: *Ой, мамо, болить!*

■ **Вправа 145.** Прочитайте речення. Випишіть звертання у дві колонки за способом вираження: до першої віднесіть поширені, а до другої – непоширені.

Зразок.

Поширені звертання	Непоширені звертання
люба любко	мамо

1. Мамо, любя любко, мамочко, голубко, пісню, що мені співала, мову, що мене навчала, я ніколи не забуду, поки жити буду (В. Гренджа-Донський). 2. О Тисонько, Тисо, яка ж ти бурхлива... (Миколая Божук). 3. Моя ти Верховино рідна, найкраща квітко ти моя, я вірю, будеш ти свобідна і будем разом – ти і я (В. Гренджа-Донський). 4. Гори рідні, високії, любі мої гори, по вершинах я гуляю, блукаю по борах (Маруся Тисянська). 5. Сива Тисо, сива ти бабуся!.. (В. Гренджа-Донський).

■ **Вправа 146.** Доведіть, що в реченні *Любіть свою Вітчизну, діти!* (М. Рильський) слово *діти* не підмет, а звертання. Переробіть це речення так, щоб слово *діти* стало підметом.

Це цікаво!

Третина населення Землі витрачає на життя менше 2 \$ на добу, 1,2 млрд чоловік – менше 1 \$. Вартість Землі – п'ять квадрильйонів доларів.

Часто вживана фраза «гроші не пахнуть» родом із Стародавнього Риму. Ці слова злетіли з язика самого імператора Веспасіана в той момент, коли рідний син присоромив главу сім'ї за введення податку на користування туалетом у громадських місцях для збагачення своєї скарбниці (За матеріалами Інтернету).

■ **Вправа 147.** I. Прочитайте речення. Уставте пропущені слова. Речення запишіть, звертання в них виділіть комами.

1. Дзвени ... в вітрах світової весни (В. Сосюра). 2. Який же ти ... теплий і широкий! (А. Малишко). 3. Неси ж мене ... по чистому полю (І. Франко). 4. Цвіти, цвіти ... з весни до зими (Нар. творчість). 5. ... зійди над горою (Т. Шевченко). 6. ... простилає останні смуги на хисткій воді (М. Рильський). 7. Я серцем і душею твій ...! (Ш. Петефі).

Довідка. Барвіночку; коню; світе; зоре моя вечірняя; моя пісне крилата; мій рідний краю, зоря моя вечірня.

II. З'ясуйте, чому в шостому реченні не треба ставити кому?

■ **Вправа 148.** I. Прочитайте звертання й скажіть, коли треба вживати кожне з них.

Вельмишановні пані й панове! Високоповажний пане! Шановне товариство! Панове товариство! Добродійки й добродії! Добродійко! Добродію! Пане добродію! Дорогі друзі! Любі мої! Друже! Кохана матусю! Любий тачку! Дорогий дідусю! Мила бабусенько!

II. Складіть п'ять речень, які б починалися наведеними вище звертаннями, і запишіть їх у зошит.

Зверніть увагу! В українській мові звертання має форму кличного відмінка. Форма називного відмінка в звертаннях не відповідає нормам української мови.

■ **Вправа 149.** I. Прочитайте текст уголос. Як ви вважаєте, чи доречно пораду дала мати своїй дочці?

Одного теплого осіннього дня мати з дочкою зібралися на прогулянку. Проходячи повз магазину з іграшками, Беттіна (так звали дівчинку) здивувалася на дуже гарну ляльку.

– Донечко, хочеш її придбати? – запитала мама.

– Звісно, матусю, але в мене немає грошей, – відповіла дівчинка.

– Беттіно, поступово збирай необхідну суму, заощаджуй. Згодом разом підемо до магазину, і ти купиш ляльку самостійно.

Через деякий час донька все-таки придбала ляльку, яка сподобалася. Беттіна надовго запам'ятає приємне відчуття від досягнення поставленої мети й винагороди за докладені зусилля (*З журналу*).

II. Поясніть, як ви розумієте останнє речення.

III. Перепишіть текст, ускладнивши його поширеними звертаннями.

■ **Вправа 150.** Розгляньте малюнок. Що на ньому зображено?

Чи можна сказати, що діти, яких батьки вчать заощаджувати, в майбутньому зможуть досягти поставленої мети? Опишіть ситуацію, оформивши діалог (5-6 реплік) на тему «Як витрачає кошти наша родина?», використовуючи речення із поширеними та непоширеними звертаннями.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Правильно поставлено розділові знаки в реченні:

А Чого ти, синку зажурений?

Б Добрий день діду!

В Що потребуєш пресвітлий, царю?

Г Пане лікарю! Царська родина в нещасті.

2. Найвне звертання в реченні. Розділові знаки пропущено:

А Слово серця добрі люди я приніс до вас на суд (*В. Вовчок*).

Б Оленка з веселим задоволеним та неспокійним виглядом вибігла з хати (*В. Вовчок*).

В О наша добра і ніжна наша велика і свята в чистоті і безмежній доброті своїй мама (*І. Чендей*).

Г Спасибі прожитому року за все (*В. Густі*).

Словник термінів

звертання – megszólítás

Словник

вельмишановний – igen tisztelt,
mélyen tisztelt
високоповажний – mélyen tisztelt
добродій – jóakaró

кишенькові кошти – zsebpénz
любий – kedves, szeretett
товариство – társaság; a társak
шановний – tisztelt

§ 19. Складне речення. Розділові знаки у складному реченні

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про прості й складні речення.

Вправа 151. I. Прослухайте текст. Визначте його тип мовлення і стиль мови.

Юний друже, ти вже багато дізнався про те, як потрібно заощаджувати кошти, щоб зміцнити сімейний бюджет. Звичайно, усі знання і вміння, якщо цьому навчатися, приходять з роками. Запам'ятай, що твоя родина є найкращою формою «економічної освіти». Мамин досвід, безперечно, дозволяє їй ніяких розрахунків на папері не робити. Вона вже знає, скільки грошей їй необхідно,

щоб купити їжу, заплатити за комунальні послуги, купити одяг. Тобі теж варто звернутися до неї і прорахувати разом витрати вашої родини. Тоді, можливо, ти зрозумієш, наскільки важливо заощаджувати. Майбутнє родини залежить від ставлення до грошей кожного її члена (*З журналу*).

II. Доповніть текст власними міркуваннями про те, від чого залежить майбутнє вашої родини, використовуючи складні речення. Підкресліть у цих реченнях граматичні основи. Поясніть вживання розділових знаків.

III. Виконайте тестове завдання:

Основну думку тексту розкриває рядок

А Звичайно, усі знання і вміння, якщо цьому навчатися, приходять з роками.

Б Запам'ятай, що твоя родина є найкращою формою «економічної освіти».

В Тоді, можливо, ти зрозумієш, наскільки важливо заощаджувати.

Г Майбутнє родини залежить від ставлення до грошей кожного її члена.

■ **Вправа 152.** Прочитайте. Порівняйте інтонацію подібних за змістом речень у першій і другій частинах. Чим подібні і чим різняться речення в обох частинах? Перепишіть складні речення. Визначте головні члени речення.

I. 1. Сміється сонце з небозводу. Кудись хмарки на конях мчать. 2. Той ліс гуде й шумить на кам'янім узгір'ї. Його я дитиною садив.

II. 1. Сміється сонце з небозводу, кудись хмарки на конях мчать (П. Тучина). 2. Той ліс, що я дитиною садив, гуде й шумить на кам'янім узгір'ї (Д. Павличко).

Прочитайте та запам'ятайте!

Речення, яке має дві або більше граматичних основ, називається **складним**.

Частини речення в складному можуть об'єднуватися:

- 1) сполучниками *і, та, а, але, щоб, якби, бо, мов, наче* та ін.;
- 2) сполучними словами *хто, що, який, де, коли, як* та ін.;
- 3) без сполучників.

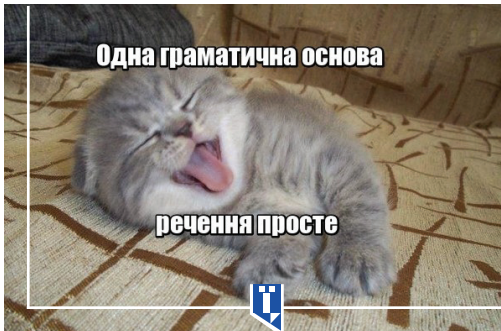
У складному реченні між частинами, що мають свої граматичні основи, звичайно ставляться **коми**. Коми ставляться й тоді, коли ці частини з'єднані сполучниками: **Я їду у парку золотому, і прощально листя шелестить** (В. Сосюра).

Прості	Складні
Родина <u>посідає</u> особливе місце у житті людини. Вони й зараз <u>допомагають</u> вам, <u>турбуються</u> про вас і <u>сумують</u> через ваші невдачі.	Тато й мама <u>дали</u> вам життя, вони <u>доглядали</u> за вами. Коли <u>ви були</u> ще зовсім маленькими, вони <u>співали</u> вам колискову. Ваші <u>батьки виховують</u> вас, вони <u>привчають</u> вас до праці.

■ **Вправа 153.** Прочитайте речення. Усно доведіть, що перше речення – просте, а друге – складне. Визначте в них головні члени.

1. В небі жайворонки в'ються, заливаються, сміються, грають, дзвонять цілий день, і щебечуть, і співають, і з весною світ вітають дзвоном радіс-

них пісень (Олександр Олесь). 2. Цвіте й гуде земля, і серце повне вщерть (М. Рильський).

■ **Вправа 154.** Перекладіть текст українською мовою. У перекладених реченнях визначте головні члени речення, прості речення позначте червоною зірочкою, а складні – зеленою.

Gézának tegnap volt a születésnapja. Az édesanyjától s az édesapjától számítógépet kapott, a nagyszülei Adidas cipővel, a nagynénje szabadidőruhával lepte meg. Géza meghívta barátait születésnapra. Péter érkezett először, aki egy tollat ajándékozott neki, majd látva a fiú ajándékait, eldicsekedett, hogy ő is egy számítógépet kap a születésnapjára. Jancsitól egy Lego játékot kapott Géza, amelynek nagyon örült. A vendégeket süteménnyel, narancslével és Coca-Colával kínálták (3 підручника).

■ **Вправа 155.** Перебудуйте складні речення на прості. Запишіть їх. Усно з'ясуйте, чи відрізняються вони за змістом.

Зразок. *Спустився вечір, і одразу похолоднішало.* – *Спустився вечір. Одразу похолоднішало.*

1. Заховалось за горами сонечко, з гір повіяло холодом, вогкістю (Лєся Українка). 2. Жовті палички цвіту тихо гойдалися на волосинках вздовж колосків, і непомітний пилок золотився на сонці (М. Коцюбинський). 3. Мамо, іде вже зима, снігом травицю вкриває (Лєся Українка).

■ **Вправа 156.** Перепишіть речення. Підкресліть підмети і присудки. Визначте, де сполучник *і* з'єднує дві частини складного речення, а де – два однорідні члени речення. Поставте, де треба, коми.

1. Сонце обливало землю рожевим світлом і ніжно цілувало тисячами своїх гарячих іскорок (Панас Мирний). 2. Сонце багровим колом спускалося до обрію і вся вулиця палахкотіла бузковим прозорим полум'ям (П. Панч). 3. Вже сонце котилось до темного бору і в теплім промінні купало і ярі лани і веселую гору (Лєся Українка). 4. Сонце хилилось уже на захід і кривавим блиском обливало сніжні полонини (І. Франко).

■ **Вправа 157.** I. Прочитайте текст мовчки.

Що можна купити за гроші? Одяг, взуття, їжу – усе, що продається в магазинах. А чи знаєте, що за допомогою коштів можна не тільки купувати речі, а й допомагати людям. Ви вже, напевно, навчилися заощаджувати і маєте власний «фінансовий фонд». Спробуйте частину зекономлених коштів пожертвувати на благодійність. Запам'ятайте, що сума пожертвування не важлива, допомогти може навіть найменша кількість грошей. Головне – робити це треба з щирим серцем та відкритою душею. Звичайне «дякуємо» стане для вас найціннішим подарунком (*З журналу*).

II. Що ви знаєте про благодійність? Розкажіть про це.

III. Складіть 3-4 складні речення про благодійність. Підкресліть головні члени. Складіть схеми речень, позначаючи частини речення в складному []. Як поєднуються частини складного речення? Який зв'язок між частинами складного речення?

IV. Виконайте тестові завдання

1. Текст належить до стилю

A розмовного **B** художнього **B** наукового **Г** публіцистичного

2. Головну думку тексту розкриває речення

A А чи знаєте, що за допомогою коштів можна не тільки купувати речі, а й допомагати людям.

B Спробуйте частину зекономлених коштів пожертвувати на благодійність.

B Запам'ятайте, що сума пожертвування не важлива, допомогти може навіть найменша кількість грошей.

Г Головне – робити це треба з щирим серцем та відкритою душею.

■ **Вправа 158.** Із кожної пари простих речень утворіть складні. Підкресліть головні члени речення. Розставте розділові знаки.

Зразок. *Над містом стояла літня ніч, а високо серед неба світив ясний місяць.*

1. Над містом стояла літня ніч. Високо серед неба світив ясний місяць.

2. Була чудова золота пора. Її називають київською осінню.

3. Все більше темніло. Вітер все дужчав.

4. Випав гарний рясний дощ. Небо тепер ясне.

5. Пахло м'ятою, чебрецем, материнкою. Я в царстві трав, річок, озер.

■ **Вправа 159.** За опорними словами, словосполученнями чи реченнями утворіть складні речення. З'ясуйте, сполучниковим чи безсполучниковим

зв'язком з'єднані частини складного речення. Правильно розставте розділові знаки.

Зразок. *Якщо в сім'ї здорова дитина, то буде щаслива родина* (сполучниковий зв'язок **якщо ... то**)

Дитина – родина; батько – мати; здоров'я – щастя; злагода – повага.

Прочитайте та запам'ятайте!

Між частинами складного речення в усному мовленні робимо невелику паузу. Наприкінці речення голос трохи підвищуємо, вказуючи на кінець повідомлення.

■ **Вправа 160.** I. Прочитайте текст уголос, передаючи інтонацією знаки пунктуації.

Особливо важливо, щоб у родині завжди панували спокій та злагода. Це залежить від берегині роду – матері, яка не тільки все встигає робити, а й формує так сімейний бюджет, щоб і смачні обіди приготувати, і гроші заощадити. Як це їй вдається? Ви, напевно, помічаєте, що влітку мама не відпочиває, а варить варення, консервує овочі та фрукти. «Навіщо, якщо це можна купити в магазині?» – скаже дехто. Але ж мама турбується не тільки про здоров'я родини, а й про сімейний бюджет. Пам'ятайте про це! Мамин труд – безцінний! (З журналу).

II. Запишіть текст під диктовку. Звірте написане із надрукованим. Визначте тему та основну думку. Дайте назву тексту. Випишіть будь-яке складне речення й зробіть його синтаксичний розбір (за зразком).

Розбір складного речення

Під час синтаксичного розбору складного речення визначаємо:

1) вид речення за метою висловлювання: розповідне, питальне чи спонукальне – і розділовий знак у кінці речення;

2) граматичні основи і кількість частин, що входять у складне, чим вони з'єднані, які є розділові знаки між частинами речення.

Кожну частину розбираємо окремо.

Зразок розбору складного речення

О юність, ти наша надія, майбутнє належить тобі (В. Сосюра).

1. Речення розповідне; у кінці стоїть крапка.

2. Граматичні основи: 1) *ти надія*; 2) *майбутнє належить*. Між частинами, що мають свої граматичні основи, стоїть кома.

Перша частина: *О юність, ти наша надія...*

1. Поширена.
2. Другорядний член при присудковій: *надія* – чия? – *наша* (означення).
3. Звертання – *о юність*; виділене комою.

Друга частина ... *майбутнє належить тобі*.

1. Поширена.
2. Другорядний член при присудковій: *належить* – кому? – *тобі* (дода-ток).

Речення складне, частини з'єднані без сполучника.

■ Вправа 161. Письмово виконайте розбір складних речень.

1. Шелестить пожовкле листя по діброві, гуляють хмари (*Т. Шевченко*).
2. Стогнали глухо берези, і хвилі плакали прозорі (*М. Рильський*).
3. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні й розкида кругом (*В. Сосюра*).

Вправа 162. Розгляньте малюнок. Який підтекст у ньому закладено? Складіть монолог на тему «Копійка гривню береже», використовуючи складні речення за поданими схемами.

1. [], і [].
2. [], а [].
3. [], але [].
4. [], щоб []
5. [], коли []
6. [], [].

Запитання для самоконтролю

1. Чим складне речення відрізняється від простого?
2. Як правильно визначити кількість простих речень у складному?
3. Назвіть способи зв'язку між частинами складного речення?
4. За допомогою яких сполучників можуть поєднуватися прості речення у складне? Назвіть їх?

Словник термінів

просте речення – egyszerű mondat
складне речення – összetett mondat

Словник

бурелом – szélördög
вщерть – teli
довіку – mindörökké
доглядати – gondoskodik
злагода – egészség, egyetértés
материнка – szurokfű
небозвід – mennybolt, égbolt
невдача – kudarac

пиллок – pollen
пожертвувати – adományoz
привчати – rászoktat
провіщати – ünnepélyesen kihirdet
споконвіку – ősidőktől fogva
турбуватися – aggódik
узгір'я – domb, hegyoldal
чебрець – kakukkfű

§ 20. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові

■ **Вправа 163.** I. Прослухайте текст. Визначте тему та головну думку. Які речення виражають думки автора тексту; які речення передають думки того, про кого розповідає автор?

Побажав один хлопчик дізнатися, яка посада найзнаменитіша. Зустрів на вулиці письменника і запитав у нього: «Чи справді ваша посада найзнаменитіша?» – «Ні, не моя. Я лише уславлюю людину», – відповів письменник. Йде далі хлопчик. Побачив військового і знову запитує про те саме. «Ні, не моя посада найзнаменитіша. Я лише охороняю працю цієї людини», – відповів військовий. Третього перехожого хлопчик запитав хитруючи: «Відгадайте, про кого письменники книги пишуть, кого військові охороняють?!» – «Відгадав. Про мене пишуть, мою працю охороняють», – сказав перехожий. «А яка у вас посада?» – зрадів хлопчик. Перехожий відповів: «Я, хлопчику, робоча людина» (За А.Митяєвим).

II. Випишіть спочатку речення з прямою мовою, що стоять після слів автора, а потім речення, в якому пряма мова стоїть перед словами автора.

III. Виконайте тестове завдання:

Головна думка тексту виражена в рядку.

А Письменник – найзнаменитіша людина.

Б Найзнаменитішим є військовий.

В Головне – бути людиною, яка не боїться праці.

Г Посади письменника і військового не є знаменитими.

■ **Вправа 164.** Порівняйте два речення. Чи та сама думка висловлена в обох випадках? Чи однаково вона передана?

Давньогрецький письменник Лукіан якось сказав: «Для мене немає нічого милішого за батьківщину».

Давньогрецький письменник Лукіан якось сказав, що для нього немає нічого милішого за батьківщину.

Прочитайте та запам'ятайте!

Слова, передані від імені того, кому вони належать, називаються **прямою мовою**.

Слова, що вказують, кому належить пряма мова, називаються **словами автора**.

■ **Вправа 165.** Прочитайте текст. Порівняйте, як ставляться розділові знаки при прямій мові, коли слова автора стоять перед нею і коли – після неї. Чи однаково?

Поет Василь Симоненко слушно застерігає: «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину».

«П!» - а А: «П!»

«П?» – а А: «П?»

«П», - а А: «П».

«Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину», – слушно застерігає поет Василь Симоненко.

Прочитайте та запам'ятайте!

Пряма мова береться в лапки і починається з великої літери. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка.

Якщо слова автора стоять після прямої мови, то перед ними ставиться кома й тире. Але якщо в прямій мові є знак питання чи знак оклику, то кома не ставиться. Слова автора починаються з малої букви.

Схематично це можна зобразити так (А, а – слова автора; П – пряма мова): 1) А: «П». 2) А: «П?» 3) «П», – а. 4) «П?» – а.

Вправа 166. Прочитайте вголос. Пряму мову промовляйте трохи повільніше й вищим тоном, ніж слова автора. Між словами автора і прямою мовою робіть паузу.

1. Раз мені казала мати: «Можеш мов багато знати, кожна мову шанувати, та одну із мов усіх щоб у серці ти зберіг» (М. Хоросницька). 2. «Ой, яка чудова українська мова!» – захоплено писав поет Олександр Підсуха. 3. Дмитро Білоус висловився про мову так: «Ти наше диво калинове, кохана материнська мова!» 4. «Той лиш пошани достоїн, хто мову шанує свою», – підкреслював Володимир Сосюра (3 журналу).

Вправа 167. Перебудуйте складні речення на речення з прямою мовою і словами автора. Слова автора ставте то перед прямою мовою, то після неї. Запишіть, правильно вживаючи розділові знаки.

1. Учитель щоразу нагадує нам, щоб ми читали якомога більше книг. 2. Класний керівник попередила нас, щоб ми були уважні, коли переходимо дорогу. 3. Я запитав товариша, чи він піде на річку ловити рибу.

Вправа 168. І. Прочитайте текст мовчки. Перекажіть прочитане. З'ясуйте тему та головну думку тексту.

У батька було два сини. Коли вони вирости й могли вже тримати в руках заступ, батько сказав їм: «Беріть заступи, підемо копати поле».

Копають вони й копають, і видалася праця братам важкою і незрозумілою. «Для чого ми копаємо? І взагалі, для чого ми живемо на світі?» – питають вони.

Батько й каже синам: «Бачите цю велику гору?» І показав рукою на величезну гору, вершина якої вкрилася хмарами.

«Бачимо», – відповіли сини. «У цій горі – Золоте Зернятко Істини. Можливо, десь у глибині, можливо, на поверхні – ніхто не знає. Кажуть люди: хто знайде це Зернятко, той зрозуміє, для чого людина живе на світі, для чого працює, для чого копає землю і сіє хліб, споруджує будинки і думає про зірки. Ідіть, сини, шукайте Золоте Зернятко Істини», – сказав батько (*Нар. мв.*).

II. Знайдіть речення з прямою мовою. Зверніть увагу на їхню будову. Випишіть з легенди чотири речення з прямою мовою й словами автора. Поясніть уживання розділових знаків.

III. До поданих схем доберіть речення, які їм відповідають.

1) А: «П».

2) А: «П?».

3) «П?» – а.

4) «П», – а.

IV. Виконайте тестове завдання

У тексті НЕ розповідається про те, що

А батько наказав синам копати поле

Б праця для братів була важкою та незрозумілою

В батько пошкодував синів та відпустив їх додому

Г батько відіслав синів шукати Золоте Зернятко Істини

■ **Вправа 169.** До поданих речень напишіть схеми.

Зразок. Недаремно каже прислів'я: «Мала крапля лупає скелю».

А: «П».

1. Я запитав: «Батьку, що таке людська байдужість?» 2. Тарас заплескав у долоні: «А он наша хата!» 3. Мишко сказав друзові: «Ходімо сьогодні до краєзнавчого музею».

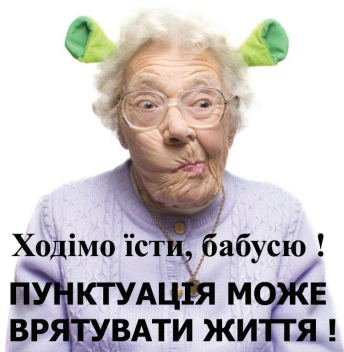
■ **Вправа 170.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись відповідної інтонації. Знайдіть і випишіть речення з прямою мовою. Якого значення вони надають висловлюванню? Проаналізуйте їхню структуру.

Ходімо їсти бабусю !

БАБУСИНА НАУКА

Гумор такою ж мірою відображає духовний світ народу, як і його пісні, казки, легенди. Український народний гумор – образний, добре приперчений, оптимістичний, необразливий, викликає усмішку, а не брутальне «ги-ги».

«Як спалось? Чи сухо всталось?» – запитувала мене малу ранком бабуся. Якщо я довго затримувалась у ванній, приказувала: «Не мийся так довго, бо станеш біла-біла, ворона подумає, що сир, і вкраде». Коли я сумувала, радила: «Бий лихом об землю, як

швець мокрою халявою об лаву». А ще зичила: «Дай тобі Бог здоров'я в ручки, у ніжки і в животик трішки».

Від баби Люби почула я такі розповіді. Везуть помираючого від голоду на цвинтар, а назустріч йому стара: «Чоловіче, візьми сухарик, з'їси та й одужаєш». А він у відповідь: «Та це ж треба води накачати, та наносити, та сухар розмочити... Поганяй до ями!»

Пам'ятаю бабусині приказки: «Дай Боже нашому теляті вовка з'їсти», «Не дай Боже свині роги, а мужику – панства» і улюблену – «Що громаді, те й бабі» (*Ірина Ганюкова*).

II. Оберіть одну з бабусиних приказок. Поясніть, як ви розумієте її зміст.

■ **Вправа 171.** Розгляньте ілюстрацію. Складіть речення про роль книжки в житті людини, користуючись запропонованими схемами. Якщо можливо, утворіть з цих речень текст.

Зразок. «Найважливіше призначення книги, – говорила Марія Іванівна на уроках української літератури, – зберігати знання».

1. А: «П?» 2. А: «П.» 3. «П», – а. 4. «П?» – а. 5. «П, – а, – п».
6. «П? – а. – П».

Тестове завдання для самоперевірки

Укажіть речення (окремі розділові знаки пропущено) із прямою мовою:

А Робота і ще раз робота над собою.

Б Вчений Томас Едісон стверджував, що брак сну ніколи не шкодить.

В Еміль Золя, щоб писати, ранком прив'язував себе до стільця.

Г Ньютон говорив: Уся моя геніальність у тому, що я можу більше за інших висидіти за роботою.

Словник термінів

пряма мова – egyenes beszéd
слова автора – a szerző szavai

Словник

застерігати – figyelmeztett
лопата – ásó
звідкіля – honnan
істина – igazság

маля – baba, kisgyermek
небувалий – rendkívüli
пошана – tisztelet; megbecsülés
скаржитися – panaszkodik

§ 21. Діалог. Тире при діалозі

■ **Вправа 172.** I. Прослухайте текст. Визначте основну думку. Зачитайте речення, в якому цю думку висловлено.

А тоді батько питає найменшого:

– А що приніс мені, синку? Чому повернувся з порожніми руками?

– Справді, тату, я повернувся з порожніми руками. Але гроші, що ти дав мені, я не змарнував. Я, тату, пішов учитися. Цілих три роки вчителі та книги вчили мене. Флідів, що я здобув, не видно, бо вони в серці і розумі моєму. Гадаю, татку, що то також дорогоцінні плоди.

Дуже зрадів тато, зачувши ті слова:

– **Ти приніс мені найдорожчі плоди, синку! Ти заслужив винагороду, бо ж немає плодів, дорожчих за ті, що дають людині знання (з болгарської народної казки).**

II. Доведіть, що перед вами – діалог. Усно поясніть вживання розділових знаків.

III. Перепишіть виділені речення. Зверніть увагу на розділові знаки. Поясніть, як ви розумієте ці слова.

IV. Виконайте тестові завдання:

1. На що витратив найменший син гроші?

A на дорогий одяг

Б на придбання житла

В на навчання

Г на подарунки

2. Слово «плід» у тексті НЕ означає

A фрукт

Б результат

В багатство

Г дар

Прочитайте та запам'ятайте!

Мовлення має монологічну або діалогічну форми.

Монолог – це висловлювання однієї особи.

Діалог – розмова двох або кількох осіб. Кожен зі співрозмовників по чергово то говорить, то слухає.

Висловлювання кожного зі співрозмовників називається **реплікою**.

Кожну репліку записуємо з нового рядка, перед нею ставимо тире.

Якщо перед реплікою стоять слова автора, після них ставимо двокрапку, а репліку починаємо з нового рядка.

Наприклад:

Стріла Наталю бабуся хлібом-сіллю і сказала:

– Господине моя хороша! Будь здорова, як вода, а багата, як земля!
(За Марком Вовчком).

Схематично це можна зобразити так:

А:

– П!

Якщо слова автора стоять після репліки, то перед нею так само ставимо тире, після неї – кому, чи знак оклику, чи знак питання, а потім – тире. Слова автора після репліки записуємо з малої літери. Наприклад:

– Чи тут живе Марко? – спитав я в бабусі.

– Ось його світличка, – мовила вона.

– Ми давно шукаємо знайомого! – сказав товариш (За О. Кониським).

Схематично це можна зобразити так:

– П? – а.

– П, – а.

– П! – а.

■ **Вправа 173.** Виразно прочитайте уривок з народної казки. Хто бере участь у розмові? Прокоментуйте розділові знаки.

– Здорова була, Лисичко-Сестричко!

– Здоров, Вовчику-Братику!

– А де це ти взяла бичка-третячка та саночки?

– От, де ж там? Бичка заробила, саночки зробила та й їду.

– Ну то підвези ж і мене! (Нар. мв.).

■ **Вправа 174.** Перепишіть діалог, виправляючи пунктуаційні помилки. Поясніть роль діалогу в художніх творах.

«Розкажіть мені, мамо про вишні...

Їх було так багато в саду?»

– Були сину, морози невітшні,

А вони кого хочеш зведуть».

– Розкажіть мені, мамо, про роки!

Чи спливають, помітно, вони?

– Роки, сину, помітні, допоки

Матерів пам'ятають сини.

Микола Довнич

■ **Вправа 175.** І. Прочитайте текст мовчки. Визначте репліки та слова автора.

– Ану, почитай нам щось, – Олена Іванівна взяла зі столу книжку, погортала її й подала мені. – Читай ось на цій сторінці.

Я чесонув цю сторінку, не спотикаючись на крапках і комах, щоб учительці зразу стало видно мої знання. Вчителька здивувалась, а потім, сміючись, запитала:

– А ще швидше ти можеш?
– Можу і швидше, ось дайте, – відповів я, відчуваючи, що все йде гарзд.

– А повільніше теж можеш?

– І повільніше можу, – здивувався я.

– Ну, то прочитай, зважаючи, що в книжці ще є розділові знаки.

Далі я читав, зважаючи на знаки, і бачив, як учителька милувалася моїм читанням (За М. Стельмахом).

II. Поясніть, яку роль у житті кожної людини відіграють книги? Перепишіть репліки, у яких передана розмова між Оленою Іванівною та учнем.

III. Виконайте тестові завдання:

1. Поданий текст за типом мовлення є

A розповіддю

Б роздумом

В описом

Г розповіддю з елементами роздуму

2. У тексті НЕ розповідається про

A те, що вчителька дала книжку хлопчикові

Б те, що хлопчик не вмів читати

В те, що хлопчик читав дуже швидко

Г те, що хлопчик читав, зважаючи на знаки.

Прочитайте та запам'ятайте!

Для мовленнєвого етикету українців важливими є певні заборони. Таких «не можна» є кілька:

– не бажано говорити суржиком;

– не слід виражати своє ставлення до чогось вигуками *ой, ігі, ага, угу*, вживати слова *дідько, чорт, біс*, часто повторювати слова *страх, жах, Боже*;

– не можна називати конкретну людину *він, вона*. Не можна забувати також, що протягом століть український мовленнєвий етикет не був позбавлений інокультурних впливів, тому варто з розумінням ставитися до всього, що примандрувало в наш етикет з інших мов, і якщо воно не руйнує наших національних традицій, не суперечить їм, не треба витісняти кожне запозичення (*З посібника*).

■ **Вправа 176.** До поданих етикетних формул усно доберіть із довідки синонімічні. Складіть і розіграйте попарно діалог «На занятті гуртка». Використайте утворені синонімічні ряди.

Спасибі, будь ласка, вибачте, прощавайте.

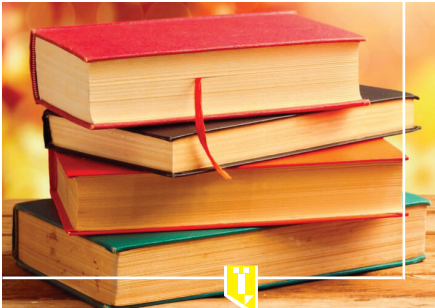
Довідка. Дякую (дуже вдячний); прошу; бувайте (до побачення, до зустрічі, на все добре); перепрошую (прошу вибачити, даруйте).

Це цікаво!

Спостереження психологів показують, що під час особистого контакту співрозмовники не здатні дивитися один на одного постійно, а тільки не більше 60% загального часу. Однак час зорового контакту може виходити за ці межі у двох випадках: у закоханих і в агресивно налаштованих людей. Тому, якщо малознайома людина довго і пильно дивиться на вас, найчастіше це говорить про приховану агресію (За матеріалами Інтернету).

■ **Вправа 177.** Прочитайте текст уголос, дотримуючись правил інтонації. З'ясуйте головну думку тексту.

– Навіщо вчитися треба? – питає в матері син.
– Щоб розум не спав!
– Як це? Розум може спати? – не вгавала дитина.
– У того, хто не вчиться, розум спить. Люди його не шанують.
– А той, хто вчиться, має славу поміж людей?
– Той, хто вчиться, сіє добро і житиме вічно!

Запам'ятай, дитино, того, що навчишся, – воді не розлити, не взяти розбоєм, вогнем не спалити! (З розмови).

II. Пояснить, як ви розумієте останню репліку. Перепишіть її і запам'ятайте.

■ **Вправа 178.** Складіть і напишіть невелику казку (до однієї сторінки) «Якби книги кудись зникли». Уведіть до тексту діалог. Прочитайте казку своїм батькам та однокласникам.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Прямою мовою називається:

А чуже мовлення, передане недослівно, із збереженням лише основного змісту, але не форми та інтонації

Б чуже мовлення, передане дослівно, без змін, із збереженням змісту, форми та інтонації

В слова, які супроводжують чуже мовлення, передане без змін

Г слова, які називають того, хто передає чуже мовлення

2. Діалог – це:

А дослівний уривок із чийогось висловлювання, що наводиться для підтвердження чи пояснення власних думок

Б пряма мова, що передає розмову двох або кількох осіб

В чуже мовлення, що передається не дослівно, а із збереженням основного змісту висловлювання

Г слово або сполучення слів, яке називає, до кого звертаються

діалог – párbeszéd

Словник

високо – magasán; magasra
інокультурний – más kultúrához tartozó
мовити – mond
погодитися – (meg)egyezik

привчатися – hozzászoktat, rászoktat
пускати – enged
світличка – szoba
чесати, чесонути – itt: gyorsan átfut, elvégni

§ 22. Розвиток мовлення. Правила спілкування. Складання діалогів

■ **Вправа 179.** Виразно прочитайте усмішку в особах, правильно інтонуючи репліки. Визначте звертання, поясніть розділові знаки при звертаннях.

– Ой, дідусю, чом це в тебе
Біла борода?
– То зі мною, люба внучко,
Трапилась біда.

Я в обід якогось дня
За столом крутився,
Перекинув там горня
Й молоком облився.

Володимир Ладигець

Зверніть увагу! Для виникнення мовленнєвого спілкування потрібні такі умови:

- щоб було хоча б двоє людей: той, хто говорить (його називають мовець), і той, кому адресують мовлення (адресат);
- щоб виникла потреба в спілкуванні;
- щоб мовець і адресат говорили однією мовою.

■ **Вправа 180.** I. Ознайомтеся з основними правилами спілкування. Поясніть, чому їх потрібно дотримуватись.

Правила спілкування

1. Доброзичливо, шанобливо ставтеся до співрозмовника.
2. Говоріть увічливо, звертайтеся до старших на Ви.
3. У розмові торкайтеся теми, яка цікавить співрозмовника.
4. Чітко ставте запитання, зрозуміло висловлюйтеся, будьте небагато-слівними.

5. Вчіться уважно слухати співрозмовника. Не перебивайте його, поки він не закінчить свою розповідь. Дослухайте до кінця, що він хотів сказати, а вже потім заперечуйте, якщо не згодні. Чим уважніше слухатимете, тим приємніше буде людям з вами розмовляти.

6. Не намагайтеся говорити голосніше від співрозмовника. Це невігідно вам же самим: хто говорить, не підвищуючи голосу, до того прислухаються уважніше, ніж до крикуна.

7. Розмовляючи, дивіться на співрозмовника, але не хапайте його за руку, не смикайте за ґудзики, не плескайте по плечу. Намагайтеся привернути увагу словами, а не руками.

8. Не починайте розмову без потреби.

II. Обговоріть із сусідом по партії правила спілкування. Які ще правила ви могли б запропонувати? Висловіть свою думку стосовно того, чи мають розрізнятися правила спілкування в дитячому та дорослому товаристві? Чому?

■ **Вправа 181.** Прочитайте прислів'я. Про порушення яких правил спілкування йдеться в кожному з них? Поясніть.

1. Впік мене тим словом, не треба й вогню. 2. Багато казав, та нічого слухати. 3. Слово сильніше від списа ранить. 4. Його не переслухаєш. 5. Дурний язик попереду розуму біжитьь.

■ **Вправа 182.** Прочитайте. Згрупуйте запропоновані висловлювання за зразком. Запишіть їх. Чи вживаєте ці висловлювання у спілкуванні?

Зразок.

Вітання: *Привіт! ...*

Прохання й вибачення: *Будь ласка! ...*

Прощання: *До побачення! ...*

Побажання: *Хай щастить! ...*

Дякую; на добраніч; доброго ранку; прошу до класу; повторіть, будь ласка, ще раз; передай, будь ласка, книжку; вибачте, що потурбувала вас; даруйте мені; прошу; добрий день; до побачення; добрий вечір; привіт; на все добре; дозвольте пройти; до зустрічі; пробачте, котра зараз година?; хай щастить; будь ласка, що ви сказали?; зачиніть, будь ласка, двері; прошу вас, допоможіть, будь ласка; що б ви порадили?; вибачте.

■ **Вправа 183.** Складіть і розіграйте діалог, який міг би відбутися між двома однокласниками під час шкільної перерви. Використайте в репліках подані слова, словосполучення і речення. Розіграйте діалог за особами.

Доброго ранку! (або Добрий ранок!) Як справи? Радий тебе бачити. Розклад уроків. Нові вчителі. Допоможи, будь ласка. Якщо тобі не важко. Бібліотека. Час роботи. Перелік підручників. Потрібні для роботи словники. Не все встигли придбати. Щиро вдячний. Прошу. Дякую. Завжди радий допомогти.

■ **Вправа 184.** Усно перекладіть діалог українською мовою. Визначте, кому яка репліка належить. Випишіть окремо репліки кожного з учасників діалогу (один учень випишує слова одного мовця, другий – іншого). Прочитайте текст за особами, зачитуючи по черзі свої записи.

A farkas és a kecske

A farkas egyszer meglátott egy kecskét a hegy tetején legelni.

– Micsoda finom vacsora lenne belőle! – gondolta magában, és éhesen megnyalta a száját.

Közelebb ment hát, és vágyakozva nézett a kecskére. Ő csak a sima vidéken volt biztos járású, nem tudott volna felmászni a sziklára és ráugrani a kecskére. Valahogy meg kellett győznie a kecskét, hogy jöjjön le hozzá.

– Üdvözöllek kecske barátom! – kiáltotta hízelegve.

– Légy óvatos ott fenn, nagyon veszélyes olyan magasra felmenni. Nem venném a lelkemre, ha valami bajod esne. De miért nem jössz le ide, ahol a fű zöld és ropogós?

De a kecske nem hagyta, hogy rászedjék. Lenézett a farkasra, és megrázta a fejét.

– Nem tudsz becsapni! – kiáltotta.

– Téged nem az érdekel, hogy én milyen füvet eszem, te csak meg akarsz engem enni. Bizony, a gonoszok hiába tettetik magukat jóindulatúaknak, nem találnak hitelre.

■ **Вправа 185.** Запишіть українською мовою свій невеликий діалог з бабусею, який відбувся, коли ти прийшов (прийшла) зі школи, або з мамою, що прийшла з роботи, або з іншими членами родини упродовж дня. Поміркуйте над тим, яке місце займає діалогічне мовлення у вашому повсякденному житті.

Словник

видавати себе – tettetni magát
переконати – meggyőzni

підступний – gonosz
рівнина – sima vidék

§ 23. Лексичне значення слова. Однозначні і багатозначні слова. Вживання багатозначних слів у прямому і переносному значеннях

■ **Вправа 186.** I. Прослухайте текст. Підберіть до нього заголовок. Що відображає заголовок: тему чи основну думку?

Багато захопливих книжок написали для вас митці слова та вчені. З книжок ви дізнаєтеся про кращих представників народу. Вони вчать любити нашу Україну, бути її патріотами.

Книги – джерело знань, ваш вірний учитель. Вони відповідають на різні запитання, доповнюють ваші знання. Книги допомагають вивчати історію та літературу, географію та природознавство, фізику й хімію. Одні з них розповідають про далеке минуле, з інших ви дізнаєтеся про наше життя.

Любіть і бережіть книги. Завжди пам'ятайте, що це – ваші найкращі друзі (*З газети*).

II. Перепишіть перший абзац. Підкресліть у ньому головні та другорядні члени речення.

III. Виконайте тестові завдання:

1. Хто такі митці слова?

A вчені

Б скульптори

В письменники

Г художники

2. Які шкільні предмети НЕ згадуються у тексті?

A фізика й хімія

Б географія та природознавство

В історія та література

Г біологія та основи здоров'я

Прочитайте та запам'ятайте!

Кожне слово в мові щось означає. Коли ми кажемо, наприклад, слово *лід*, то нам відразу уявляється тверда кристалічна прозора холодна слизька речовина, яка при нагріванні перетворюється на воду, плаває зверху по водоймах, буває переважно взимку, по ній катаються на ковзанах, влітку її використовують для охолодження продуктів.

Увесь зміст слова і є його **лексичним значенням**.

Лексичне значення загальноживаних слів таких, як *земля, вода, хліб, думати, працювати, боліти, холодний, солодкий, гіркий* і т. д., ми засвоюємо в спілкуванні з найближчим оточенням: з рідними, сусідами, знайомими.

Лексичне значення інших слів ми опановуємо, навчаючись у школі, читаючи книжки.

Про лексичне значення того чи іншого слова можна також довідатися з **тлумачного словника**. У ньому, крім цього, наводяться приклади вживання слова. Наприклад:

Патріотизм. Любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги. *Ми поважаємо патріотизм у всякій нації... Бо ми самі патріоти (О. Гончар).*

■ **Вправа 187 (з ключем).** І. За поданими лексичними значеннями назвіть слова.

1. Лісове білокоре дерево.
2. Поверхня, на яку проектується фільми чи інші зображення.
3. Найхолодніша пора року.
4. Скошена й висušена трава, яка йде на корм худобі.
5. Здатний легко гнутися, розтягуватися й повертатися до попередньої форми.

6. Гострим предметом щось розділяти на частини чи подрібнювати.
7. Інструмент з двома ніжками для креслення кіл.
8. Невеликий соковитий плід трав'яних або деревних рослин.

ІІ. Якщо ви дали правильні відповіді, то з перших букв складеться закінчення вислову Г. Сковороди: *«Без ядра горіх ніщо, так само як і людина...»*. Запишіть цей вислів повністю.

Це цікаво!

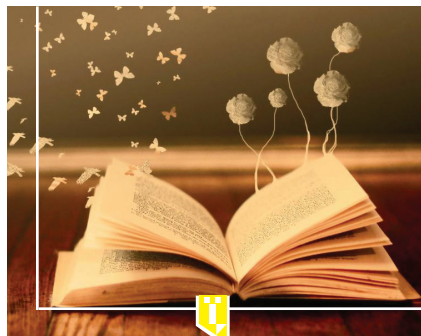
Найчастіше серед іменників вживається слово «рука», серед дієслів – «бути», прикметників – «великий», займенників – «він». Останні місця в таблиці частотності займають слова «мутація», «баклажка», «радист», «білочка».

■ **Вправа 188.** І. Прочитайте текст мовчки. Поясніть, чи впливає словниковий запас людини на її загальний культурний рівень. Як можна розширити свій словниковий запас?

Між мовною убогістю і багатослів'ям прямий зв'язок: чим менший у людини **запас** слів, тим більше їх піде на висловлення, здавалося б, зовсім простенької думки.

Щоб говорити правильно і красиво, треба пильно прислухатися до слова, постійно замислюватися над його слушністю в кожному окремому випадку.

Розвивати в собі **чуття** слова найкраще за допомогою **читання**. Розширює словниковий запас заучування напам'ять віршів, невеликих прозових творів. Корисне для збагачення словника й переписування для себе того, що вам найбільше сподобалося.

Це лише перші кроки на тому довгому шляху, який приведе до прекрасної хвилини, коли про вас скажуть, що ви – людина високої культури (З кн. *«Слово про слово»*).

II. Напишіть під диктовку третій абзац. Підкресліть вивчені орфограми. Поясніть правопис цих слів. Визначте лексичне значення виділених слів. Скільки значень вони мають?

III. Виконайте тестові завдання:

1. Який стиль цього тексту?

A художній

Б науковий

В публіцистичний

Г розмовний

2. «Людина високої культури» у переносному значенні – це ...

A високоосвічена людина

Б інтелігентна людина

В розумна людина

Г людина, яка багато і беззмістовно говорить

Прочитайте та запам'ятайте!

Слово, що має одне значення, називається **однозначним** (яблуня). Слово, що має кілька значень, називається **багатозначним** (груша).

Кожне значення багатозначного слова виявляється в словосполученнях та реченнях. У тлумачному словнику різні значення слова даються під окремими номерами. Наприклад:

Вишня. 1. Плодове дерево (іноді кущ) звичайно з довгими тонкими гіллячками, на яких визрівають ягоди. *Під вишнею розлогою струмочок гомонить (М. Терещенко).*

2. Соковита темно-червона (рідше ясно-червона) ягода з кісточкою, плід цього дерева (куща). *Вишні були аж чорні, перестиглі, надзвичайно солодкі (В. Собко).*

■ **Вправа 189.** Прочитайте речення. Поясніть значення слова *земля* в кожному реченні (планета, суша, країна, ґрунт, земляна поверхня, речовина).

1. Мов пущене ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл (*П. Тичина*). 2. Кругом хвилі як ті гори – ні землі, ні неба (*Т. Шевченко*). 3. Селянин без землі – як риба без води (*М. Стельмах*). 4. Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вливаються моє (*В. Симоненко*).

■ **Вправа 190.** Прочитайте словосполучення. Чи однакове значення мають виділені слова в словосполученнях, наведених парами? Свою думку обґрунтуйте.

1. Лящить у *вухах*; *вуха* шапки. 2. Довгий *ніс*; *ніс* корабля. 3. Передні *зуби*; *зуби* пилки. 4. Добре *серце*; залізне *серце* дзвона. 5. Забив *коліно*; на *коліні* річки. 6. Човгання *підшов*; біля *підшови* гори.

■ **Вправа 191.** Складіть і запишіть речення, у яких би подані слова виступали у вказаних значеннях.

1. *Хвилюватися*: а) покриватися хвилями; б) бути занепокоєним, збудженим. 2. *Захоплений*: а) узятий, схоплений; б) схвилюваний, сповнений радості. 3. *Родина*: а) батьки, діти та інші близькі родичі; б) група людей, народів, об'єднаних спільними інтересами.

■ **Вправа 192.** Дослідіть, які значення можуть мати слова *ніс*, *хвіст*, *крило*, *корінь*. Складіть з ними і запишіть словосполучення або й речення, у яких би проявлялися різні значення цих слів.

■ **Вправа 193.** І. Прочитайте, доберіть до пояснень слова з довідки. Про які слова – однозначні чи багатозначні – іде мова? Свою думку доведіть. З двома словами на вибір складіть речення.

1. Надійний захист, твердиня; укріплений пункт з постійним гарнізоном, озброєнням. 2. Загальний вигляд якоїсь місцевості, краєвид; картина або малюнок із зображенням краєвиду. 3. Загальноосвітній заклад, напрям у галузі; виучка.

Довідка. Фортеця, пейзаж, школа.

■ **Вправа 194.** Прочитайте текст уголос. Поясніть, чого ще не розуміє малий братик Наталки? Пригадайте, може, ви були свідком подібних непорозумінь?

У Наталки є братик. Він ще маленький, і тому часом з ним важко розмовляти.

Каже йому дівчина:

– Не сідай на землю, вона сира, застудишся.

А він питає:

– То чому її не зварять?

Мама каже:

– Бабуся щойно позамітала, не сміти по кімнаті, поважай чужу працю.

А він:

– Таж бабуся не чужа, а наша (*З розмови*).

Прочитайте та запам'ятайте!

Слова можуть уживатися в прямому й переносному значенні. Пряме значення слова – це його основне і, найчастіше, первинне значення. Наприклад: *гніздо птаха*.

Переносне значення слова виникає на основі прямого, воно є вторинним, наприклад: *сімейне гніздо* (у значенні *батьківський будинок*).

У тлумачних словниках переносне значення слова подано з позначкою *перен*.

Порівняйте!

Пряме значення	Переносне значення
холодне повітря	холодний погляд
крила орла	крила пісні
біжить хлопчик	біжить час

■ **Вправа 195.** I. Зіставте вислови, подані парами. У яких із них виділені слова вжито в прямому значенні, а в яких – у переносному? На що вказують слова, вжиті в переносному значенні?

1. Крила птаха; на крилах думки. 2. Світло сонця; світло науки. 3. Середня школа; школа життя. 4. Золота сережка; золоті руки. 5. Теплий день; тепле слово. 6. Летять журавлі; летять години.

II. Оберіть одну пару висловів і складіть з ними речення.

■ **Вправа 196.** Прочитайте. Випишіть з кожної групи одне сполучення слів, у якому багатозначне слово вжите в переносному значенні. Складіть речення з двома із вписаних словосполучень.

Прямий шлях – життєвий шлях. Високе дерево – висока посада. Легка сумка – легка вдача. Солодка цукерка – солодкий голос. Йде перехожий – йде весна. Дереву сумують – сумує дівчина.

■ **Вправа 197.** З'єднайте частини прислів'їв, підкресліть слова, вжиті в переносному значенні. Поміркуйте, як виникають перенесення значень. Оберіть одне з прислів'їв і складіть за ним твір-мініатюру.

Від теплого слова
Гостре словечко
Краще солом'яна згода,
Від солодких слів

буває гірко.
і лід розмерзає.
коле сердечко.
як золота звада (ворогування).

■ **Вправа 198.** Про яку людину говорять, що вона має золоту голову? Складіть твір-мініатюру на тему «Золота голова». Запишіть шість-сім словосполучень, якими можна схарактеризувати якості людини. Використайте слова в переносному значенні. Які риси характеру ви хочете виховати в собі?

Слова для довідки: погляд, розум, голос, характер, думка.

Словник термінів

лексичне значення слова – a szó értelme
однозначне слово – egyértelmű szó
багатозначне слово – többértelmű szó
пряме значення – a szó egyenes értelme
переносне значення – a szó átvitt értelme

Словник

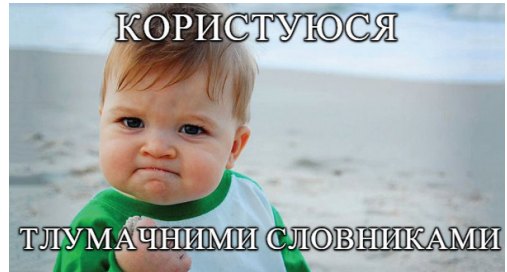
буття – lét
виплеканий – dédelgetett
переважно – többnyire
представник – képviselő

сирий – nyers
убогість – szegénység
човгання – csoszogás
щойно – most, éppen

§ 24. Тлумачний і перекладний словники

■ **Вправа 199.** I. Прослухайте текст. Перекажіть його. Як ви зрозуміли роль тлумачного словника у вивченні мови?

Чи хто з вас задумувався, скільки слів у сучасній українській мові? Не старайтесь порахувати. Це вам не під силу. На це питання ніхто не може дати точної відповіді. Адже словниковий склад нашої мови перебуває у безперервному русі: одні слова народжуються, інші вмирають. Вченим-мовознавцям удалося

встановити приблизну кількість слів нашої мови. Тільки в 11-томному тлумачному словнику української мови їх зібрано близько 136 000. Словник називається тлумачним, бо він пояснює, тлумачить лексичне значення і вживання слів. Тлумачний словник має стати вашим добрим другом і порадиником у мандрівці по «Лексикології» (З посібника).

II. Виконайте тестові завдання:

1. У скількох томах укладено тлумачний словник?

A 9 **Б** 10 **В** 11 **Г** 12

2. Який словник пояснює лексичне значення та вживання слів?

A орфографічний **Б** перекладний
В словник синонімів **Г** тлумачний

Прочитайте та запам'ятайте!

У тлумачному словнику подаються усі слова мови з поясненням значення, граматичних та стилістичних особливостей уживання слів.

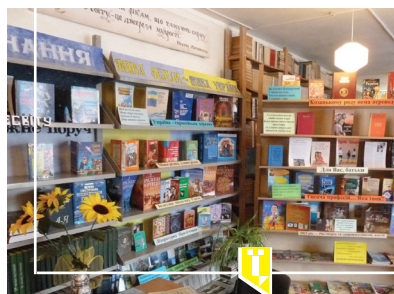
У тлумачних словниках іноді подають також менш обов'язкові відомості про вимову, правопис форм слова, наводять синоніми та антоніми, іншомовні відповідники тощо.

Цікаво знати!

Одинадцятитомний «Словник української мови» (або СУМ-11), що його було видано у 1970 – 1980 роках, став першим в історії тлумачним словником української мови. На ньому базуються чи не всі сучасні українські тлумачні словники, зокрема «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ВТССУМ) та оновлений «Словник української мови у 20 томах», публікацію якого розпочала Академія наук України у 2010 році. Словник укладено великим колективом науковців за україномовною літературою від часів Котляревського до 1980 року. Після більшості тлумачень у словнику наведено справжні випадки вживання слова, що ілюструють його значення.

■ **Вправа 200.** Відвідайте шкільну бібліотеку. Ознайомтесь із тлумачними та перекладними словниками, які є в її фондах. Кілька назв словників запишіть у зошит.

■ **Вправа 201.** I. Прочитайте текст мовчки. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте лексичне значення незрозумілих слів.

Перед книжкою віками схиляло в шанобі голову людство, вважало її святиною, перед нею сполоханою пташкою в радісному горінні тріпоче серце дитяче.

Жоден з нас ніколи не забуде тої миті, коли вперше зостався наодинці з книжкою, навчався з нею розмовляти, розгортати кожну її сторінку, як широкі двері в дивовижні й неозорі світи.

Книгам були зобов'язані багато письменників за свої високі художні злеті, за свій гострий розум.

Отже, спасибі книзі, хвала їй довічна і вік їй безкінечний! (За Ю. Збанацьким).

II. Запишіть текст під диктування. Продовжіть висловлену думку власними міркуваннями.

III. Виконайте тестові завдання

1. У тексті НЕ розповідається про те, що

А книга вчить розмовляти

Б книгам зобов'язані письменники за гострий розум

В книгу людство вважає святиною

Г можна стати розумним і без книги

2. Тип мовлення цього тексту –

А розповідь

Б роздум

В опис

Г розповідь з елементами роздуму

■ **Вправа 202.** I. Ознайомтесь із фрагментом словникової статті «Словника української мови» в 11-ти томах. Колективно розберіть усі деталі, скорочення розшифруйте.

МРІЯ, ї, жін.

1. Те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви. – Ті часи були для мене щасливі.., вони встають в моїй уяві, неначе пишні мрії фантазії (Н.-Левицький, V, 1966, 165); // **заст.** Привид, примара. Не встигли Улас та Юрко добре роздивитися на ту мрію, вона щезла (Н.-Лев., III, 1956, 291)...

Словник української мови: в 11 томах. – Том 4 (видавництво «Наукова думка», Київ, 1973. – Стор. 817.)

II. Розділіться на чотири групи. З поданих слів кожна група обирає одне, визначає його лексичне значення самостійно, потім звіряє свої міркування з тлумачним словником. Скільки значень має кожне із слів? Як ви про це дізналися. Результати дослідження обговоріть у класі.

Затока, кмітливий, серце, чепурний.

■ **Вправа 203.** Користуючись словником, запишіть до кожного іншомовного слова його тлумачення. З одним із слів складіть речення.

Зразок: екстерн (лат.) – особа, що складає екзамени в навчальному закладі, не навчаючись у ньому.

Епітет, ерудит, вундеркінд, екземпляр, імпульс, престиж.

Прочитайте та запам'ятайте!

Перекладні словники

У багатомовних (перекладних) словниках дається не пояснення (тлумачення) значень слів, а переклад, тобто добирається слово-відповідник іншої мови. Найчастіше це двомовні словники. Їх створюють для перекладу й активно використовують при вивченні іноземної мови. Значно рідше укладаються словники, які охоплюють три і більше мов.

■ **Вправа 204.** Прочитайте текст уголос. Чи цікавою є для вас ця інформація? За можливості перекажіть його. Значення незрозумілих слів з'ясуйте в тлумачному словнику.

Певне, найбільшим словником світу за всю історію людства є шістдесятитомний словник арабського мовознавця аль-Фірузабаді (1329 – 1414), який одержав назву «Камус», тобто «Океан». Популярність цього словника і його авторитет були такими великими, що відтоді всі свої словники арабські мовознавці почали називати саме так – «Океанами». Наприклад, у згаданому словникові аль-Фірузабаді до слів «лев» і «меч» дібрано по 500 синонімів (племінних назв), до слова «верблюду» – тисячу, навіть таке слово, як «біда», має 400 назв в арабській мові (З журналу).

■ **Вправа 205.** I. Перекладіть текст українською мовою. Під час перекладу використовуйте угорсько-український словник. Чи завжди думки, висловлені однією мовою, можна слово в слово висловити іншою мовою, чи треба добирати інші відповідники? Свою відповідь обґрунтуйте.

Az erdő közepén állott egy hatalmas tölgyfa. Ő volt az erdő legtitizteletreméltóbb lakója. Sokat tudott a vidám madarak életéről. Egyik nap az okos bagoly kiszámította, mikor lesz a tölgyfa születésnapja. Összehívta a hangos madársereget, hogy szép ajándékot készítsenek az öreg tölgyfának.

II. На вашу думку, який подарунок підготували птахи на день народження дуба? Розкажіть про це однокласникам.

■ **Вправа 206.** Подумайте, чи може людина обійтись без словників? Напишіть твір-роздум на тему «Не бійтесь заглядати у словник». Аргументуйте важливість користування словниками.

Словник

авторитет – tekintély
екземпляр – példány
епітет – jelző
ерудит – tudós
етимологія – etimológia

злеті – lendület
імпульс – impulzus
примара – szellem
фіксація – rögzítés
шаноба – tisztelet

§ 25. Групи слів за значенням: омоніми, синоніми, антоніми

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про синоніми, антоніми та омоніми в українській мові.

■ **Вправа 207.** I. Прочитайте текст. Як вважаєте, чому сталося непорозуміння між Ілонкою та Катериною? Опишіть, який вигляд мають квіти півники.

Недавно Катерина каже Ілоні:

– У нас такі гарні блакитні півники ростуть. Я їх доглядаю.

– Ой, – каже Ілона, – я ще не бачила блакитних півників. Вони ж, мабуть, такі, як папуги.

– Якщо хочеш, я дам тобі, будеш їх у себе вирощувати.

– А ти їх чим годуєш – пшоном чи пшеницею? – питає Ілона.

Катерина спочатку подивилася на дівчину здивовано, а потім як зайдеться сміхом.

– Та це ж, – каже, – не кури, а квіти.

II. Доведіть, що поданий текст – діалог. Поясніть уживання розділових знаків.

III. Виконайте тестові завдання

1. Які злаки згадуються в тексті?

А пшениця **Б** овес **В** ячмінь **Г** жито

2. Стиль мови цього тексту –

А розмовний **Б** науковий
В художній **Г** публіцистичний

■ **Вправа 208.** Прочитайте. Однаковими, близькими чи зовсім різними за своїм лексичним значенням є виділені слова? А як вони вимовляються – по-різному чи однаково?

1. Дивлячись під ноги, щоб не наступити на *міну*, бійці підходили до траншеї. 2. Розважаючи товаришів, бульдозерист скорчив таку *міну* перед об'єктивом, що мимоволі всміхнешся (*З тв. О. Гончара*).

Прочитайте та запам'ятайте!

Слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за лексичним значенням, називаються **омонімами**.

Омоніми не слід плутати з багатозначними словами. Омоніми *міна* (вид боєприпасів) і *міна* (вираз обличчя) – це зовсім різні слова, а, наприклад, багатозначне слово *голова* (голова людини, голова зборів, голова колони) – це завжди слово, яке у всіх випадках означає щось, що керує, перебуває попереду.

Речення, у яких є омоніми, потрібно будувати так, щоб не виникало двозначності.

Існують спеціальні словники омонімів, які тлумачать нам значення однакових слів.

■ **Вправа 209.** Прочитайте та переписіть. Знайдіть омоніми й поясніть, як ви розрізнили їхнє значення.

1. Вплива на сині ріки ясен місяць іздала (*М. Рильський*). 2. Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (*Т. Шевченко*). 3. Далеко в лісі кує зозуля (*А. Шиян*). 4. Він кує і зварює турбіни (*В. Кучер*). 5. Поза Косовом – сінокоси, і гуцули з гострими косами, і дівчата з довгими косами, копці пропахли грозами (*С. Пушик*).

■ **Вправа 210.** Із словами-омонімами *моторний* (оснащений мотором) і *моторний* (спритний), *займатися* (починати горіти) і *займатися* (робити щось) складіть речення так, щоб було однозначно зрозуміло, про що саме йдеться.

■ **Вправа 211.** Спишіть речення. Підкресліть омоніми. З'ясуйте, якою частиною мови вони виражені. Поясніть їхнє значення. За потреби зверніться до словника омонімів чи тлумачного словника.

1. На уроках ми вивчали байки Леоніда Глібова. 2. Мама пошила бра-тикові сорочку з байки. 3. Ой піду я в чисте поле, там дівчина просо поле. (Нар. тв.) 4. Багато хлопчиків любить займатися боксом. 5. Петрика у лі-карні поклали в окремий бокс. 6. У перукарні Юрка підстригли під бокс.

■ **Вправа 212.** Відгадайте загадки-запитання. Доведіть, що відповіді є словами-омонімами. За потреби користуйтеся тлумачним словником.

1. Керую я державою, мій напад вирішальний у логічній грі.
2. Якщо мене нема, то сіна теж не буде, дівчата ж мною пишаться.
3. Я можу плавати у морі, а можу гріти спину на паркані.
4. Коли я висока, то всім погано, а ще я вмю гавкати.

Коси, коса,
поки роса

Дівчина без коси
не має краси.

I.

Усім козак, тільки
оселедець не так.

II.

Заробив на сіль
для оселедця.

■ **Вправа 213.** Користуючись словником, наведіть приклади трьох слів-омонімів. Впишіть у зошит словникові статті. Введіть ці слова у речення.

■ **Вправа 214.** I. Прочитайте мовчки текст. Про які слова-близнюки йде мова?

Засперечалися якомсь *Бузина* Георгій та *Самбук* Юрій: чиє прізвище краще?
– А ви до словника зазирніть, – підказала Оля.

Подивилися – здивувалися, бо обидва слова означають ту рослину, дядько якої в Києві.

– Добре, тоді чиє ім'я краще – *Юрка* чи *Жорика*?

– А словник відповідає, що *Юрій* – *Георгій* – це те саме ім'я, яке в пере-кладі з грецької мови означає «землероб».

З того часу Юрко та Жорик час від часу заглядають до словника, шукаючи слова-близнюки. І ось кілька їхніх знахідок:

– Хто такі *угорці*, а хто – *мадяри*?

– Угорці – мешканці Угорщини, а мадяри – самоназва цього народу (За матеріалами сайту *l-ponotar.com*).

II. Запишіть слова-близнюки парами у зошит. Самостійно доберіть із словника подібні слова.

III. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті згадано всі імена, ОКРІМ

А Оля **Б** Ілона **В** Юрій **Г** Георгій

2. До якої книги заглядають час від часу Юрій та Георгій?

А підручника з літератури **Б** «Пригоди Тома Соєра»

В словника **Г** підручника з математики

■ **Вправа 215.** Прочитайте. Скажіть, чи дуже відрізняються одне від одного своїм лексичним значенням виділені в кожному реченні слова.

1. *Гармидер, галас, гам* у гаї (*Т. Шевченко*). 2. *Багрець* вечірньої зорі *палав, мигтів, палахкотів* (*М. Бажан*). 3. *Спють* яблука, і *зріє* виноград, *стигнуть* сливи золотисті (*М. Терещенко*).

Прочитайте та запам'ятайте!

Слова, різні за звучанням, але дуже близькі за лексичним значенням, називаються **синонімами**.

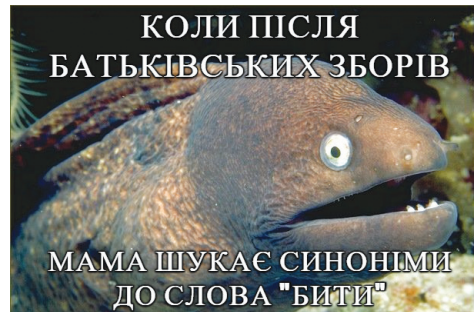
Два або кілька синонімів утворюють **синонімічний ряд**.

Для зручності пошуку синонімів до того чи іншого слова видаються спеціальні словники синонімів.

Це цікаво!

Згідно з «Коротким словником синонімів української мови», у якому розроблено 4 279 синонімічних рядів, найбільшу кількість синонімів має слово «бити» – 45.

■ **Вправа 216.** Прочитайте. Випишіть синоніми до слова *йти*. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте, чи є різниця у значенні синонімів одного ряду.

1. Іде Катря, шкандибає (*Т. Шевченко*). 2. Він не зупинявся, а швидко прямував до села (*С. Скляренко*). 3. Плавно дибає каліка на милицях, а за калікою дріботить босими ніжками дитина (*О. Довженко*). 4. Іде по воду молодиця, за нею тюпає хлоп'я (*М. Рильський*). 5. Назустріч нам по дорозі неквапливо бреде пастух (*Ю. Збанацький*). 6. Воли помалу плентались дорогою (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Путівцем чвалала руда конячка (*О. Довженко*). 8. Так проवेशтались у місті до вечора (*М. Коцюбинський*).

■ **Вправа 217.** З поданих нижче слів доберіть і запишіть синоніми до слів *хоробрий, працюючий, ввічливий, щирий*. Усно складіть чотири речення, використовуючи по одному прикметнику з кожного синонімічного ряду.

Привітний, відважний, відвертий, роботящий, чемний, сміливий, безстрашний, нелукавий, працелюбний, правдивий, ґречний, делікатний, мужній, прямодушний.

■ **Вправа 218.** В українській мові деякі рослини мають подвійну назву. Визначте, який з наведених парами синонімів – іншомовне слово, а який – незапозичене. За потреби користуйтеся словниками.

Ірис – півники, гладіолуси – косарики, календула – нагідки, адоніс – горицвіт, цикорій – петрові батого, беладона – красавка, аїр – лепеха, алое – столітник.

Вправа 219. Перепишіть, розкриваючи дужки. У кожному випадку із синонімічного ряду залишайте тільки одне слово, яке найбільше підходить до змісту речення.

1. Польова (путь, доріжка) стелилася між (високими, довгими) хлібами (О. Гончар). 2. Хвилі достиглого жита важко (летіли, мчали, бігли, чухрали) повз них (Є. Гуцало). 3. Буйна зелень і ранні квіти вкривали (пологі, похилі) схили (А. Шиян). 4. Вербовий (ліс, гай, бір) на тім боці повивсь у темряву (М.Коцюбинський).

Прочитайте та запам'ятайте!

Синоніми – це слова однієї частини мови, різні за звучанням і написанням, які мають дуже близьке або схоже лексичне значення.

Користуючись синонімами, треба зважати на відтінки в їхньому лексичному і стилістичному значенні. Наприклад, кажемо: *гарна, вродлива дівчина*, але тільки *гарна хустка*. У розмовному і, особливо, у художньому стилях можемо казати: *дихає легіт, повіває вітерець, зірвалася буря, лютує буревій*, а в науковому тільки: *дме слабкий вітер, дме сильний вітер*.

■ **Вправа 220.** Уважно прочитайте слова й словосполучення у таблиці. Доберіть до кожного слова відповідне описове словосполучення і запишіть їх у зошит.

1) поліція	а) чорне золото
2) Місяць	б) небесне світило
3) Британія	в) другий хліб
4) службовці	г) туманний Альбїон
5) нафта	д) стражі порядку
6) картопля	е) білі комірці

■ **Вправа 221.** До поданих слів доберіть описові сполучення. З двома словами на вибір складіть речення.

Київ; лев; Львів; Синеvir; газ; Ужгород, Іван Франко.

■ **Вправа 222.** Прочитайте текст уголос. Щоб уникнути набридливого повторення того самого слова, замініть його синонімами з довідки, але так, щоб вони якнайкраще підходили до змісту. Змінений текст запишіть.

Стежкою біжить маленька дівчинка. Маленькі кіски смішно пострибують у неї на плечах. А квіти вклоняються їй своїми маленькими голівками. Вона простягає до них маленькі рученята, струшує з маленьких пелюсток маленькі крапельки роси.

Довідка. Куций, невеличкий, крихітний, тендітний, мініатюрний, дрібенький.

■ **Вправа 223.** З'єднайте синоніми з відповідними словами. Запишіть словосполучення.

Піднесений, святковий (одяг, настрій); гаряче, жарке (серце, повітря); задушевний, сердечний (розмова, друг); говіркий, гомінливий (струмочок, бабуся); яскравий, сліпучий (сяйво, відповідь); міцний, могутній (кулак, дуб); гарний, вродливий (квітка, дівчина).

■ **Вправа 224.** Прочитайте. Яке значення мають подані парами слова – однакове, різне чи протилежне? До останнього слова самі назвіть пару.

Щастя – лихо; радість – горе; мир – війна; добрий – поганий; рідний – чужий; радіти – сумувати; плакати – ...

Прочитайте та запам'ятайте!

Слова з протилежним значенням називаються **антонімами**.

Антоніми виступають парами: *початок – кінець; довгий – короткий; підійматися – падати*.

Багатозначне слово може мати кілька антонімів залежно від того, в якому значенні воно виступає: *чисті (руки) – брудні; чисте (небо) – хмарне; чиста (вода) – каламутна*.

Антонімами виступають ті самі частини мови.

За цим QR-кодом – смішний словник антонімів у малюнках 😊

■ **Вправа 225.** Прочитайте прислів'я. Назвіть у них антоніми.

1. Краще гірка правда, ніж солодка брехня. 2. Порожня бочка гучить, а повна мовчить. 3. З великої хмари малий дощ буває. 4. Де багато слів, там мало діла (*Нар. тв.*).

■ **Вправа 226.** До прикметників, поданих у словосполученнях, доберіть антоніми із слів, що в дужках. Запишіть їх разом з іменниками.

1. Старий зошит, старий дуб (молодий, новий). 2. Тиха погода, тиха вулиця (шумлива, вітряна). 3. Черства людина, черства булка (свіжа, чуйна). 4. Глибока річка, глибока думка (поверхова, мілка).

■ **Вправа 227.** Прочитайте прислів'я, за їх змістом складіть для себе правила поведінки.

1. Хочеш собі добра, не роби нікому зла. 2. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся. 3. З радістю – до людей, а зі злістю – від людей. 4. Не смійся з сусіда свого, щоб і тобі не було того. 5. З брехні люди не мруть, та вже їм більше віри не ймуть (*Нар. тв.*).

■ **Вправа 228.** До поданих слів доберіть антоніми. Утворені антонімічні пари запишіть. Складіть і запишіть речення з двома антонімічними парами.

Зразок: день – ніч.

День сьогодні видався чудовий. – Ніч така зоряна, місячна, ясна...

День, добро, життя, любов, радість, сміх, щастя, будень, сумний, забути, рідко.

■ **Вправа 229.** Виразно прочитайте речення, перепишіть їх. Підкресліть антоніми. Визначте, якою частиною мови вони виражені (усно).

Зразок. 1. Збери, сину, всю родину, і близькую, і далеку, і вбогую, і багатую (прикметники).

1. Збери, сину, всю родину, і близькую, і далеку, і вбогую, і багатую. 2. Правда кривду переважить. 3. Згода будує, а незгода руйнує. 4. Добре вперед дивитися, але треба й назад оглядатися. 5. Хто що заслужив: одною шана, іншому зневага (*Нар. тв.*).

■ **Вправа 230.** Випишіть окремо пари словосполучень, у яких вжито: 1) омоніми; 2) синоніми; 3) антоніми.

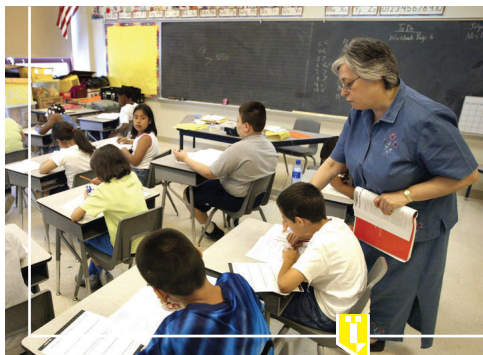
1. Ясний день, безхмарний день. 2. Глибока балка, сталева балка. 3. Стара сосна, молода сосна. 4. Гостра коса, дівоча коса. 5. Безмежний степ, неозорий степ. 6. Добрий початок, добрий кінець. 7. Тихий голос, гучний голос. 8. Щирий друг, щирий приятель. 9. Моторний хлопець, моторний човен.

■ **Вправа 231.** Прочитайте текст углос. Випишіть із нього багатозначні слова, слова, вжиті в переносному значенні, синоніми й антоніми. Хто більше знайде їх?

Передати дітям зерна своїх знань приємно, а от навчити учнів учитися значно складніше. Є така мудра притча: «Якщо людині дати одну рибину, вона буде сита один день, якщо дати дві рибини, вона буде сита два дні.

Якщо навчити людину ловити рибу, то вона буде ситою все життя». Так і в навчанні: головне завдання вчителя – підготувати вас не до окремого уроку, «на завтра», а до самостійного життя. Цього мають хотіти й учні. Щоб добре вчитися, потрібно мати певні вміння і навички.

Частіше запитуй себе, чи всі твої вчинки гідні, чи вчишся на повну силу, чи немає у тебе прагнення братися за найлегше діло і робити якнайменше (3 підручника).

■ **Вправа 232.** Прочитайте слова, що характеризують вдачу, характер людини. Виберіть із наведених прикметників п'ять пар антонімів та запишіть їх. Поясніть лексичне значення слів-антонімів.

Бадьорий, балакучий, безпорадний, беручкий, боязкий, ввічливий, вдумливий, верткий, веселий, відвертий, впертий, гордий, грубий, заздрісний, злий, лагідний, мовчазний, ніжний, обережний, потайний, працюючий, сміливий, спокійний, хитрий, щирий.

■ **Вправа 233.** Утворіть можливі пари словосполучень з антонімами, поєднуючи прикметники з потрібними іменниками, поданими в дужках.

Зразок. *Ніжний, різкий, грубий* (голос, тканина, запах) – ніжний голос – різкий голос; ніжна тканина – груба тканина; ніжний запах – різкий запах.

Великий, малий, незначний (*місто, дружба, урожай*); гострий, тупий, обережний (*ніж, критика, язик*); свіжий, черствий, старий (*вітер, хліб, новини*); старий, новий, молодий (*чоловік, листя, взуття, календар*).

Це цікаво!

Антоніми найчастіше використовуються в прислів'ях, приказках, дотепях: «Знайко все з півслова розуміє, а незнайко все тільки рот роззявляє», «Чого замолоду не навчився, того й під старість не будеш знати».

■ **Вправа 234.** Складіть і розіграйте діалог між двома товаришами, у якому ви сформулюєте поради, як краще організувати процес навчання, виробити в собі наполегливість, допитливість, силу волі тощо. У репліках діалогу використовуйте подані антонімічні пари.

Швидкий – повільний; енергійний – вайлуватий; ініціативний – байдужий; сильний – слабкий; запальний – урівноважений; чемний – грубий; майстер – невмійко; везунчик – невдаха.

Словник термінів

антоніми – ellentétes jelentésű szavak
омоніми – hasonló hangzású szavak
синоніми – rokon értelmű szavak

Словник

гармидер – zűrzavar
гідний – méltó
дебелій – molett
дибати – sammog

дотеп – vicc
зневара – megvetés, lenézés
кулак – ököl
не йняти віри – ne higgy

§ 26. Фразеологізми. Фразеологічний словник

■ Вправа 235. I. Прослухайте текст.

Тимко бив байдики. Цілими днями тинявся по дворах, шукав розваг, а, зустрівши знайомих хлопців, почав точити баляндраси.

У розповідях найчастіше фігурував він сам. Був при цьому, як правило, сміливим, гострим на язик, супротивників завжди клав на лопатки. Усім було ясно, що Тимко робить з мухи слона, історії його прикрашені, а то й взагалі виссані з пальця. Та хлопці, іронічно посміхаючись, до часу мовчали. Проте одного разу не витримали. Тільки закінчив Тимко розповідь, засипали його глум-

ливими запитаннями, а потім відверто взяли на кпини й добре дали прикурити. Це взяло хлопця за живе. З того часу він став серйознішим і стриманішим.

II. Дайте відповіді на запитання: Як би ви назвали хлопця, подібного до Тимка? Чи гарно бути хвальком? Чи поважають таких людей? Який висновок можна зробити з цього тексту?

III. Запишіть під диктування словосполучення: бив байдики, точив баляндраси, був гострим на язик, клав на ло-

патки, робив із мухи слона, були виссані із пальця, взяли на кпини, дали прикурити, взяло за живе.

IV. З'ясуйте значення записаних словосполучень. Усно відтворіть текст за опорними словосполученнями.

V. Виконайте тестове завдання.

Тип мовлення цього тексту –

А розповідь

Б роздум

В опис

Г розповідь з елементами опису

Прочитайте та запам'ятайте!

В українській мові багато своєрідних усталених зворотів, які становлять собою неподільні одиниці, але за будовою вони є складними утвореннями, подібними до синтаксичних одиниць – словосполучень або речень. Наприклад: *байдики бити, ведмежа послуга, глек розбити, за ніс водити, кирпу гнути, лясси точити, моя хата скраю, вийти сухим із води* та ін.

Українська мова багата на фразеологізми, які використовуються в усіх стилях мови, але найбільше – в художньому, розмовно-побутовому, публіцистичному. Це робить наше висловлювання влучним, дотепним, надає гумористичного забарвлення.

Фразеологізми – стійкі сполучення слів, які сприймаються як єдине ціле.

Фразеологія – це розділ науки про мову, який вивчає фразеологізми, їхнє значення і вживання.

■ **Вправа 236.** До наведених фразеологізмів усно доберіть угорські відповідники.

1. Задирати носа. 2. Рука руку миє. 3. Крутити носом. 4. Водити за носа. 5. Не показувати носа. 6. Вискакувати з голови. 7. Відбитися від рук. 8. Держати себе в руках.

■ **Вправа 237.** Прочитайте фразеологізми. Запишіть, якими словами можна замінити подані фразеологізми. За потреби користуйтеся словниками та допоміжною літературою.

Дати гарбуза, піймати облизня, тримати язик за зубами, грати на нервах, на сьомому небі, обливати брудом, обвести навколо пальця.

Довідка. Відмовити, програти, мовчати, дратувати, задоволений (щасливий), обмовляти, перехитрити.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

СТІЙКІ СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ, ЯКІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ ДОРІВНЮЮТЬ ОДНОМУ СЛОВУ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЮ)

QR-код містить покликання на онлайн-словник найуживаніших фразеологізмів.

■ **Вправа 238.** Запам'ятайте фразеологізми іншомовного походження. З двома з них складіть речення.

Авгієві стайні (щось занедбане); ахіллесова п'ята (вразливе місце); дамоклів меч (постійна небезпека); езопівська мова (мова натяками); мідасові вуха (те, чого не можна приховати); перейти Рубікон (відважитися на рішучий вчинок); піррова перемога (надто дорога перемога); прокрустове ложе (штучне мірило, під яке силоміць щось підганяють).

■ **Вправа 239.** Випишіть фразеологізми, у яких називається якась частина людського тіла. З'ясуйте їх значення. Один із фразеологізмів уведіть у речення.

Пекти раки, молоти язиком, бити байдики, вітер у голові, як кіт наплакав, дати ногам знати, дати драла, п'ятами накивати, комарики придушити, має липкі руки, твердий горіх, дати волю рукам, як муха в окропі, набити руку, брати за душу, сушити зуби, розбити глек, мати на когось зуб, за царя Гороха, зуб на зуб не попадає, мало каші з'їв, повісити зуби на клинок, хоч греблю гати, на грудях носити, сім чудес світу, позичати очей у Сірка, біла ворона, як води в рот набрати, кров з молоком, мати голову на плечах.

■ **Вправа 240.** Порівняйте речення правої і лівої колонки. В якій колонці використано фразеологізми? З'ясуйте, яким членом речення виступає фразеологізм.

Запам'ятайте!

1. **Оленка** поклала книжку на полицю.

2. Діти працювали в саду до самого вечора.

3. **Дмитрик** піймав у ставку здоровенного коропа.

4. **Сергій** вийшов з класу.

5. **Аркадій** виступає в команді під одинадцятим номером.

1. Не лінуйся влітку, щоб узимку не довелось класти зуби на полицю.

2. **Іван** працює аби день до вечера.

3. **Дмитрик** сподівався на перемогу, але знову спіймав куцого за хвоста.

4. **Оля** вже вийшла з дитячого віку.

5. Прийшлося добиратися до села одинадцятим номером.

■ **Вправа 241.** Прочитайте речення, знайдіть у них і выпишіть фразеологізми, розкрийте значення кожного. Які з них характеризують людину – її характер, поведінку, зовнішній вигляд, переживання, вчинки?

1. Євген чувається ні в сих ні в тих. 2. «Ні, все гаразд», – підбадьорився Михайло. 3. Ти сьогодні як мокра курка. 4. Все, що треба, вже сказав. 5. Невже він став комусь поперек горла. 6. Бо вона й вас підведе під монастир (За М.Колосниковим).

Фразеологізми в реченні сприймаються як один член речення. Наприклад, у реченні: *Мельхиседек сердито глянув на свою жінку; вона догадалася, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила язика (І.Нечуй-Левицький)* – фразеологізм *сім мішків гречаної вовни* виступає в ролі додатка (дурниць), а фразеологізм *прикусила язика* – у ролі присудка (замовкла).

■ **Вправа 242.** Попрацюйте зі словниковими статтями «Фразеологічного словника української мови», 1991. – Том 1 (За М.С.Паламарчук), посібника «Крилаті слова в українській літературній мові, 2013 (А.Коваль). Підготуйте лінгвістичне повідомлення про значення та походження одного фразеологізму на вибір (усно).

Фразеологічний словник української мови

ВОЛОДІТИ: **володіти (оволодівати) оволодіти собою.** Триматися врівноважено та спокійно; уміти стримуватися. *І якщо слова його звучали немовби байдуже, то погляд цей показав їм, що він зовсім не спокійний, що він лише добре володіє собою (Шовк.); Джен ледве помітно здригається, але зразу ж оволодіває собою (Собко); – Куди ведеш полоненого? – намагаючись оволодіти собою, але все ще блідий, промовив офіцер (Ю. Бедзик).* Синоніми: **брати себе в руки** (в 2 знач.); **опанувати себе**.

Володіти пером. Мати здібності майстерно викладати на письмі свої думки. *Добре володіти пером – це великий дар.*

Крилаті слова в українській літературній мові (словник)

Ахіллесова п'ята. За старогрецьким міфом, мати героя Ахіллеса (Ахілла) морська богиня Фетіда скупала його у водах священної річки Стікс, щоб зробити невразливим для ворожих стріл. Але при цьому вона тримала Ахіллеса за п'яту, якої не торкнулися води Стіксу. Стріла Паріса, спрямована Аполлоном, влучила в п'яту, і герой загинув.

У переносному значенні «ахіллесова п'ята» – слабка, вразливе місце. *І це його (підполковника) велике, як у батька, і поступливе, як у матері, серце залишалось його ахіллесовою п'ятою (Ю. Бедзик).*

Закопати талант у землю. Євангельська притча про раба, який, одержавши від свого пана срібну монету (талант), закопав її у землю замість того, щоб пустити в обіг і одержати прибуток (Матв., 25, 14 – 30).

У переносному вживанні означає: не використати наявних можливостей, загубити обдарування.

– Ви, батечку, свій талант закопуєте. Мости мостами, а ваш талант – фізика. Облиште мости, ідіть на кафедру фізики (Н.Рибак).

Любити ближнього, як себе самого. Вислів походить із Євангелія. Ісус Христос, протиставляючи Старий і Новий Заповіти, сказав: «Чули ви, що сказано було: люби ближнього твого й ненавидь ворога твого. Я ж вам кажу: любіть ворогів ваших...» (Матв., 5 43 – 44).

Райт: О, я вірю, що ти щиро любиш всіх людей без ніякої різниці й обмеження і вчиш інших любити всякого ближнього, як самого себе (В.Винниченко).

■ **Вправа 243.** Пригадайте й запишіть фразеологізми, у яких згадано тварин (наприклад: як муха в окропі). Поясніть значення цих фразеологізмів. За потреби зверніться до фразеологічного словника.

Бачити смаленого Брати ... за роги. Пекти Як ... на сні. ... пісня. Як з ... вода. Бути на

Довідка. Вовка, бика, раків, лебедина, собака, гуски, коні.

■ **Вправа 244.** Прочитайте вірш уголос. Розкрийте значення вжитого в ньому фразеологізму. Як пояснено походження цього фразеологізму? Уведіть його до самостійно складеного речення.

Грицько катався на льоду,
Не спитавши мами,
Та й потрапив у біду:
Шурхнув з ковзанами.
Мамин гнів хлоп'я мале
Пам'ятає й досі:
«Бить не битиму, але
Зарубай на носі!!
Дивно це було сприймать
Хлопцеві малому:
«Як? На носі зарубать?
Ще й собі самому?»

Може, нині й смішно вам
В теплім дружнім колі.
Гриць тепер сміється й сам, –
Гриць давно вже в школі.
У гурток він став ходити
І знайшов розгадку:
Ніс походить від **носить**
В даному випадку!
Бо носили в правіки
За собою всюди
Палички і дощечки
Неписьменні люди.
І як ми в записники
Все заносим з вами,
Так вони – на дощечки,
Звані в них носами.
Отже, вираз виник там,
А зберігся й досі.
Це, читачу, й ти затям,
Зарубай на носі!

Дмитро Білоус

■ **Вправа 245.** Складіть невелике висловлювання «Однокласник (однокласниця), з яким (якою) я дружу». **Використайте фразеологізми:** *запастити в серце; хліб і сіль; гострий на язик; за словом у кишеню не полізе; не в тім'я битий; закачувати рукава; вкладати душу.*

Словник термінів

фразеологія – frazeológia
фразеологізми – frazeológiai egységek
стійкі сполучення слів – állandó szókapcsolatok

Словник

бити байдики – lustálkodni	даремно – hiába
вводити в оману – félrevezet	затишно – kellemesen
виссати з пальця – kiszopta az újjából	лінуватися – lustálkodik
витрачати – költ, veszteget	набути – szerez
володіти – bír, birtokol, ural	ненавидіти – gyűlöl
вразливий – sebezhető	обмовляти – rágalmaz
вродливий – szép, csinos	смажений – megperzselődött
глумливий – gúnyos	стримувати – tartózkodni

§ 27. Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту-опису предмета

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про особливості побудови опису.

■ **Вправа 246.** I. Прочитайте уривки. Визначте, в якому тексті розповідається про предмет, в якому описано предмет, а в котрому дано міркування, роздум про предмет.

1. Пролісок – квітка ніжна, але смілива і нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь весняну ніздрювату снігольдову скоринку пнеться цупкий паросток. Сьогодні це біло-жовтуватий хвостик, завтра це біло-зелена гостриця, післязавтра це вже довгий зелений листок з тоненькою стрілкою всередині. Ще за день брунька на кінці стрілочки розквітає враз твердою білою кашкою. І квітів визоріє так густо, що земля знову стає білою від рясного холодного цвіту (За Ю. Смоличем).

2. Кульбаба – це багаторічна трав'яниста рослина. Стебло в неї безлисте, світле, усередині порожнє. На верхівці стебла красується одна велика жовта квітка, схожа на кошик. Увечері її пелюстки згортаються, а вранці розкриваються. Листочки цієї рослини видовжені, зубчасті. Ростуть вони від самого кореня. Кульбаба належить до лікарських рослин і є дуже корисною (*З енциклопедії*).

3. Будь-якої пори привабливий калиновий кущ. Навесні він прикрашений ніжними зеленими суцвіттями. А літньої пори чарує розкішною зеленню густого лапатого листа. На початку осені калина вже прикрашена кетягами рум'яних ягід. До перших морозів рослина пишається золотим убранням. Узимку ж калинонька вабить добре примороженими, вже цілком їстівними ягодами. Яскравими вогниками полум'яніють ягоди серед голого потемнілого гілля. Краса калини оспівана в багатьох піснях, казках, легендах (*За О. Супруненьком*).

II. Користуючись відомостями підручника, визначте в кожному уривку особливості побудови тексту кожного з типів мовлення.

Прочитайте та запам'ятайте!

У процесі спілкування ми ділимося враженнями про навколишній світ, описуємо **властивості** та **ознаки** предметів живої і неживої природи. Нам цікаво знати, **що** з ними відбувається і **з якої причини**. Все це становить **зміст** наших висловлювань. Залежно від змісту висловлювання наше мовлення поділяється на такі типи: **розповідь, опис, роздум**.

Розповідь – це висловлювання про події, що відбулися (відбуваються чи відбуватимуться) в певній послідовності. До тексту-розповіді можна поставити загальне питання *що сталося (відбулося)?*

РОЗПОВІДЬ		
початок дії	розвиток дії	кінець дії

Опис – це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета, особи чи явища. До тексту-опису можна поставити загальне питання *який?*

ОПИС		
назва предмета	головні ознаки	власне враження

Роздум (міркування) – це висловлювання, у якому доводиться правильність чи неправильність певного твердження шляхом

міркування та за допомогою аргументів (доказів). До тексту-роздуму можна поставити загальне питання *чому?* У будь-якому роздумі є дві частини. У першій міститься теза (твердження, яке треба довести), а в другій – докази (аргументи) висловленого твердження.

	РОЗДУМ	
основне твердження (теза)	докази (аргументи)	висновок

Зверніть увагу! Часто в одному тексті можуть поєднуватися два або три типи мовлення. Наприклад: розповідь з елементами опису, розповідь з елементами роздуму та ін.

Міркуйте!

У **першому** тексті йдеться про кілька етапів процесу росту квітки. Дії виконуються одна за одною, послідовно. До тексту можна поставити питання *що відбувається?* Отже, це висловлювання є розповіддю.

Другий текст є описом. Тут названо предмет, а потім наведено його головні ознаки: будову, колір, розмір стебла і листків. У останньому реченні – власне враження.

У **третьому** тексті перше речення – це твердження, думка, яка доводиться аргументами у наступних реченнях, які відповідають на питання *чому?* Останнє речення – висновок. Отже, цей текст є роздумом.

■ **Вправа 247.** І. Порівняйте тексти. Визначте тип мовлення кожного з них. Дослідіть, що спільне в цих текстах?

1. У нас на клумбі несподівано зі-йшов соняшник. Я вирішила не виривати його, нехай росте. Ще й землю кругом розпушила, підливала в суху погоду. Він швидко піднявся вище всіх квітів. А коли розцвів, звеселив увесь квітник. Стоїть собі, мов цар, і пишається короною, увесь час повертаючи її до сонця.

2. Соняшник – окраса наших городів. Уже сама назва його нагадує про небесне світило. Жовтогарячі пелюстки оточують круглий кошик, у якому, старанно вкриті, визрівають смачні зернятка. Високе зелене стебло струнке й міцне, мов стовбур деревця. А на ньому один проти одного розміщені великі шершаві листки.

3. Соняшник – надзвичайно корисна сільськогосподарська культура. Він дає багато соковитого корму для худоби. А ще цінніший продукт видобу-

вають з насіння. Це чудова олія, без якої важко уявити поживне, смачне й здорове харчування. Не обійтись без неї при консервуванні, у хлібопекарській справі, та й не тільки. З олії виготовляють чудові фарби, оліфу і ще багато корисних речей.

Недарма в Україні здавна вирощують соняшник.

■ **Вправа 248.** Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Пригадайте, які особливості опису вам відомі. Доведіть, що цей текст є описом предмета. Визначте, до якого стилю мови належить цей опис.

Ялина – хвойне вічнозелене дерево з короткою глицею, довгастими шишками і конусоподібною кроною.

Хвоя чотиригранна або плоска, зберігається на дереві 5-9 років, розміщується на гілках спіралью.

Насіння визріває восени. Ялини – тіньовитривалі дерева, можуть витримувати значну вологість ґрунту і повітря, незначне заболочування; більшість видів погано витримують задимлення і пил (*Із енциклопедії*).

■ **Вправа 249.** I. Прочитайте уривок з твору. Скажіть, чим відрізняється опис ялинки тут від опису в попередній вправі.

Під деревами, на білому, як цукор, снігу, сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою глицею замаячила ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки. Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... (*М. Коцюбинський*).

II. Випишіть слова та словосполучення, якими характеризується ялинка у художньому описі.

Прочитайте та запам'ятайте!

Художній опис допомагає створити яскраве й образне уявлення про предмет, особу, явище, дає змогу визначити ставлення автора до них. Для художнього опису характерне вживання епітетів, порівнянь тощо.

■ **Вправа 250.** Перепишіть прислів'я про калину та вербу. Замість крапок поставте пропущені букви. Поясніть правопис цих слів.

1. Без в..рби і калини нема України. 2. Убралася в біле плаття як калина в білий цвіт. 3. Пишна та красива, мов ч..рвона калина. 4. Щоки ч..рвоні, як кетяги калинові. 5. Любуюся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте. 6. В..сною калина білим цвітом квітує, а вос..ни ч..рвоні ягоди дарує. 7. Де в..рба, там вода. 8. Де срібліє в..рбиця, там здорова водиця. 9. Зацвіла в..рба – прийшла в..сна. 10. На городі під в..рбою стоїть колодязь із водою.

■ **Вправа 251.** I. Розгляньте малюнок. Що ви знаєте про вербу?

II. Прочитайте текст. З'ясуйте, до якого стилю належить цей опис.

Ще довкола сніги біліють, але вже сонце на весну повернуло і трохи потепліло, а на верболозах біля річок, ставків і на узліссях з'являються ніжні пухнасті котики. Це верба цвіте, нагадуючи, що весна вже не за горами.

Верба – дерево або кущ із гнучким гіллям, вузькими листочками. Крони широкі, шатроподібні. Квіти зібрані в сережки. Зацвітають до розпускання листків.

Пухнасті вербові котики – вражаючий символ краси. «Зацвіла верба – прийшла весна», – кажуть у народі.

Верба – одне з найпоширеніших дерев в Україні, одне з найулюбленіших у народі. Здавна супроводжує вона людські поселення і двори. Нею обсаджували ставки, береги річок, дороги. І в цьому наші предки бачили господарську доцільність. Верби укріплюють береги.

Народна мудрість давно зауважила: де ростуть верби, там чисті джерела. З давніх-давен криниці переважно копали під вербою. Верби над ставом – традиційна прикмета українського села (*З журналу*).

III. Випишіть слова з подовженими приголосними і поясніть їх правопис. З'ясуйте за тлумачним словником значення слів **гнучкий, вербові котики, шатроподібні, сережки, поселення**.

IV. Визначте тему та мікротеми тексту. Складіть і запишіть його план.

V. За планом напишіть докладний переказ тексту.

Словник термінів

розповідь – elbeszélés
опис – leírás
роздум – esszé

Словник

гнучкий – rugalmas
зауважити – megjegyez
ніздрюватий – szivacsos
оліфа – olejkence
поселення – település

світило – égitest
сережки – barka (virágzat)
цупкий – kemény
шатроподібні – sátor alakú

§ 28. Звуки мови і звуки мовлення. Голосні й приголосні звуки

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про поділ звуків.

■ **Вправа 252.** I. Виразно прочитайте вірш уголос. Визначте основну думку поезії, скориставшись словами з вірша.

Як **парость** виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й **ненастанно**
Політь **бур'ян**. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона **щоразу** служить вам,
Хоч і живе своїм живим **життям**.

Максим Рильський

II. З'ясуйте, за допомогою чого ми виражаємо свої думки.

III. Вимовте у виділених словах кожен звук. Що ви помітили? Чи однаково передають букви кількість звуків?

Прочитайте та запам'ятайте!

Свої думки ми виражаємо за допомогою слів, пов'язаних у речення: *У товаристві лад – усяк тому радіє* (Л. Глібов). А слова будуємо із звуків. Наприклад, слово *лад* складається із звуків [л], [а], [д], а слово *радіє* – із звуків [р], [а], [д'] (вимовляється м'яко), [і], [ї], [е].

Звуки мови, узяті окремо, ще нічого не означають. Тільки в поєднанні вони творять слова з певним лексичним значенням.

Звук – найменша неподільна одиниця мови та мовлення.

Як і будь-які звуки, звуки людського мовлення є результатом коливання повітря, що сприймається слухом.

Звуки мови творяться органами мовлення.

Видихуване повітря з легенів потрапляє в гортань. У гортані є голосові зв'язки, які можуть то натягнутися, як струни, то ослаблюватися. Залежно від того вони або дрижать, або вільно пропускають повітря.

З гортані струмінь повітря йде в ротову порожнину. Там уже, відповідно до того, яке положення займають губи і язик, формуються різні звуки мови.

Якщо голосві зв'язки дрижать і струмивь видихуваного повітря проходить через ротуву порожнину вільно, шумів не виникає, то утворюються **голосні** звуки: [а], [о], [у], [е], [и], [і]. **Голосні** – це звуки мови, при творенні яких не виникає ніяких шумів.

Якщо струмивь видихуваного повітря на своєму шляху натрапляє на різні перепони (при цьому голосві зв'язки можуть дрижати і можуть бути ослаблені) й виникають різні шуми, то утворюються **приголосні** звуки: [п], [б], [т], [д], [ш], [ж], [р] тощо. **Приголосні** – це звуки мови, в основі яких лежить самий шум або шум із більшою чи меншою домішкою голосу.

Коли ми говоримо, то з'являється велика кількість видозмін голосних і приголосних звуків. Наприклад, у слові *весло* звук [е] звучить з наближенням до [и], а в слові *гілка* звук [г] дещо пом'якшується. Отже, звуків мовлення більше, ніж звуків мови.

■ **Вправа 253.** I. Прослухайте слова. Якими звуками різняться слова кожної пари? Чи вплинула заміна звука на значення слова?

Сад – суд; сон – син; луг – лук; качан – казан.

II. Від поданих слів утворіть якомога більше нових, змінюючи лише один звук: мак, мир, грати, гай.

Це цікаво!

Немає для людини кращого звука, ніж його вимовлене ім'я. Перше, що треба запам'ятовувати при знайомстві – ім'я. Не посаду, не професію, а ім'я. Це основне правило встановлення хороших відносин (За матеріалами сайту zdorovia.com.ua).

■ **Вправа 254 (з ключем).** Прочитайте слова та букви, знайдіть серед них зайві і випишіть:

- собака, коза, олень, кіт, корова;
- хлібина, батон, торт, кекс, сир;
- іграшка, гайка, молоток, рубанок;
- лопата, сапа, ніж, граблі;
- а, о, у, и, ь.

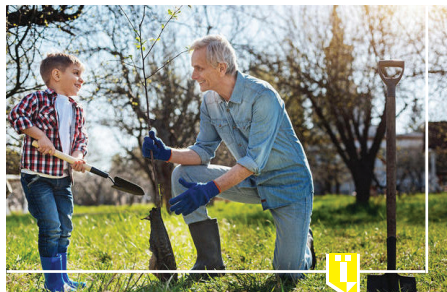
Ключ. За першими літерами прочитайте слово і порахуйте, скільки в ньому звуків.

Прочитайте та запам'ятайте!

В українській мові є шість голосних звуків: [a], [o], [y], [e], [u], [i]. Їхнє різне звучання залежить від того, яка частина язика напружується: передня чи задня, і як високо підноситься ця частина: найвище ([i], [y]), посередині ([u], [o]) чи найнижче ([e], [a]). На письмі вони позначаються 10 буквами: а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї.

■ **Вправа 255.** I. Прослухайте текст. Підберіть до нього заголовок. До якого стилю мови належить поданий текст? Перекажіть його.

У садку росте стара вишня. Маленький хлопчик Олесь побачив вишеньку та й питає дідуся:

- Де взялася ця маленька вишенька?
- З кісточки вироста, – відповів дідусь.
- То це донька старої вишні?
- Так, донька.
- А внучка у старої вишні буде?
- Буде, Олесю, – відповів дідусь, –

якщо ти викохаєш оцю маленьку вишеньку, діждешся з неї ягідок, посадиш кісточку – то з кісточки її виросте внучка старої вишні.

Олесь задумався.

– Я вирощу внучку старої вишні, – сказав Олесь (*В. Сухомлинський*).

II. Назвіть слова, у яких є тільки по два голосні звуки.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Маленька вишенька росте з

- A** окремого пагінця, посадженого в землю
- Б** кісточки старої вишні
- В** кореня старої вишні
- Г** пагінця або кореня

2. Слово «викохати» в тексті означає

- A** виростити, старанно доглядаючи
- Б** часто поливати
- В** не ламати гілок
- Г** спостерігати, як росте

Прочитайте та запам'ятайте!

В українській мові 32 приголосні звуки. Вони складаються з голосу й шуму або тільки з шуму.

■ **Вправа 256.** Назвіть поняття, користуючись словами з довідки, які б мали такі значення при читанні:

Зліва направо	Справа наліво
Листяне дерево	Геометрична фігура
Гул голосів	Чарівник
Злак	Молочний продукт
Розряд речей за якістю	Канат
Площа для сільськогосподарських робіт	Домашня тварина

Довідка: тік – кіт, рис – сир, бук – куб, гам – маг, сорт – трос.

■ **Вправа 257.** I. Прочитайте текст уголос, сформулюйте кілька запитань за змістом прочитаного.

Лижі й ковзани

Восени батько купив Борисові ковзани. А його другові, Євгенові, подарував батько лижі.

Думає **Борис**, що краще – **ковзани** чи **лижі**? Мабуть, лижі. Адже на лижах можна кататися скрізь – і в селі, і в лісі. А на ковзанах – тільки на ставку. От і каже Борис Євгенові:

– Поміняємося, Євгене? Я дам тобі ковзани, а ти мені лижі.

Помінялися. На-стали морози, а снігу

немає. Замерз ставок. Катається Євген на ковзанах, а Борис сидить удома з лижами.

Узяв Борис лижі, поніс до Євгена й каже:

– Не будемо мінятися... Поверни мої ковзани, візьми свої лижі.

Євген нічого не сказав, віддав Борисові ковзани, а лижі забрав. Того ж дня пішов сніг. Цілу добу кружляли лапаті сніжинки, білим килимом встеляли землю. Засипало снігом і лід на ставку. Катається Євген на лижах, а Борис сидить удома з ковзанами. Мінає тиждень, два. Щодня йде сніг. Узяв Борис ковзани, прийшов до Євгена й каже:

– Ні, Євгене, таки поміняймося. Дай мені лижі, а собі візьми ковзани.

– А як завтра сніг розтане? – запитав Євген (*В. Сухомлинський*).

II. Знайдіть у тексті приклади слів, які складаються з двох і трьох звуків.

III. Запишіть окремо голосні та приголосні звуки, з яких складаються виділені слова.

Зразок. Вода: гол. – [о], [а]; пригол. – [в], [д].

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Неправильною щодо змісту тексту є думка

А Борисові просто не щастило

Б Борис не є щирим другом

В Євген – добрий товариш

Г розважатися можна в будь-яку погоду.

2. Слово «розтанути» в тексті означає

А сповнюватися ніжністю, чуйністю

Б переходити в рідкий стан

В зникнути безслідно

Г ставати непомітним

Прочитайте та запам'ятайте!

За участю голосу й шуму приголосні звуки поділяються на:

а) **сонорні** – у них голос переважає над шумом, наприклад: [н], [л], [р];

б) **дзвінкі** – у них шум переважає над голосом, наприклад: [д], [з], [ж];

в) **глухі** – утворені тільки з шуму, наприклад: [т], [с], [ч].

Дзвінкі і глухі, крім звука [ф], утворюють пари, наприклад: [д] – [т], [з] – [с], [г] – [к]. Звуки в парах різняться тільки тим, що в дзвінких до шуму додається ще й голос.

Таблиця парних дзвінких і глухих приголосних звуків

Дзвінкі	[б]	[г]	[г']	[д]	[д']	[з]	[з']	[ж]	[дж]	[дз]	[дз']
Глухі	[п]	[х]	[к]	[т]	[т']	[с]	[с']	[ш]	[ч]	[ц]	[ц']

Решта приголосних звуків не утворює пар:

Сонорні	[в]	[л]	[л']	[м]	[н]	[н']	[й]	[р]	[р']	—
Глухий										[ф]

■ **Вправа 258.** У кожному з поданих слів визначте й назвіть сонорні, дзвінкі та глухі приголосні.

Мати, небо, спів, дід, край, прибирати, дощ, Різдво, бджілка.

■ **Вправа 259.** Замініть глухий приголосний парним дзвінким. Запишіть слова, що утворилися.

Зразок. Коса – коза.

Коса – ..., пліт – ..., кіска – ..., гас – ..., грип – ..., групка – ..., вести – ..., шити – ..., пити – ...

■ **Вправа 260 (з ключем).** У I колонку запишіть слова, які починаються сонорними приголосними, у II – дзвінкими, у III – глухими.

Голос, мотив, гриб, пейзаж, ласощі, засув, двері, вокзал, ґніт, Карпати, щит, ніздрі, сіль, жолуді, розум.

Ключ. З останніх букв прочитаєте закінчення вислову Шандора Петефі: «Важка наука – ...»

Тестове завдання для самоперевірки

Звук [д] є в кожному слові рядка:

А родина, погода, депутат, молодість

Б здоровий, джаз, одержати, думка

В сад, дискусія, надписати, адреса

Г далина, відійти, домисел, надріз

■ **Вправа 261.** Виразно прочитайте подані парами слова. Якими звуками різняться вони? Як ці звуки вимовляються?

Син – синь [син']; рис – рись [рис']; перелаз – перелазь [перелаз']; булка – булька [бул'ка]; лак – ляк [л'ак]; крук – крук [кр'ук]; сад – сядь [с'ад']; суди – сюди [с'уди].

■ **Вправа 262.** Розгляньте таблицю. Зробіть висновок про тверді й м'які приголосні звуки української мови. Свої міркування звірте з правилами після таблиці.

Тверді приголосні	М'які приголосні
[д], [дз], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [р]	[д'], [дз'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р']
—	[й]
Губні: [б], [п], [в], [м], [ф]	—
Шиплячі: [ж], [ш], [ч], [дж]	—
[ґ], [к], [х], [ґ]	—

Прочитайте та запам'ятайте!

Приголосні звуки бувають тверді і м'які.

1. Звук [й] завжди м'який: *мрія* [мр'ія], *юний* [йуний].

2. Зубні приголосні («де ти з'їси ці лини» та [дз']) можуть бути твердими і м'якими: *п'ядь* [п'яд'], *мазь* [маз'], *тінь* [т'ін'], *цяцька* [ц'ац'ка], *низько* [ніз'ко].

3. М'який [р'] буває тільки перед голосними: *ряд* [р'ад], *чотирьох* [чотир'ох].

4. Інші приголосні м'якими не бувають. Вони лише трохи пом'якшуються перед голосними – завжди перед [і] і зрідка перед іншими: *бік* [б'ік], *кіт* [к'іт], *збіжжя* [зб'іж'а], *пюпітр* [п'уп'ітр], *бюро* [б'уро].

Примітка. Пом'якшення приголосних у звуковому записі позначається комою зверху біля букви.

А це ж просто!

Де ти з'їси ці лини, Дзир?
Де ти з[й]си ці лини, Дзир?

Д
Т
З
Й
С
Ц
Л
Н
ДЗ
Р

Д/
Т/
З/
Й
С/
Ц/
Л/
Н/
ДЗ/
Р/

■ **Вправа 263.** I. Випишіть підряд слова у дві колонки: 1) тільки із м'якими приголосними; 2) з пом'якшеними. Букви, що позначають м'які та пом'якшені приголосні, підкресліть.

Дім, залюбки, об'єм, батьки, бюджет, місто, зір, вітер, помаленьку, льонар, бюро, боротьба, екіпаж, гірко, ряст, вогонь, гравюра.

II. У якій колонці вживається буква ь?

Прочитайте та запам'ятайте!

М'якість приголосних перед голосними [а], [у], [е], [і] позначаємо відповідно буквами я, ю, є, і.

М'якість приголосних у кінці слова, перед приголосними і перед голосним [о] позначаємо буквою ь.

М'ЯКІ ТА ТВЕРДІ ПРИГОЛОСНІ

■ **Вправа 264.** Прослухайте загадки, відгадайте їх (скористайтеся довідкою). Відгадки запишіть фонетичною транскрипцією (з допомогою вчителя).

Зразок. [п а в у т і н': а].

1. Котиться клубок зовсім без ниток. Замість ниточок триста колючок.
2. Висить сито не руками звито. 3. Коли нема – чекають, а коли прийду – тікають. А відгадайте-но, що я таке? (*Нар.тв.*) 4. Усі хочуть, як народиться дитина, щоб я було красиве і дзвінке, бо носить все життя мене людина (*Д. Білоус*). 5. Він із казки, він із пісні, в нього зубки, як залізні. Капустину він гризе. Зветься звір на букву «зе» (*Т. Коломієць*).

Довідка. Павутиння, їжак, дощ, заєць, ім'я.

Скориставшись QR-кодом, виконайте вправу онлайн на позначення м'яких і твердих звуків.

Прочитайте та запам'ятайте!

В українській мові є два різні звуки, які позначаються подібними буквами – Г і Ґ. Звук [г] – глотковий, протяжний, уживається в більшості слів (*гаразд, перемога, гривня, гай, педагог, географія*).

Звук [ґ] – задньоязиковий, проривний (*ґрунт, гуля, агрус, ганок, дзиґа, ґранчастий*). Слів зі звуком [ґ] в українській мові небагато.

У деяких іншомовних географічних і власних назвах правильною є подвійна вимова:

Гренландія	Ґренландія
Гібралтар	Ґібралтар
Гете	Ґете (письменник)

У деяких словах від правильної вимови звука залежить розуміння значення слів:

Ґрати – дієслово (виконувати який-небудь музичний твір на музичному інструменті або яку-небудь театральну роль).

Ґрати – іменник (переплетення металевих прутів, що використовуються для загороджі).

Ґніт – важкий предмет, що кладеться на що-небудь для постійного тиснення.

Ґніт – спеціальна стрічка або шнур, що використовується для горіння в деяких освітлювальних та нагрівальних приладах (газових лампах, свічках)

■ **Вправа 265.** Прочитайте слова, правильно вимовляючи звуки. З'ясуйте значення поданих слів, кілька з них уведіть у речення.

Кава – ґава; куля – ґуля; гречаний – ґречний.

■ **Вправа 266.** I. Прочитайте текст уголос. Поясніть значення слів з літерою ґ.

Традиційний одяг гуцулів характеризується мальовничістю і колоритністю. Чоловіки одягали білу сорочку власного виробу, вишиту спереду, випущену по штаних – «портіницях», а взимку – білих вовняних «ґачах», підперезаних широким ремнем «чересом» – із різними прикрасами-витисками й «дармовисами».

За зуття правила шкіряні ходаки-постоли, перев'язані «волоками», на ноги надягали вовняні панчохи – «капчури», обплетені кольоровою волічкою. Постійно носили шкіряні торби – «тобівки», які перевішували через плече, їх завжди прикрашали витисками й мосяжними ґудзиками.

Жіночий костюм у гуцулів був ще більш барвистим і складним, ніж чоловічий. На жіночих сорочках були вишиті «плечики», вишивкою вкривали також рукави. Переважали червона й чорна барви з додатками жовтих, зелених, часом синіх і рожевих. На шиї носили ґердан – шийну прикрасу у вигляді вузької стрічки, виготовленої з різнокольорових намистин, що утворюють строкатий геометричний, а часом рослинний орнамент (*За матеріалами Інтернету*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Правильною щодо змісту тексту є думка

А гуцули взувалися в шкіряні чоботи

Б сорочки вишивали тільки чорними й червоним кольорами

В ґердан – шийна прикраса у вигляді вузької стрічки

Г ґудзиками прикрашали широкі череси

2. Слово «строкатий» у тексті означає

А різнобарвний **Б** неоднаковий

В примхливий

Г смугастий

Тестові завдання для самоперевірки

1. У якому рядку в усіх словах слід писати букву **Ґ**?

А ...аньбити, ...аразд, ...оробець, ...урток

Б ...рати, ...арний, ...аз, ...уртожиток

В ...валт, ...рунт, ...аздиня, ...ава

Г ...удзик, ...арбуз, ...уркіт, ...уцульський

2. У якому рядку в усіх словах слід писати букву **Г**?

А хорео...рафія, не...рамотний, ...андж, ...валт

Б ба...ряний, дзи...а, ...омін, ...азда

В ...ордий, ...аньбити, ...імназія, о...рядний

Г ...речний, ...азета, ...улькнув, ...едзь

Словник

аґуц – köszméte

ґас – kerozin

голосові зв'язки – hangszálak

ґортань – gége

ґава – varjú

ґазда – gazda

ґаздувати – gazdálkodik

ґердан – csipkés gallér

ґніт – kanóc

ґрунт – föld; talaj

ґудзик – gomb

засув – zár

коливання – ingadozás

ненастанно – szüntelenül

парось – sarj, hajtás

§ 29. Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт. Співвідношення звуків і букв

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про український алфавіт.

■ **Вправа 267.** І. Прочитайте мовчки вірш про азбуку і скажіть: чи могли б ми обходитися без неї, без письма?

Тридцять три букви в одному ряду,
Тридцять три букви у кривнім роду,
Тридцять три букви – багата сім'я,
Тридцять три букви – то пісня моя.
Азбуко рідна! Яка ж ти проста!
Крони зеленої зав'язь густа!..
Буква до букви – і склад мій, і лад,
Слів найдорожчих людський зорепад.
В мові-розмові є всякі слова,
Букви ж поганої – ні! – не бува.

Микола Сом

Прочитайте та запам'ятайте!

Звуки мови на письмі позначаємо буквами.
Звуки ми вимовляємо й чуємо, букви пишемо й бачимо.
Букви бувають великі й малі і мають свої назви. Усього в українській мові є **33 букви**.
Усі букви, розташовані в строго визначеному порядку, становлять **алфавіт** (або азбуку, або абетку).

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд	Ее	Єє	Жж	Зз
(а)	(бе)	(ве)	(ге)	(ґ)	(де)	(е)	(є)	(же)	(зе)
Ии	Іі	Її	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп
(и)	(і)	(ї)	(йот)	(ка)	(ел)	(ем)	(ен)	(о)	(пе)
Рр	Сс	Тт	Уу	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Щщ
(ер)	(ес)	(те)	(у)	(еф)	(ха)	(це)	(ча)	(ша)	(ща)
	Ь	Юю	Яя						
(м'який знак)	(ю)	(я)							

Крім букв, в українській мові вживають ще два знаки: **апостроф** (') і **дефіс** (-).

За алфавітом розміщені слова в словниках, енциклопедіях. За алфавітом складають списки людей, каталоги книжок тощо. Причому, розташовуючи слова за алфавітом, ураховують не тільки їхні перші, а й усі наступні букви. Наприклад, треба три прізвища *Фозекош*, *Фелдгазі* і *Форкош* поставити за алфавітом. У всіх цих словах збігається перша буква: *Ф*. Друга буква у другому прізвищі *е*, у двох інших – *о*. Буква *о* йде після букви *е*, отже, прізвище *Фелдгазі* повинно стояти першим. Що ж до інших двох прізвищ, то в них порівнюємо треті букви: *з* і *р*. Буква *з* йде раніше, ніж *р*. Отже, першим треба поставити прізвище *Фелдгазі*, за ним – *Фозекош* і *Форкош*.

Апостроф і дефіс при розміщенні слів за алфавітом не враховуємо.

Знання алфавіту допомагає швидко й упевнено знаходити потрібні слова в словниках, прізвища в списках, назви книжок у каталогах тощо.

■ **Вправа 268.** Розмістіть в алфавітному порядку імена давньоруських князів.

Олег, Аскольд, Святослав, Ігор, Всеволод, Володимир, Ольга, Святополк, Данило, Ярослав.

■ **Вправа 269 (з ключем).** Запишіть слова за алфавітом. Підкресліть останню літеру.

Гак, вузол, в'язання, дружність, доповідач, дім, доповіді, вступ, вінок, галявина, гомін, гам, вітер, ворона, горобець, дріт, динамо, гантелі.

Ключ. Якщо ви правильно записали слова, то з їхніх останніх букв прочитаєте прислів'я.

■ **Вправа 270.** Прочитайте вірш уголос. Правильно вимовляйте звуки, позначені буквами *дж*, *дз*, *щ*, *г*, *ф*. Перепишіть, підкресліть ці букви.

Польові дзвіночки

Піднімає джміль фіранку.
Каже: – Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось?
Чи дощу не почувалось?
Виглядає бджілка з хатки:
– У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок – як намет.
Тільки дощ – як кулемет.

Ліна Костенко

Прочитайте та запам'ятайте!

Буква – це графічне зображення звуку. Не можна плутати назви звуків і букв. Наприклад, слово *край* складається зі звуків [к],[р],[а],[й], які ми позначаємо буквами *к* (*ка*), *р* (*ер*), *а*, *й* (*йот*).

■ **Вправа 271.** Прочитайте вголос. Порівняйте вимову й написання поданих парами слів. Які букви в різних словах мають різне значення?

[й'амка] ямка – [л'амка] лямка

[в'йук] в'юк – [л'ук] люк

[в'ійе] виє – [с'ін'е] сине

[ден'] день – [с'омий] сьомий

Прочитайте та запам'ятайте!

В українській мові більшість букв відповідають окремим звукам: *а, о, у, д, т, з* та ін. Але букви *я, ю, є, ї, дж, дз, щ, г* та *ь* мають свої особливості в позначенні звуків.

1. Буква *ь* вказує на м'якість попереднього приголосного: [б'ат'ко] *батько*, [л'отчик] *льотчик*. Сама по собі вона ніякого звука не позначає.

2. Букви *ї* та *щ* завжди позначають два звуки: [йі] та [шч]: [йіж'ак] *їжак*, [п'ойізд] *поїзд*, [шч'едрий] *щедрий*, [п'ушча] *пуща*.

3. Буквосполучення *дж, дз*:

а) звичайно позначають один звук [дж], [дз]: [дж'е'ре'ло] *джерело*, [раджу] *раджу*, [дз'об] *дзьоб*, [кукурудза] *кукурудза*;

б) два звуки [д]+[ж], [д]+[з] позначають лише тоді, коли префікс закінчується на [д] (*від-, під-, над-, перед-*), а корінь починається на [ж] або [з]: *віджити, підживити, відзнака, надзвичайний*.

■ **Вправа 272.** І. Прочитайте текст уголос за ролями, визначте його тип мовлення і стиль мови, тему. Чи траплялись з вами схожі події? Як ви діяли/діяли б у подібній ситуації?

А серце тобі нічого не наказало?

Андрійко прийшов зі школи і побачив заплакану матір. Він поклав книжки й сів за стіл. Чекає обіду.

– А тата відвезли в лікарню, – каже мати. – Занедужав батько.

Вона чекала, що син занепокоїться, стривожиться. Та син був незворушний, спокійний.

Мати великими очима дивилася на Андрійка.

– А нам завтра до лісу йти, – каже Андрійко. – Завтра ж неділя. Учителька наказала, щоб усі прийшли до школи о сьомій ранку.

– То куди ж ти підеш завтра? – запитала мати.

– До лісу... Як наказала вчителька.
– А серце тобі нічого не наказало? – спитала мати й заплакала
(В. Сухомлинський).

II. Випишіть по три слова, які мають: а) однакову кількість звуків і букв; б) більше букв, ніж звуків. Виписані слова запишіть фонетичною транскрипцією.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Поданий текст за типом мовлення є

А описом

Б міркування

В розповіддю

Г розповіддю з елементами міркування

2. Слово «занепокоїться» у тексті означає

А почуватиметься знервовано

Б шкодуватиме батька

В виявить стурбованість

Г почне плакати

Тестове завдання для самоперевірки

В алфавітному порядку записано всі слова рядка:

А ранок, ракурс, радість, розум

Б обличчя, облік, опера, округ

В мереживо, місяць, морква, молодь

Г палітра, праска, проба, програма

Словник

зорепад – csillaghullás ideje

кулемет – géppuska

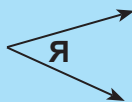
кревний – vérbeli

незворушний – rendíthetetlen

§ 30. Звукове значення букв **я, ю, є, ї, щ.** Позначення на письмі звуків **⟨дж⟩, ⟨дз⟩, ⟨дз'⟩**

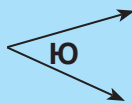
Зверніть увагу!

Розгляньте опорну схему. Зробіть висновок, у яких випадках букви **я, ю, є** передають два звуки, у яких – один. Зверте міркування з поданими нижче відомостями.

[а] — земля, пляма, ряд

[йа] — яма, пам'ять, лілія

[у] — полюс, ключ, конюшина

[йу] — юнак, в'юн, свою

[є] — раннє, синє, ллє

[йє] — єдність, приємно, від'ємник

Прочитайте та запам'ятайте!

Букви **я, ю, є** безпосередньо після приголосних позначають м'якість цих приголосних (як **ь**) і голосні [а], [у], [е]: [т'агті] *тягти*, [т'ук] *тук*, [да́вн'е] *давнє*.

В усіх інших позиціях букви **я, ю, є** передають два звуки [йа], [йу], [йе]:

- 1) на початку слова: *яблуко, ювілей, єдність*;
- 2) після букв, які позначають голосні: *пояс, союз, поєдинок*;
- 3) після апострофа і м'якого знака: *м'ята, в'юн, браконьєр*;
- 4) в окремих словах після й: *майя, фойє*.

■ **Вправа 273.** Прочитайте слова, подані в звуковому записі. Запишіть їх буквами. Букви **я, ю, є, ї, ь** підкресліть.

[йа́струб], [по́яс], [кри́ни́ц'а], [йурба́], [в'юн], [л'уди], [йе́но́т], [мо́йе], [си́н'е], [йі́хати], [в'ийі́зд], [поса́джу], [пе́ре'джни́вний], [дзвóник], [п'ідзо́рна], [шчо́гла], [дошч], [га́ва], [г'и́рлі'га], [маз], [с'омий].

■ **Вправа 274 (з ключем).** Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, у яких букви **я, ю, є** позначають два звуки; 2) ті, у яких букви **я, ю, є** позначають голосний і м'якість попереднього приголосного.

Здоров'я, взуття, калюжа, поєдинок, обчислювач, яблуко, будяк, одяг, браконьєр, воювати, льняний.

Ключ. З других букв виписаних слів мають скластися два слова, пропущені у вислові О. Підсухи: «Зроби ... людині і».

■ **Вправа 275.** І. Прочитайте текст уголос, визначте його тему й основну думку. Сформулюйте два-три запитання за змістом прочитаного.

Розподіл обов'язків у сім'ї

Щоб в оселі було чисто, за-тишно, на столі був смачний обід й усі речі сяяли чистотою, потрібно щоденно виконувати багато домашньої праці. Її виконує вся сім'я. Слід розподіляти обов'язки між усіма членами родини.

Щоденне виконання своїх обов'язків має бути необтяжливим, без постійного нагадування мамою чи бабусею.

Перед святами прибирання житла та іншу роботу виконують усі разом. Як приємно всією сім'єю готуватися до Нового року або іншого свята. Вчися працювати разом з іншими людьми. Допомагай членам родини. Рахуйся з бажаннями й інтересами тих, хто з тобою працює (*З посібника*).

II. Випишіть 5–6 слів з буквами **я**, **ю**, **є**, поясніть їхнє звукове значення.

III. Виконайте тестове завдання.

У тексті НЕ розповідається про те, що

A перед святами прибирання житла виконують усі разом

B приємно всією сім'єю готуватися до Нового року

B слід розподіляти обов'язки між усіма членами родини

Г щоденну домашню працю виконують дорослі.

■ **Вправа 276.** Перепишіть текст. У виділених словах назвіть кількість букв та звуків. Запишіть за зразком.

Зразок. Танцюєш – 7 букв, 8 звуків

Коли відчуваєш зблиск першого променя на світанні, коли проймає спів соловейка поміж міських висоток, ти **відчуваєш таємницю** своєї країни. Рідна країна – це не лише найвідоміші архітектурні ансамблі, це не лише знані люди. **Країна** – це простір сили, простір казки й глибини! Це простір, у якому все живе і дихає до найменшої дрібнички. Щоб відчути країну, не треба їхати на край світу. Усе для **щастя** є поряд! Треба тільки відкритися і довіритися йому! (*За Б. Гдалем*).

■ **Вправа 277.** Складіть повідомлення-мініатюру «Свята і будні в моїй родині», використовуючи слова, в яких букви **я**, **ю**, **є** позначають один або два звуки.

■ **Вправа 278.** Запишіть якнайбільше слів, щоб кожне наступне починалося тим самим звуком, яким закінчується попереднє. Чий ланцюжок буде довший і без помилок?

Зразок. Земля – алюміній – яблуко – обрій – юність – тюльпан – ...

Зверніть увагу!

Дзвінки приголосні [дж], [дз], [дз'] у транскрипції позначаємо двома буквами з дужкою над ними.

■ **Вправа 279.** Прочитайте чітко слова, у яких буквосполучення дж, дз вимовляйте як один звук [дж], [дз].

Ходжу, джерело, бджоли, піджак, джаз, дзвоник, продзвеніти, дзенькати, дзеркало, дзеркальний, дзвінкий, гудзик.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Букв більше, ніж звуків в усіх словах рядка:

- А день, коваль, пень, льон
- Б полум'я, бур'ян, подвір'я, пам'ять
- В молитва, свято, Київ, лікар

Г мрія, сім'я, юрба, щастя

2. Літери **я, ю, є** позначають два звуки в усіх словах рядка:

- А поезія, яблуко, Європа, Юпітер
- Б людина, сузір'я, радістю, єдність
- В олія, полювання, м'ясо, росою
- Г церемонія, ящик, яйце, любисток

3. Літери **я, ю, є** позначають один звук в усіх словах рядка:

- А зайчєня, акація, праця, яма
- Б квасоля, моряк, рюкзак, осінне
- В буряк, черв'як, копія, любов
- Г Європа, мрія, матір'ю, історія

Словник

ґирлиґа – görbebot

джміль – dongó

необтяжливий – nem megterhelő

пір'я – tollazat, tollak

поезія – költemény; költészet

рясний – bőséges, kiadóс

щадити – megkönyörül; kímél

щільний – szoros; tömött, tömör; sűrű

§ 31. Розвиток мовлення.

Переказ художнього тексту з елементами опису предмета

■ **Вправа 280.** І. Прочитайте текст. Визначте, до якого типу мовлення він належить. Придумайте йому назву.

Я завмер. Що таке?! Хто це там співає?! Я обережно навшпиньках підійшов до рогу і зазирнув у коридор підвалу, де були комірчини. Двері комірчини тринадцятої квартири були відчинені – там горіло яскраве світло. Я чув, що у тринадцяту квартиру переїхав якийсь дядечко. Але я його ще не бачив. Я підійшов ближче і зазирнув у комірчину. Там, на старому

кріслі з обдертою на бильцях шкірою, сидів... Дід Мороз. У білій ватяній шапці з червоним верхом, у білій марлевій шубі, отороченій знову ж таки ватою, з наклеєними вусами й бородою, з нафарбованим носом і щоками – звичайний собі Дід Мороз, які ото ходять у школи та дитсадки на новорічні ялинки. Одне тільки було

незвичайно – Дід Мороз був в окулярах! Я ще ніколи не бачив Дідів Морозів в окулярах. У кутку комірчини стояло велике тріснуте дзеркало в порепаній дерев'яній рамі. А на піддзеркальнику – маленька ялинка, на гілках якої горіли різноколірні свічки. Але дивно – не лише свічки, а й вогники свічок були різноколірні: сині, зелені, червоні, голубі... Я ніколи раніше не бачив свічок з різноколірними вогнями. Лампочки бувають кольоровими, але це ж були не лампочки, а вогники... А в іншому кутку комірчини стояв великий старовинний годинник з довгим золотим маятником, що неквапливо гойдався з боку в бік, хрипло цокаючи... Дід Мороз раптом побачив мене і привітно усміхнувся:

– О! Здоров, Васю!

– А... а звідки ви знаєте, як мене звать? – здивувався я.

– Ображаєш! Як це я можу не знати такого знаменитого сусіду?..

– Чим же я знаменитий?

– Сам знаєш! – підморгнув мені Дід Мороз.

– А-а... бо рудий.

– Не тільки!..

– А... а ви хто? Артист?

– Знову ображаєш!.. Не артист! Дід Мороз я! Не бачиш хіба?

– Ну, ви ж не справжній. І шапка з вати, і шуба марлева. І вуса й борода наклеєні. І ніс, щоки нафарбовані. І – в окулярах!.. Справжніх Дідів Морозів в окулярах не буває.

– А ти справжніх Дідів Морозів бачив коли-небудь?

– Н-ну... не бачив, – змушений був признатися я.

– А як не бачив, то чого мене ображаєш?.. А окуляри в мене незвичайні!..

– Ча... чарівні?!

Я завмер. Невже знову не Ромці, а мені попалися чарівні окуляри?.. Як же він мене тепер визволить?!

– А що ви робите тут, у нашому підвалі, як ви справжній Дід Мороз? – спитав я.

– От бачиш – у кутку стоїть годинник. Він у мене теж чарівний, незвичайний. У ньому працюють Ковалі Щастя – брати-близнюки Майстер Тік і Май-

стер Так – кують людям щасливий час, хвилинки-щастинки-золотинки... Дивись! – Дід Мороз змахнув рукою – і над циферблатом старовинного годинника враз розчинилися дверцята, і я побачив двох маленьких ковалів у червоних фартушках, що у такт маятнику цокали золотими молоточками по золотому ковадлу.

– Ой! Як здорово! – вигукнув я (За В.Нестайком).

II. Знайдіть у тексті описи. Визначте, що саме описує автор.

III. Складіть письмово у зошит план. Усно перекажіть текст за планом, найбільш детально перекажіть частину, у якій описується предмет.

§ 32. Склад. Основні правила переносу. Наголос

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про поділ слова на склади.

■ **Вправа 281.** I. Виразно прочитайте вірш уголос. Які емоції викликає ця поезія?

Розфарбуємо паркани.
Намалюємо *тюльпани*,
Ще й на кожному листку
Намалюєм по жуку.
Сніг ітима-йтима-йтима...
А паркан собі цвістима!
Ще й на *кожному* листку
Буде лазить по жуку.

Лідія Повх

II. Прочитайте виділені у вірші слова, запишіть їх у зошити і поділіть на склади. Визначте кількість складів у кожному слові. З'ясуйте, від чого залежить кількість складів у слові?

Зразок. *Роз-фар-бу-є-мо* (5 складів).

■ **Вправа 282.** Визначте спочатку кількість голосних у слові, а потім якомога повільніше, із зупинками вимовте його. Скільки голосних має кожне слово і на скільки найменших частин ділиться воно при вимові?

Оселя, подвір'я, паркан, куц, укорінюватися, розростатися.

Прочитайте та запам'ятайте!

Слово при вимові ділиться на **склади**. Склад – це або один голосний звук, або поєднання голосного з приголосними.

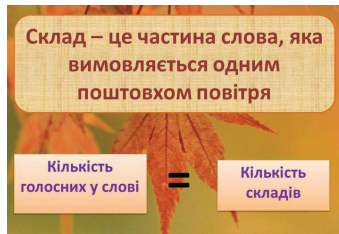
У слові стільки складів, скільки голосних звуків.

■ **Вправа 283.** Запишіть слова, поділіть на склади.

Зразок. Сні-жин-ка.

Осінь, поле, ялинка, деревце, дорога, коровай, черговий.

■ **Вправа 284.** Прочитайте прислів'я. Перепишіть їх, визначте, у якому із прислів'їв складів найбільше, у якому – найменше.

1. Хто спішить, той двічі робить. 2. Білі руки роботи бояться. 3. Хто діло робить, а хто ґави ловить.

■ **Вправа 285.** Перекладіть подані слова українською мовою, поділіть їх на склади.

Зразок. Reggeli – сніданок: сні - да - нок.

Vácsora, ünneper, Karácsony, ajándékok, fenyőfa, díszek, sütemény, dió, meglepetés.

Це цікаво!

Людина відчуває себе більш успішною та щасливою тільки тоді, коли її мозок чимось зайнятий. Більше того, сіру речовину не цікавить монотонна робота – мова йде якраз про постійну метушню концентрації та перемикання з однієї роботи на іншу. Тільки в такі моменти людина відчуває себе щасливою (За матеріалами сайту senfil.net).

■ **Вправа 286.** Назвіть і запишіть слова, що мають у своєму складі назви нот: до, ре, мі, фа, соль, ля, сі.

Зразок. По-мі-до-ри.

■ **Вправа 287.** Прочитайте текст мовчки. Випишіть по два одно-, дво-, три- і багатоскладових слова. Поставте наголос. Зробіть фонетичний розбір виділеного слова.

Важко повірити, що **квітка** може спричинити сміх. Але це так. На Аравійському півострові є рослина, яка називається «квітка сміху». Її насіння здатне викликати в людини сміх протягом 30–35 хвилин. Місцеве населення використовує «зерна сміху» для угамування зубного болю (Г.Скарлато).

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про правила переносу слів із рядка в рядок.

Прочитайте та запам'ятайте!

Слова з рядка в рядок переносимо так, як при вимові ділимо їх на склади: *пар-та*, а не «пар-рта»; *книж-ка*, а не «кни-жка»; *розказати*, а не «ро-казати»; *на-крила*, а не «нак-рила»; *міль-йон* (а не «міл-ьйон») і не «мільй-он»).

Не можна:

1) одну букву залишати або переносити: *яс-ний* (не «я-сний»), *спі-ває* (не «співа-є»);

2) розривати *дж*, *дз*, що позначають один звук: *загоро-джую* (а не «загород-жую»), *гу-дзик* (а не гуд-зик»); але: *під-земний*, *від-жив* (два звуки);

3) залишати в кінці рядка початкову частину другої основи складного слова, якщо вона не становить складу: *дво-складовий* (а не «двос-кладовий»), *славно-звісний* (а не «славноз-вісний»);

4) Відривати скорочення від слів, яких вони стосуються: *Т.Г.Шев-ченко* (а не «Т.Г.//Шевченко»), *47 млн* (а не «47//млн»);

5) розривати звукові та буквені аббревіатури: *ЧАЕС* (а не «ЧА-ЕС»), *НАТО* (а не «НА-ТО»).

■ **Вправа 288.** Усно поділіть слова на склади. Назвіть, які з цих слів не можна перенести з рядка в рядок?

Ожеледиця, виходити, легкий, вірність, каштан, сільський, тіль, ботаніка, арія, віхола, гордість, гетьманський, день, вітер, високо, мрія, мобільний, тонкий, простий, олія.

■ **Вправа 289.** I. Прочитайте слова вголос. Поясніть, чому в них допустимий лише один перенос?

1. Яч-мінь, юш-ка, їс-ти, їж-джу, ек-ран, опо-ра, ко-лія, ра-дію, ра-дію, оа-зис. 2. Ран-ній, сон-ний, тон-на, ван-на, від-даль. 3. Роз-квіт, за-в'язь, за-спів, ви-ступ, роз-гляд, по-гляд, по-спіх, без-вість, від-стань, при-йшов, на-двір, над-мір, об-вал.

II. Наведіть приклади багатоскладових слів, у яких неможливий перенос.

■ **Вправа 290.** Перепишіть слова й позначте рискою всі можливі переноси. Які є застереження до основного правила переносу частин слова?

Ходжу, юнацький, Альохін, прослужити, нежданий, відзначений, сходження, підземний, брутто, авіація, розірваний, навчений, шохвилини, виробництво, навстіж, Т.Г.Шевченко, Леся Українка, Іван Якович Франко.

■ **Вправа 291 (з ключем).** Випишіть слова у три колонки: 1) ті, які не можна розривати для переносу; 2) ті, при переносі яких у першому рядку можна залишити перші дві букви; 3) ті, при переносі яких у першому рядку можна залишити три перші букви.

Армія, орел, умію, одуд, гудзик, приступ, іти, село, обмию, оазис, крісло, згин, яма, раджусь, ящик, об'єм, збуджене, око, саджанці, околот, вздовж, отвір, ясно, дзвін, оса, зумію.

Ключ. З останніх букв вписаних слів має скластися вислів М.Рильського.

■ **Вправа 292.** Користуючись словами з довідки, подані словосполучення і речення запишіть одним словом. Записані слова поділіть для переносу.

1. Те, що сталося, трапилось. 2. Сто кілограмів. 3. Шматки дерева для опалення. 4. Смужка паперу, яка закладається в книгу. 5. Рисочка між словами. 6. Водій автомашини. 7. Чітко, розбірливо, зрозуміло читати. 8. Учень, який чергує. 9. Розмова двох осіб. 10. Вигадане прізвище. 11. Десять плюс чотири.

Довідка: чотирнадцять, випадок, псевдонім, діалог, дрова, закладка, дефіс, шофер, виразно, черговий, центнер.

Прочитайте та запам'ятайте!

Наголос в українській мові **вільний**, бо не закріплений за якимось одним складом, на відміну від угорської, де він завжди падає на перший склад.

У межах окремого слова наголос може бути **постійним** (на́ród – наро́ди, Дніпро́ – Дніпра́) або **змінним** (стіл – столи́, верба́ – ве́рби).

Наголос не падає на прийменники, сполучники, частки: **над хма́рами**. Деякі слова мають подвійний наголос: **за́вжди, по́милка**.

Запам'ятайте наголос у таких словах:

чита́ння	озна́ка	по́друга	о́лень	кори́сний	тому́ що
писа́ння	випа́док	дочка́	ста́туя	легки́й	за́вжди
завда́ння	дефі́с	до́нька	парте́р	товсти́й	оди́на́дцять
запита́ння	предме́т	нена́висть	нена́видіти	стари́й	чоти́рна́дцять
поя́ття	руко́пис	оби́цянка	захворі́ти	нови́й	сі́мдеся́т
вида́ння	літо́пис	ім'я́	роблю́	чергови́й	вісі́мдеся́т
вимо́ва	живо́пис	середи́на	була́	котри́й	добу́ток
вимо́га	помилкі́	до́шка	вира́зний	котра́	вісо́ко
ві́рші	прия́тель	спі́на	уро́чистий	всереди́ні	досі́та

Увага!

В українській мові місце наголосу часом розрізняє значення слів: *за́мок – замо́к, білі́зна – білизна́, доро́га – дорога́.*

Правильність наголосу потрібно перевірити за **орфоепічним словником** або **словником наголосів**.

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про наголошування слів в українській мові.

■ **Вправа 293.** Перепишіть речення. Доведіть, що в українській мові значення слова може змінюватися залежно від місця наголосу.

1. Ми відпочивали на *березі* моря. На *березі* розпустилися листочки.
2. Широка *дорога* пролягла через степ. Це дуже *дорога* каблучка. 3. *Людина* підкорила космос. *Людина* мама – лікар. 4. На дверях висів масивний *замок*. На горі височів старовинний *замок*.

■ **Вправа 294.** I. Прочитайте вголос слова, правильно наголошуючи їх. Наголос запам'ятайте.

борóдавка	квартáл	поня́ття
верба́	ки́дати	по-старóму
взяла́	кіломе́тр	пока́зник
воро́та	ко́лесо	русло́
докуме́нт	ко́лія	прияте́лька
діало́г	кропи́ва	ра́зом
житло́	ки́лим	ре́шето
дрóва	навча́ння	роблю́
живо́пис	новина́	росі́йський
завда́ння	навко́ло	ре́мінь
за́вжди	шофе́р	мере́жа
за́чіска	одна́ковий	фено́мен
здійсні́ти	цеме́нт	сто́ляр
кажу́	осока́	украї́нський
інструме́нт	фарту́х	на́чинка

II. Складіть із деякими словами словосполучення й речення. Запишіть.

■ **Вправа 295.** I. За допомогою наголосу змініть значення слова:

сім'я́	приклад	змія́	Зінька́
замок	лінійка	пучечка	зв'язки
орган	ворона	Федора	кульки

II. За допомогою наголосу змініть частину мови:

і́менник	прикме́тник	і́менник	дієсло́во
дорога	берегові́	склади́	росту́
гірка	зелені́	потяг	цвіту́
дядьків	мармурові́	плакати́	перекладу́
кленові́	родові́	переговори́	перебіг
шовкові́	погані́	води́	дзвони́
ранкові́	цвілі́	сушу́	повтори́

Прочитайте та запам'ятайте!

Орфоепічний словник – словник, що містить інформацію щодо правильної вимови слів та їх граматичних форм.

Завдання орфоепічного словника – піднесення культури усного мовлення для сприяння правильності та швидкості взаєморозуміння між людьми шляхом усунення діалектних рис у мовців та оволодіння нормами української літературної мови.

В орфоепічному словнику використовується фонетична транскрипція – звуковий запис слів.

Про норми наголошування слова можна довідатися також із словника наголосів.

Орфоепічна помилка – це неправильна вимова голосних і приголосних звуків або неправильне наголошування слів.

■ **Вправа 296.** Прочитайте, правильно вимовляючи слова. Запишіть їх фонетичною транскрипцією.

Щедрість, вугілля, хом'як, кав'ярня, календар, озвучення.

Це цікаво!

Іменники із суфіксом **-анн(я)** майже всі зберігають наголос дієслів, від яких вони утворені. Наприклад: **запитати** – **запитання**, **пізнати** – **пізнання**, **поєднати** – **поєднання**, **навчати** – **навчання**.

Однак у деяких випадках наголоси дієслова та утвореного від нього іменника не збігаються. Наприклад: **визнати** – **визнання**, **зобов'язати** – **зобов'язання** (і **зобов'язання**).

■ **Вправа 297.** Прочитайте пари дієслів. Яке значення має кожне дієслово в наведеній парі? Складіть і запишіть речення з поданими дієсловами за зразком.

Зразок. Засіяти – засіяти. Галя засіяла клумбу чорнобривцями. На небі засіяла вечірня зірка.

Надихати – надихати; об'їздити – об'їздити; обходити – обходити; заїздити – заїздити.

■ **Вправа 298.** I. Прочитайте текст спочатку мовчки. У виділених словах поставте наголос. Зверте свої міркування з орфографічним словником.

II. Визначте усно місця пауз та правильний логічний наголос, оберіть необхідний темп мовлення. Прочитайте текст уголос із правильною інтонацією.

Образливе слово

Одного разу син **розсердився** і згарячу сказав матері **образливе**, грубе слово. Заплакала мати. Схаменувся син, жаль стало йому матері. Ночей не спить – мучить його совість: адже він образив матір.

Йшли **роки**. Син-школяр став дорослою людиною. Настав час їхати йому в далекий край. Поклонився син матері низько до землі й говорить:

– Простіть мені, мамо, за образливе слово.

– Прощаю, – сказала мати й зітхнула.

– Забудьте, мамо, що я сказав вам образливе слово.

Задумалась мати, геть посмутніла. На її очах з'явилися сльози. Каже вона синові:

– Хочу забути, сину, а не можу. Рана від **колючки** загоїться й сліду не залишиться. А рана від слова заживає, проте слід **глибокий** зостається (В. Сухомлинський).

III. Дайте усно відповіді на запитання:

– Хто головний герой оповідання?

– Що накоїв хлопчик?

– Чи зрозумів син свою провину?

– Чому мати не може забути образу сина?

– Якими рядками передано головну думку оповідання? Зачитайте.

Тестові завдання для самоперевірки

1. На перший склад падає наголос у слові:

А вітчим

Б засуха

В нести

Г подруга

2. На другий склад падає наголос у слові:

А діалог

Б дрова

В начинка

Г новий

3. На третій склад падає наголос у слові:

А чорнослив

Б мережа

В урочисто

Г різновид

Словник

випадок – eset

закладка – könyvjelző

згарячу – első felindulásában

навстіж – tárva-nyitva

ожеледиця – ónos eső

псевдонім – álnév

укорінюватися – gyökerezik

центнер – mázsa

§ 33. Вимова наголошених і ненаголошених голосних звуків та позначення їх на письмі

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм про ненаголошені [e], [u].

■ **Вправа 299.** I. Вимовте вголос подані слова, звертаючи увагу на місце наголосу:

зимовий – узимку
височінь – високо
вечоріє – вечір
озеро – озера.

II. Простежте, чи чітко й виразно звучать голосні [е], [и] у словах першої колонки. А другої? Зробіть висновок про особливості вимови звуків [е], [и] в наголошених і ненаголошених складах.

Пригадайте!

Наголос – посилення голосу на одному зі складів.

Прочитайте та запам'ятайте!

Наголошені звуки української мови завжди вимовляються чітко. Сумніви можуть виникати при вимові та передачі на письмі ненаголошених голосних: [e^н] – *весело* [в'е се^нло], *черговий* [че^нрговій]; [и^н] – *зима* [зи^нма], *виразний* [ви^нра́зний]; [o^н] – *кожух*, *голубка* [го^нлубка].

■ **Вправа 300.** I. Прочитайте мовчки вірш Марійки Підгірянки.

НА ЛИЖАХ

Сніги упали свіжі,
Прослався білий шлях, –
Візьму я бистрі лижі,
Полину, наче птах

Засніжена дорога
Зникає десь у млі –
Коли б летіти змога
На голубі шпилі.

В далеку Верховину,
Що мріє у півсні,
У тиху полонину,
В Карпати чарівні!

II. Чи вмієте ви кататися на лижах чи ковзанах? Любите кататися на санчатах? Які зимові розваги вам подобаються найбільше? Що, на вашу думку, називає поетеса «голубими шпиллями»? Чи бачите їх на малюнку?

III. Перепишіть вірш, ставлячи наголоси. Прочитайте його вголос, керуючись поданими нижче порадами.

Прочитайте та запам'ятайте!

Усі наголошені голосні вимовляємо чітко й виразно.

Ненаголошений [e] переважно вимовляємо з наближенням до [u]. Наприклад: [зе^рно].

Ненаголошений [u] переважно вимовляємо з наближенням до [e]. Наприклад: [зи^ма].

Проте в закінченнях слів ненаголошені [e], [u] звучать виразно: [віпи^еши] – [віпи^еше], [ми^енули] – [ми^енуле].

Ненаголошений [o] перед складом з наголошеним [y] вимовляємо з наближенням до [y]. Наприклад: [зо^узул'а]. В інших випадках голосний [o] вимовляємо чітко.

Написання сумнівних голосних перевіряємо так:

1) змінюємо слово чи добираємо споріднене так, щоб ненаголошений голосний звук опинився під наголосом: *весна*, бо *в^есни*; *пеньок*, бо *п^ень*; *дивина*, бо *д^иво*; *голубка*, бо *го^луб*;

2) змінюємо слово, і якщо сумнівний звук випадає, то це **е**: *січень* – *січ^ня*, *вітер* – *ві^тру*; але: *дощик* – *дощи^ку*, *козир* – *кози^ря*;

3) змінюємо слово або добираємо споріднене, і якщо сумнівний звук чергується з **і**, то це **е**: *село* – *сі^лський*, *променистий* – *про^мінь*, *осені* – *ос^інь*;

4) якщо дієслово в 3-й особі однини має закінчення – **е**, то й у всіх інших особових закінченнях пишемо **е**; а якщо – **ить**, то відповідно пишемо **и**: *хоче* – *хоч^{еш}*, *хочемо*, *хочете*; *сидить* – *сиди^ш*, *сидимо*, *сидите*.

Крім того, треба мати на увазі, що:

5) у буквосполученнях **-еле-**, **-ере-** пишемо букву **е**: *берег*, *череда*, *смерека*, *шелест*; написання **е** в таких словах можна перевірити також наголосом та чергуванням: *прибер^ежний*, *ч^ереди*, *ч^ерідка*, *смерічка*, *шел^еснути*.

6) у деяких словах у відкритих складах **ри**, **ли** пишемо букву **и**: *тривога*, *кривавий*, *бриніти*, *блищати* тощо.

7) у випадках, коли не вдається таким чином перевірити правопис **е**, **и**, користуємося орфографічним словником: *кишеня*, *минулий*, *пиріг*, *левада*, *сезон* тощо.

■ **Вправа 301.** Пронумеруйте слова за способом перевірки ненаголошених голосних, під час нумерації користуйтеся попереднім правилом.

Жетон, депутат, медаль, дерево, медвяний, дев'ятсот, квітень, президент, джерело, спимо, ходите, зеленіти, перлина, хвилястий, кучерявий, сестрин, чемпіон, шевця, дефіс, анекдот, розкажеш, крижаний, кожух, мережити, тривати, розумний, ожеледь, пелена, сперечатися.

■ **Вправа 302.** Вставте голосні і відновіть прислів'я. Запишіть їх. У виділенних словах перевірте правильність написання другої букви добором перервного слова.

1. З...м... б...з ль...д... – щ... к...ш... б...з м...д... .
2. З...м...в... дн... к...р...тк..., а н...ч... д...вг... .

■ **Вправа 303.** Запишіть рядки слів, вставляючи пропущені букви. У кожному рядку підкресліть «зайве» слово. Поясніть свій вибір.

- Дал...чнь, в...селий, в...шневий;
Т...хенький, т...хнічний, д...витися;
Р...зумний, г...лубка, г...цул.

■ **Вправа 304.** I. Прочитайте текст уголос, чітко вимовляючи [e], [u], [o], [a]. Чи спостерігаєте різницю у вимові наголошених і ненаголошених звуків? Які прикмети весни можна спостерігати наприкінці зими? Розкажіть про зимові звичаї, як їх дотримуються у вашій родині. Стежте за правильною вимовою.

Зима

Ця пора року сніжна й морозна. Сонце світить, та не гріє. Воно пізно сходить, та рано заходить, ледве показавшись над обрієм. Плоди садів і полів, вирощені трудівниками, дбайливо зібрані й зберігаються по коморах. Дерев, намерзлі вітрами й морозами, скинули поживкле вбрання й ніби замерли в розвитку, поринувши в глибоку німотну сплячку. По хатах спалахують

вогники вечорниць, сватанок, заручин, весіль.

Тим часом сонце, опустившись найнижче над обрієм, призупиняє своє «падіння» і повертає назад угору – «на літо». Природа відразу реагує, подаючи вербами, лозами певні ознаки пробудження (З кн. «Прикмети і повір'я отчого подвір'я», ч. II).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Поданий текст за типом мовлення є

A описом	B міркуванням
B розповіддю	Г розповіддю з елементами опису

2. Слово «спалахують» у тексті означає

A горять яскравим полум'ям	B випромінюють або відбивають світло
B раптово виникають	Г починають блищати

■ **Вправа 305.** Відгадайте загадки, поясніть написання ненаголошених голосних у словах-відгадках.

1. По білому полю чорним маком сіяно.
2. Лежить колода серед города, ніхто її не ворочає.
3. Два брати у воду дивляться, а довіку не зйдуться.
4. Одгадай загадочку: кинув її в грядочку, нехай моя загадка лежить до весни.

■ **Вправа 306.** Перепишіть. Укажіть сумнівні ненаголошені голосні. З допомогою вчителя доберіть перевірні слова.

глибокий – ...

черствішати – ...

широченний – ...

криве – ...

шепотіти – ...

синіти – ...

смеркання – ...

блищати – ...

нести – ...

несу – ...

■ **Вправа 307.** I. Прочитайте слова. Чи можна в них перевірити ненаголошені [e], [u]?

Медаль, держава, океан, кермо, керувати, велосипед, кефір, терміновий, апельсин, очерет, телеграма, пенал, математика, мелодія, левада, семеро.

Минуле, абрикос, горизонт, сигнал, кишень, кілим, цибуля, квиток, дисципліна, директор, криниця, дрижати, тривати, мінтай.

II. Ознайомтеся з поданими нижче правилами правопису слів, у яких ненаголошені голосні не перевіряються наголосом.

Увага!

Написання [e], [u] не завжди можна пояснити правилом. Правопис таких слів треба запам'ятати: *левада, кишень, минулий, пшениця, президент, метро, директор, пиріг, плекати, чекати, легенда, лиман, чернетка, колектив, мелодія.*

■ **Вправа 308.** I. Прочитайте першу половину вірша Дмитра Білоуса. Яку орфограму він відображає? Запишіть 10 прикладів слів з ненаголошеними Е та И, доберіть до них перевірні слова.

Е чи И

Все важливе в нашій мові,

Ось, приміром, річ така:

Е чи И писати в слові,

Часто сумнів виника:

Селó чи силó?

Якщо ясно, то не дуже,

Щоб уникнуть зайвих мук,

Ти під наголос, мій друже,

Зразу став сумнівний звук:

Селó, бо сéла.

Звук виразно зазвучить:

Як писать тебе навчить.

II. Прочитайте другу половину вірша Дмитра Білоуса. Випишіть і запам'ятайте правопис слів, що не перевіряються наголосом. Знайдіть у словнику тлумачення або переклад слів *левада* та *леміш*.

Перевірить неможливо

... Але є слова, що в них
написання голосних
через наголос бува
перевірить неможливо,
а тому такі слова
пам'ятати нам важливо.
Я включаю їх у вірш:
це, наприклад, керувати,
це – легенда і чекати,
це – левада і леміш.

■ **Вправа 309.** Прочитайте слова. До слів лівої колонки доберіть слова з правої і запишіть утворені словосполучення. Складіть кілька речень на тему «Зимові розваги».

температура січень хлопець сигнал тремтіти дерево тримати	морозний рум'яний від морозу іти додому низька засніжене від холоду в кишені

■ **Вправа 310.** Перепишіть слова і вставте пропущені букви *е*, *и*. Поясніть їхній правопис. Підкресліть слова, написання яких перевіряється за словником.

Гал..рея, кр..вавий, віт..р, мат..мат..ка, зб..р..гти, г..рячка, кр..тичний, б..р..жливий, прав..дний, ш..л..стіти, м..нулий, тр..мтіти, р..жим, гр..міти, дж..р..ло, серп..нь, к..чан, вс..р..дині.

■ **Вправа 311.** Відгадайте загадки. Знайдіть правильні відгадки. Вставте пропущені літери в словах-відгадках.

1. Стоїть Ганна гарно вбрана. Хто розбере, той плакать буде. 2. Стоїть над водою й трясє бородою. 3. Без рук, без ніг, а ворота відчиняє. 4. Купили

новеньке, таке кругленьке, трусять в руках, а воно все в дірках. 5. У кого кам'яна сорочка? 6. Чашечка медку закопана в льодку до нового годку. 7. Які ноги заввишки, такий ніс завдовжки. Хату на хаті має, всім жабам рахунок знає. 8. Що дістане зубами потилицю?

Відгадки: р..ш..то, гр..бінець, л..л..ка, у ч..р..пахи, оч..р..т, ц..буля, віт..р, оз..мина.

Словник

вечорниці – fonó
заручини – eljegyzés
журавлина – tőzegáfonya
минтай – halfajta
мла – köd
німотний – néma
обрій – látóhatár

озимина – őszí búza
полинуги – elszáll
сватанки – leánykérés
терен – kökénybokor
черствішати, черствий – kiszáradt, kemény; keményszívű, érzéketlen
шпиль – csúcs, hegy, csúcsos tető

§ 34. Вимова приголосних звуків та позначення їх на письмі

■ **Вправа 312.** I. Вимовте вголос слова, звертаючи увагу на глухі приголосні, позначені виділеними буквами. Визначте позицію цих звуків у словах (перед голосним чи приголосним, глухим чи дзвінким).

Молот ь ба	молотити
Борот ь ба	боротися
Кіс ь ба	косити
Прос ь ба	просити

II. Простежте, у якій із колонок вказані звуки звучать чітко, виразно, а в якій – як парні їм дзвінки.

III. Зробіть висновок про особливості вимови глухих приголосних.

Прочитайте та запам'ятайте!

1. Шиплячі приголосні звуки [ж], [ч], [ш], [дж] вимовляються твердо: *ни[жч]е, [ш]елест, ні[ч].* Вони частково пом'якшуються перед [і] та при подовженні перед **ю, я**: [ж']інка, [ш']ість, ні[ч']ю.

2. Губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] та задньоротові [є], [к], [х], [г] також не бувають м'якими і можуть напівпом'якшуватися тільки перед [і] та рідко перед іншими голосними в іншомовних словах: [в']ітер, [є']іркий, т[х']ір, [б']юро, [п']ю[п']ітр, [б']язь.

3. Дзвінки приголосні звуки в українській мові ніколи не оглушуються в кінці слова і складу перед глухими: [подорож], [дуб],

[л'о́жка], [л'і́д], [ри́бка]. Виняток становить звук [є] у словах *легко*, *вогко*, *нігті*, *кігті*, *д'югтю* та похідних, де він вимовляється як [х]: *ле[х]ко*, *во[х]ко*, *ні[х]ті* і т. ін., хоча на письмі зберігається буква *є*.

4. Дзвінки приголосні [дж], [дз], [дз'] вимовляються злито: *проводжаю*, *дзвоник*, *дзьоб*.

5. Дзвінкий звук [в] ніколи не уподібнюється до [ф], а, навпаки, може звучати як короткий (нескладовий) [ў]: *любо[ў]*, *ла[ў]ка*.

6. Звук [ф] треба відрізнати від звукосполучення [хв]: *фон*, *ферма*, *але хворий*, *хвоя*.

7. Глухі приголосні перед дзвінками вимовляються як парні їм дзвінки: *просьба* [проз'ба], *лічба* [л'іджба], *вокзал* [вогзал], *боротьба* [бород'ба].

Якщо виникає сумнів, яку букву писати, то необхідно так змінити слово або дібрати споріднене, щоб після невиразного приголосного стояв голосний: *молотьба*, бо *молотити*; *легко*, бо *легенько*.

Скориставшись QR-кодом, перегляньте мультфільм та пригадайте, як творяться й вимовляються приголосні звуки.

■ **Вправа 313.** Слова, подані у фонетичній транскрипції, запишіть літерами:

[с'ц'ілі́ти], [д'о́хт'у], [при'р'і́ш:и], [к'ру́ти'ц':а], [к'і́хт'і], [с:у́нути], [боро́д'ба́], [уми'ва́йе'с':а], [ж:а́ли'тис'].

■ **Вправа 314.** Прочитайте, чітко вимовляючи виділені слова. Назвіть слова, у яких приголосні вимовляються нечітко.

1. Легко нам працюється – так, немов танцюється (*В. Бичко*). 2. Праця – не ганьба, хоч і молотьба (*Нар. творч.*). 3. Не рубай берізки – в неї бризнуть слізки (*В. Бичко*). 4. Гримить експрес на перегоні, мигтять пунктирами вагони (*П. Перебийніс*). 5. У книжці кохайся – розуму набирайся (*Нар. творч.*). 6. Хто трудиться, той менше журиться (*Нар. творч.*). 7. Своя земля й під нігтями славна, аби гарно родила (*Нар. творч.*).

■ **Вправа 315.** Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви, поясніть правопис. Виділені слова запишіть у фонетичній транскрипції.

1. Класичні вишивки настилом на **мере..ці** зберігаються в музеях Сумщини (*Із довідника*). 2. Неспалимий дух пр..роди в кожній гіло..ці живе (*П. Перебийніс*). 3. Віт..р прозорий мене во..ким торкає кр..лом (*М. Рильський*). 4. А десь на гор..зонті дви..тять громи (*П. Перебийніс*). 5. І раптом

бачить диво: сад зацвів буйним квітом, а джмелик з бджілкою укупо..ці на квіто..ці сидять (*Із газети*). 6. Спалахнули зорі, запахло во..кістю (*М. Хвильовий*). 7. Досталося ж і Катерині Лук'янівні за ту **моло..ьбу**... (*За Т.Шевченком*). 8. Зустріли ми їх на во..залі і одразу зіштовхнулись з зацікавленими оченятами (*Із газети*). 9. «Та соловей – все ж таки найкращий», – було написано в кни..ці (*Г. Х. Андерсен*).

■ **Вправа 316.** I. Спишіть слова, розкриваючи дужки. Поряд запишіть перевірене слово (де це можливо). Написання слів, до яких не можна дібрати перевірене слово, перевірте за словником.

Фу(д,т)бол, е(к, г')замен, боро(д,т)ьба, бере(г,х)ти, ски(б,п)ка, ва(ж,ш)ко, ни(з,с)ько, ні(г,х)тик, бри(з,с)ки, кі(х,г)ті, при(з,с)ьба, моло(д,т)ьба, сте(ж,ш)ка, у ді(ж,з)ці, во(к, г')зал, баске(т,д)бол, у ло(ж,з)ці.

II. Підкресліть слова, за вимови яких глухі звучать, як парні їм дзвінки. За потреби скористайтеся орфоепічним словником.

■ **Вправа 317.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись правил орфоєпії. Визначте, у яких словах відбувається наближення у звучанні одного приголосного звука до іншого.

У світогляді наших предків Новий рік сприймається як межа, що відокремлює старе від нового, вважається своєрідним порталом у майбутнє.

Від поведінки людини напередодні свята, її слів та вчинків залежало життя в наступному році. Із часом переважна більшість населення забула традиції предків. Та навіть сьогодні, коли здається, що давні традиції зживаються, українці все одно намагаються додати до новорічного застілля певні ритуали.

Вилучення духовного зі сфери сучасної святково-обрядової культури в Україні перетворює їх на низку видовищ, розваг, що змінюються в календарній послідовності, залишаючи своїм учасникам легкий синдром святкової втоми.

Можливо, варто знову згадати про історію походження свят, народні традиції та їх відзначення? (*Із календаря*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті НЕ розповідається про

А початок святкування Нового року в Україні.

Б те, що більшість населення забула традиції предків.

В те, що варто знову згадати про історію походження свят.

Г те, що Новий рік сприймається як межа.

2. Поданий текст за типом мовлення є

А описом

Б міркуванням

В розповіддю

Г розповіддю з елементами міркування

Тестові завдання для самоперевірки

1. У вимові в усіх словах глухі звучать, як парні їм дзвінкі

А анекдот, вокзал, зшиток, осьде

Б казка, гриб, просьба, депресія

В когорта, призьба, завмирання, деградація

Г рюкзак, молотьба, заводій, призвідник

2. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку

А квітці – [кв'іц'і], глядач – [гл'адáč]

Б ясен – [йáсен], чекання – [че'кán':а]

В льон – [л'он], обходжу – [обхóджу]

Г жінка – [ж'інка], мідь – [м'ід']

Словник

дьюготь – kátrány

синдром – tūnet

§ 35. Розвиток мовлення. Написання вітальних листівок

■ **Вправа 318.** Прочитайте вірш. Як ви його розумієте? З'ясуйте, для чого потрібні звертання. Обґрунтуйте думку.

ЗВЕРТАННЯ

Скільки є в нас, любі друзі,
для звертання ніжних слів –

І до тата, й до матусі,
до бабусь і дідусів!

І татусю, й мамцю, й нене,
і дідусю, й бабцю теж, –

Миле, ніжне, сокровенне.

Як це краще назовеш?

Дмитро Білоус

Прочитайте та запам'ятайте!

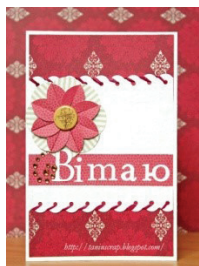
Вітальна листівка – це монологічне писемне висловлювання, призначене для привітання адресата зі святами або з урочистою подією в його житті.

Листівка повинна бути свідченням культури того, хто її пише, і демонструвати повагу до того, кому вона призначена. Тому при написанні листівок дотримуйтеся таких порад:

1) писати їх варто від руки;

2) слід дбати про почерк: писати старанно й дуже чітко;

- 3) пам'ятати про норми правопису та правила слововживання;
- 4) звертатися до старших на Ви; слід писати це слово з великої літери.

Це цікаво!

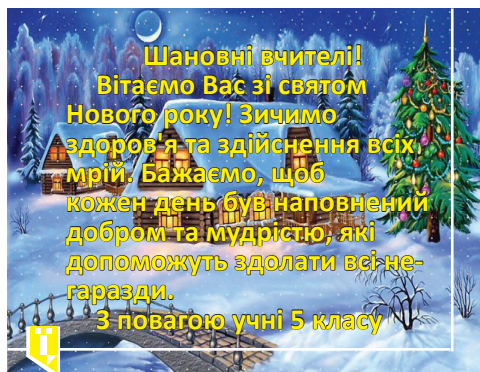
Історія виникнення вітальної листівки

Усе почалося в далекому Китаї дві тисячі років тому. Напередодні свята господар вивішував біля дверей мішечок із написом «Вибачте, що не можу прийняти особисто» для того, щоб у перший день Нового року всі ті, з ким не зміг побачитися, залишили свої візитні картки зі святковими побажаннями. Відтоді вітальна листівка стала неодмінним атрибутом будь-якого свята (З журналу).

■ **Вправа 319.** Кожна листівка повинна розпочинатися звертанням, вираженим іменником у формі кличного відмінка. Запишіть ім'я та ім'я по батькові у формі кличного відмінка ваших учителів (не менше п'яти).

■ **Вправа 320.** Придумайте і запишіть вітальний текст вчителям з нагоди Новорічних свят. Обов'язковою умовою оформлення вітальних листівок є вказівка на те, з яким святом вітаєте адресата, а також висловлення побажання на його адресу. Закінчувати листівку потрібно виразом: **з повагою....**

Зразок вітальної листівки

Або

Шановні вчителі!

Вітаємо Вас зі святом Нового року! Зичимо здоров'я та здійснення всіх мрій. Бажаємо, щоб кожен день був наповнений добром та мудрістю, які допоможуть здолати всі негаразди.

З повагою учні 5 класу

Це цікаво!

Першими були Різдвяні листівки, які випустили в Англії за малянками, створеними 1794 року художником Добсоном. Хоч, напевно, вітальні листівки виготовлялися і раніше. У Британському музеї, приміром, зберігається любовна листівка, датована XV століттям.

Але масовий випуск поштових карток розпочався 1869 року – після того, як австрійський економіст Е. Герман опублікував у Відні розрахунки, які показали, що третина листів не містить секретної інформації, а отже, цілком могла б пересилатися без конвертів.

Нововведення Австро-Угорської імперії миттєво оцінили в багатьох країнах (За матеріалами Інтернету).

Англія, 1794.

Чернівці, 1895

■ **Вправа 321.** Уявіть собі, що мама попросила вас написати вітальну листівку бабусі з нагоди Нового року. Яку форму привітання оберете: прозову чи віршовану? Як звернетесь до найрідніших людей? З'ясуйте, що потрібно знати для того, щоб відправити листівку.

Прочитайте та запам'ятайте!

Як правильно оформити конверт

За новими стандартами конверт із відправленням по Україні слід оформлювати так.

Ліворуч, угорі, записують адресу відправника (адресанта) листівки та його індекс: прізвище, ім'я, по батькові (у називному відмінку); вулицю, номер будинку, квартиру; місто (село); район, область, країну.

Праворуч, унизу, пишуть адресу одержувача (адресата) листівки та його індекс: прізвище, ім'я та по батькові у називному відмінку; вулицю, номер будинку та квартири; місто (село); район, область; країну.

Адреса відправника
 Шарварі Міклош Ласлович
 вул. Йокаї М., буд. 26, кв. 5,
 м. Ужгород,
 Закарпатська обл.,
 Україна
 88015

Адреса одержувача
 Керекеш Йолана Елемирієна
 вул. Сент Іштвана, буд. 67,
 с. Вари, Берегівський район,
 Закарпатська обл.,
 Україна
 87345

Словник

атрибут – attribútum
 вивішувати – kiakaszt
 візитна картка – névjegykártya

неодмінний – állandó, változatlan
 особисто – személyesen
 побажання – kívánság

§ 36. Уподібнення приголосних звуків

Прочитайте та запам'ятайте!

Як правило, приголосні в українській мові вимовляються виразно. Але є винятки уподібнення звуків з метою їхньої звукової гармонії.

■ **Вправа 322.** Розгляньте таблицю і дайте відповіді на питання: який звук уподібнюється – попередній до наступного чи навпаки?

№ з/п	Звуки, що уподібнюються	Приклади
1.	Дзвінкий [z] до парного глухого [x]	кігті [к'іхт'і] дьюгтю [д'о́хт'у]
2.	Глухі до парних дзвінких	просьба [про́з'ба] боротьба [бород'ба] футбол [фудбо́л]
3.	Префікс з- перед к, ф, л, т, х у вимові й на письмі переходить у с- (кафе «Птах»)	сказати [сказ а́ти] спитати [спи́тати] створити [створи́ти] сфотографувати [сфотографува́ти] схопити [схопи́ти]

Увага! Сонорні приголосні в українській мові, де б вони не стояли, вимовляються чітко: *завтра, думка, голка, рукав*.

Дзвінки в будь-якій позиції звучать дзвінко: *книжка, казка, поріг, дуб*. Лише звук [г] в п'яти словах у вимові переходить у [х]: *легкий, вогкий, нігті, кігті, дьогтю* (і *дігтяр*). Перевіряємо написання в них букви г за допомогою споріднених слів чи форм слова: *легенький, вологий, ніготь, кіготь, дьоготь*.

Приголосний [з] у префіксах **роз-, без-** перед глухими не втрачає своєї дзвінкості: *розклад, розпис*.

Префікс **з** перед **к, ф, п, т, х** (кафе «Птах») у вимові й на письмі перейшов у префікс **с**: *сказати, спитати, схвалити*.

У словах *натхнення, натхнений* пишемо букву **т**, хоч ці слова походять від слова *надихати*.

Глухі приголосні перед дзвінкими (не сонорними) стають дзвінкими. Це спостерігається в десяти незапозичених словах: *бороть[д']ба, молоть[д']ба, прось[з']ба, ліч[дж]ба, Велик[г]день, повсяк[г]денний, як[г]би, аяк[г]же, от[д]же, ось[з']де* та в деяких запозичених словах: *фут[д]бол, ек[г]замен, вок[г]зал, анек[г]дот, рюк[г]зак, айс[з]берг*.

■ **Вправа 323.** У записаних нижче словах підкресліть дзвінки, що вимовляються чітко, виразно. Запишіть у транскрипції слова, в яких приголосні уподібнюються. До кожного з них доберіть слово для перевірки.

Дядько, близько, казка, дужка, дьогтьовий, прудко, вогко, ніж, редька, нігті, зубки, горобці, сережки, на стіжку, солодкий, батьківщина, похід, борідка, зціпив.

■ **Вправа 324.** I. Виберіть і підкресліть потрібну літеру в дужках. Назвіть слово для перевірки, якщо його можна дібрати.

Пейза(ж,ш); підка(з,с)ка; мабу(т,д)ь; га(д,т)ка; ши(б,п)ка; ри(б,п)ка; тру(б,п)ка; підбі(г,х)ти; ане(к,г')дот; сли(з, с)ький; при(з,с)ьба; бе(з,с)пека; а(д,т)же; повся(к,г')денний; ла(п,б)ки; бри(з,с)ки; на(т,д)хненний; ган(д,т)бол; дефі(с,з).

II. Зі словами, правопис яких слід запам'ятати, складіть словосполучення.

■ **Вправа 325.** Прочитайте скоромовки, правильно вимовляючи всі звуки. Виділені слова затранскрибуйте.

1. На **ложку** та покуштуй горошку. 2. Через **грядку** гріб тхір ямку. 3. Вибіг Гришка **на доріжку**, взяв з доріжки Гришка кішку, хай піймає кішка мишку.

■ **Вправа 326.** Перепишіть речення, виділіть слова, у яких є дзвінки приголосні перед глухими. Як вони вимовляються?

1. Краплини перші вдарили у шибку (*Л. Костенко*). 2. Ой у лісі, в лісі за-
ячі мережки, зацвітають на горісі золоті сережки (*М. Стельмах*). 3. Весна
багата на квітки, а осінь на сніпки (*Нар. тв.*). 4. Коли дитину не навчиш у
пелюшках, то не навчиш і в подушках (*Нар. тв.*). 5. Від болю він кусав собі
кігті і пучки (*Панас Мирний*).

Запам'ятайте написання:

натхнений	мабуть	дефіс	режисер
футбол	вокзал	отже	вітчим

Уподібнюються ще зубні [ð], [m] і шиплячі та свистячі, якщо вони
опиняються поряд.

■ **Вправа 327.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись норм вимови глу-
хих і дзвінких приголосних. Визначте, до якого стилю мови він належить.

Прийшла зима. Випав перший легкий сніжок, наступили морози, покри-
лися крихким льодом ріки.

Господині прядуть. Дівчата ви-
шивають і щоранку вмиваються
«першим снігом» та витираються
червоною крайкою – «щоб були ро-
жеві лица». Парубки допомагають
батькам, а у вільний час заважа-
ють дівчатам вишивати.

Наближається період гадань на
майбутній рік, а разом із цим надхо-
дить і час старих традиційних роз-
ваг сільської молоді – розваг, що
сповнені чаром первісної поезії нашого народу (*Олекса Воропай. «Звичаї
нашого народу»*).

II. Назвіть слова з орфограмою «Уподібнення приголосних», запишіть їх
фонетичною транскрипцією.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Неправильною щодо змісту тексту є думка

- А** дівчата вмиваються «першим снігом»
- Б** парубки допомагають батькам
- В** парубки допомагають дівчатам вишивати
- Г** наближається період гадань на майбутній рік

2. Слово «традиційний» у тексті означає

- А** ґрунтується на частому використанні
- Б** влаштовується за прийнятим звичаєм
- В** відповідає усталеним нормам
- Г** став звичайним, обов'язковим

Вправа 328. Прочитайте слова, правильно вимовляючи їх. Порівняйте вимову з написанням.

Пишемо	Вимовляємо
Вітчизна	[в'іч:ійзна]
двадцять	[дв'ац':ат']
питається	[пй'ет'айе"ц':а]
носишся	[н'осй'ес':а]
товарищi	[тов'арис'ц'ї]
дочці	[доц':ї]

Запам'ятайте!

Це уподібнення відбувається лише у вимові, а на письмі не передається.

■ **Вправа 329.** I. Випишіть слова, у яких у вимові уподібнюються дзвінки та глухі приголосні. Усно назвіть, які саме звуки уподібнюються.

Розпiкся, дуб, лiд, молотьба, мигтiв, низький, близький, нiгтi, на стежцi, лiжка, боротьба, ягiдка, глибше, книжка.

II. З двома-трьома словами на вибiр складiть речення.

Запам'ятайте!

Вишгород [в'йжгород], на флешцi [фл'ес'ц'ї], легкий [ле"хкий], берiзка [бе"р'їзка], танцi [тан'ц'ї], радiсть [рад'їс'т'], на дорiжцi [до"р'їз'ц'ї], бiлочцi [б'їлоц':ї], зсадити [с:адити], зжитися [ж:йтис'а].

Зверніть увагу!

ПИШЕМО	ВИМОВЛЯЄМО
-ться	[ц':а]
-шся	[с':а]
-жці	[з'ц'ї]
-чці	[ц':ї]
-шці	[с'ц'ї]

■ **Вправа 330.** Прочитайте слова, правильно їх вимовляючи. Користуючись поданою вище таблицею, зробіть звуковий запис виділених буквосполучень.

Зразок. Сміється – [ц':а]

Зігріється, зігрієшся, сміються, смієшся, на ніжці, одинадцять, невістці, зжувати, розшити, вітчим, відчинить.

■ **Вправа 331.** Перепишіть, замінюючи транскрибовані звуки відповідними буквами. При потребі звертайтеся до таблиці.

1. Мені трина[ц'а]тий минало... 2. Здає[ц':а] – кращого немає нічого в Бога, як Дніпро та наша славная країна... 3. Меж горами старий Дніпро, неначе в молоці дитина, красує[ц':а], любує[ц':а] на всю Україну. 4. Була колись шляхе[ч:]ина, вельможная пані... (З тв. Т. Шевченка).

■ **Вправа 332.** Запишіть подані слова українською мовою. Обґрунтуйте правопис цих слів, дібравши перевірні слова.

Зразок. Sisak – каска – касочка.

Mese, sapka, kanál, utacska, ágy, halacska, szivacs, lábacská, barátnő.

Словник

вітчим – mostohaapa
гадання – jóslás
губка – szivacs

мережка – csipke
натхненний – lelkes, ihletes
прясти – fon

§ 37. Спрощення в групах приголосних

■ **Вправа 333.** I. Прочитайте слова спочатку з лівої, а потім з правої колонки. Порівняйте вимову виділених буквосполучень. Чи у всіх словах кожний звук вимовляється?

шість – шістнадцять	честь – чесний
пестити – пестливий	тріск – тріснути
контраст – контрастний	блиск – блиснути
хвастати – хвастнути	писк – писнути

II. За наведеним у таблиці зразком зробіть пояснення звукових змін у словах *чесний, корисний, блиснути, тиснути*.

Прочитайте та запам'ятайте!

Щоб полегшити вимову при збігові кількох приголосних, один з них випадає. Випадання звука називають спрощенням.

Найчастіше спрощення відбуваються в таких групах приголосних:

- 1) [ж д н] – [ж н]: *тиждень – тижневий*;
- 2) [з д н] – [з н]: *проїзд – проїзний*;
- 3) [стн] – [сн]: *радість – радісний, честь – чесний, перстень – персня*;
- 4) [стл] – [сл]: *щастя – щасливий, лесть – улесливий*;
- 5) [скн] – [сн]: *тиск – тиснути, блиск – блиснути*.

Нема спрощення в таких словах:

- 1) похідних від іншомовних слів:
туристський [турі'с'кий], студентський [студén'с'кий];
- 2) в іменниках на *-стка* і похідних: *невістка – невістчин, артистка – артистчин*;
- 3) у винятках: *зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хворостняк, шістнадцять, вискнути, випускний, пропускний, тоскно, скнара, скніти*.

■ **Вправа 334.** Розгляньте таблицю. Уважно прочитайте всі слова. Запам'ятайте їхню вимову та правопис.

Правильно вимовляйте	Правильно пишуть
[хвастлівий]	хвастливий
[зл'іс н и й]	злісний
[ш'існац'ат']	шістнадцять
[студén'с'кий]	студентський
[ху'с'ці]	хустці
[туріс'кий]	туристський
[обласний]	обласний
[хру'снуті]	хруснути

■ **Вправа 335.** Прочитайте речення, знайдіть слова, у яких відбулося спрощення у вимові й на письмі або тільки у вимові. Запишіть ці слова. Усно поясніть звукові зміни в них.

1. Я вірив правді на землі, я чесно мислив і трудився (П. Грабовський).
2. Зринули в уяві дитячі радісні оченята (О. Донченко).
3. Він скинув шапку й підставив голову пестливому вітерцеві (О. Копиленко).
4. Щасливому по

гриби ходити, а нещасному в лісі блудити (*Нар. творчість*). 5. Минув рік шістнадцятий, сімнадцятий починаю (*Марко Вовчок*).

■ **Вправа 336.** I. Виділені слова замініть прикметниками. Запишіть їх. Чи в усіх прикметниках відбулося спрощення на письмі? Утворені словосполучення уведіть у речення.

Зразок. Газета **області** – обласна газета.

Праця, яка приносить **користь**; чоловік, який **хвастається**; відпустка на **тиждень**; табір для **туристів**; малюнок, побудований на **контрастах**; людина, яка зазнала **щастя**.

■ **Вправа 337.** Перепишіть, уставляючи, де треба, пропущені букви. Підкресліть орфограми. Зробіть висновок про особливості вимови й написання слів із спрощенням у групах приголосних.

1. У нас думка єдина, щоб була щас..лива кожна людина. 2. Чес..не діло – роби сміло. 3. Іржа їсть залізо, а горе – сер..це. 4. Бачити на влас..ні очі (*Нар. тв.*). 5. На крилах радіс..них вітрів спадає листя яворів (*Г. Кривда*). 6. Подався геть собі туман, і знов пес..ливий лан (*М. Філянський*).

■ **Вправа 338.** I. Прочитайте текст уголос, звертаючи увагу на правильну вимову виділених слів. Визначте його тип мовлення і стиль мови. Висловіть свою думку щодо прочитаного.

Новий (Старий) рік та свято Василя

На Новий (Старий) рік припадає свято Василя, який уважався покровителем землеробства. Ось чому вдосвіта годилося засіяти збіжжям оселі. Здебільшого це робили підлітки. У тих селах, де була церква, засівали після ранкової відправи, а де не було – удосвіта. Батьки будили своїх синів (традиційно засівали тільки хлопчики, а дівчатка лише щедрували). Зодягшись, дітлахи брали спеціально виплетену рукавицю, наповнювали її житнім чи пшеничним зерном і, ставши перед образами, **пристрасно** засівали власну хату:

– На щастя, на здоров'я! Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю. Будьте здорові та **щасливі**, з Новим роком вас та з Василем!

Батьки ощедрували хлопців грішми, і тоді вони, починаючи з крайньої хати, оббігали сусідські оселі. Кожен намагався щонайпершим засіяти і отримати найкращий подарунок. Тим, хто спізнювався, давали лише млинці та пироги. Цей день був **радісним** для дітвори (*В. Т. Скуратівський*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті йдеться про те, що Святий Василь був

А покровителем землеробства

Б заступником усіх нужденних

В святим великомучеником

Г відомим цілителем

2. Слово «засівати» в тексті означає
- А дрібно сіяти, моросити
 - Б покривати якусь поверхню чим-небудь
 - В кидати зерно, насіння в оброблену землю
 - Г посипати в хаті, кімнаті зерном

■ **Вправа 339.** I. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, пропущену букву. Позначте орфограми, поясніть написання.

Радіс..но, **шіс..надцять**, безжаліс..ний, віс..ник, учас..ник, щотиж..невий, заздріс..ний, **контрас..ний**, швидкіс..ний, кіс..лявий, **хвас..ливо**, виіз..ний, совіс..ний, зап'яс..ний, перехрес..ний.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

III. Складіть діалог, використовуючи слова з вправи.

Словник

відправа – istentisztelet

доблесний – merész, hősiesség

заздрісний – irigy

зап'ясток – kézcsukló

збіжжя – gabona

іржа – rozsdá

нужденний – rászorult

пристрасть – 1. előszereetet, hajlam,

2. előítélet, részrehajlás

улесливий – talpnyaló, szolgáléklű

форпост – előőr

хруснути – roppan

§ 38. Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків. Чергування /o/ – /a/, /e/ – /i/, /e/ – /i/

Пригадайте!

- Що називається чергуванням звуків?
- Які звуки можуть чергуватися?

Прочитайте та запам'ятайте!

В українській мові можливі такі чергування голосних звуків:

Звуки, що чергуються	Приклади
[o] – [a]	схопити – хапати, гонити – ганяти ([a] в корені дієслова вимовляємо перед суфіксом -á(-я))
[e] – [i], [e] – [и]	пекти – випікати, стерти – стирати ([i] або [и] в корені дієслова вимовляємо перед суфіксами -á (-я), -ува)
[o], [e] з нулем звука	садок – садка, вітер – вітру ([o] та [e] випадають)
[o], [e] з [i]	коні – кінь, колесо – коліс ([o], [e] вимовляємо у відкритих складах, а [i] – у закритих)
[e] – [o]	четверо – чотири, женити – жонатий (чергування відбувається після шиплячих [ж], [ш], [ч])

Найголовніші випадки чергування приголосних звуків при словозміні і словотворенні

Звуки, що чергуються	Приклади
[г] – [ж] – [з´]	крига – крижаний – на кризі
[к] – [ч] – [ц´]	рік – річниця – у році
[х] – [ш] – [с´]	вухо – вушко – у вусі

■ **Вправа 340.** I. Розподіліть слова у дві колонки: 1) слова, у яких відбувається чергування голосних; 2) чергування приголосних. Перевірте написане з однокласником.

Пекти – випікати; крига – крижина; котити – катати; берег – узбережжя; нести – носити; клонити – кланятись; свекруха – свекрушин; мести – замітати; вечоріє – вечір; брести – бродити; гонити – ганяти; деру – задирати; воля – вільний; жінка – жінчин; нога – нозі; рух – у русі.

II. З однією парою слів на вибір складіть речення. Назвіть частини мови, якими виражені члени речення. Поставте до них запитання.

■ **Вправа 341.** I. Прочитайте пари слів. Визначте, які голосні чергуються в кожній парі.

Село – сільський, лебединий – лебідка, схопити – хапати, сплести – заплітати, здерти – здирати, стерти – стирати, щодень – щодня, учень – учня, шестеро – шостий.

II. Поясніть умови чергування голосних.

Прочитайте і запам'ятайте!

При чергуванні [о] – [а] буква **а** пишеться в коренях дієслів перед наголошеним суфіксом **-а- (-я-)**: *гонити – ганяти, котити – обкачати, ломити – ламати, допомогти – допомагати, вискочити – скакати, схопити – хапати*. Пишеться **а** перед складом з **-а (-я)** в деяких словах: *багато, багатир (багатій), гарячий, гаразд, кажан, калач, качан, хазяїн* і похідних від них, але: *богатир (=силач), слов'яни, крохмаль, козак, поганий*.

При чергуванні [е] – [і] буква **і** пишеться в коренях дієслів перед наголошеним суфіксом **-а- (-я-)** і в окремих словах перед суфіксом **-ува- (-юва-)**: *летіти – літати, згребти – згрібати, стрелити – стріляти – вистрілювати*.

При чергуванні [е] – [у] буква **у** пишеться в префіксальних дієсловах після букв на позначення приголосних перед **р, л** і наголошеним суфіксом **-а- (-я-)**: *зберу – збирати, змертвіти – вмирати, видерти – видирати, перу – обпирати, витерти – витирати, стелити – застилати, клену (кляню) – проклинати*.

■ **Вправа 342.** I. Спишіть, ставлячи подані в дужках слова в потрібній формі. Назвіть звуки, які чергуються.

1. Хочеш їсти калачі – не сиди на (піч). 2. Від своєї совісті не (втікати). 3. Кожна травичка на (свій корінь) росте. 4. З (вечір) пригожого аж до ранку вишивала дівчина вишиванку (*Нар. творчість*).

II. Підкресліть слова з ненаголошеними [e], [u] в коренях. Поясніть написання цих слів.

■ **Вправа 343.** I. Прочитайте текст мовчки. Визначте основну думку. Доберіть заголовок.

Казковий зимовий ліс постає чарівною картинкою. Прекрасне перетворення дерев, голі стовбури і гілки покриваються першим найтоншим інеєм і створюється кришталевий ефект невагомості, неземної краси.

Сяючи своєю білизною, мовчазні стовбури зачаровують незримим холодом і пробуджують потяг до прекрасного.

Кожна гілочка намагається надати зимовий настрій, приваблюючи тендітною красою. Ліс чарує своєю загадковістю,

плавні півтони й примарні тіні здаються розмитими, а нотки смутку про літо, що пішло, розчиняються в цьому мовчазному пейзажі.

На світанку розмальовані чудовими візерунками інею дерева створюють враження прозорості та світла міфічного дзеркального царства. Одягнувшись у білі шати і немов закутавшись туманом, гордо стоять вони, широко розкинувши крони і затьмарюючи тінню сріблясту землю.

Недовге життя чудових природних творінь, але за відведений їм час вони приносять спокій і радість усім, хто зумів помітити їх і звернути на маленький зимовий світ увагу. Дерев в інеї пробуджують у душі юнацький романтичний трепет, нагадуючи, що природа прекрасна в будь-який сезон року (*З календаря*).

II. Випишіть із тексту слова з орфограмою «Чергування [o] – [a], [e] – [i], [e] – [и]». Доберіть до них спільнокореневі слова. Назвіть звуки, що чергуються.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Поданий текст за типом мовлення є

A описом

Б міркуванням

В розповіддю

Г розповіддю з елементами опису

2. У тексті НЕ розповідається про

A прекрасне перетворення дерев

Б недовге життя чудових природних творінь

В зимовий ліс, що постає холодною картинкою

Г дерева в інеї, які пробуджують у душі юнацький романтичний трепет

Словник

затмарювати – besötétít
півтони – árnyalatok

смуток – szomorúság
трепет – remegés, izgalom

§ 39. Чергування [o], [e] з [i]

■ **Вправа 344.** I. З'ясуйте, який склад називається відкритим, а який – закритим. Після цього простежте, у яких складах виступають звуки [o], [e], а в яких замість них з'являється [i].

ра-до-сті//ра-дість, ра-діс-ний
про-ри-ва-ти//прір-ва
село//сіль-ський
ле-бе-ді//ле-бідь, ле-бід-ка

II. Прослідкуйте, коли чергування [o], [e] з [i] відбувається також у відкритому складі. Зверніть увагу на суфікси.

по-тік, по-то-ку//по-ті-чок
стіл, сто-ла//сті-лець
ко-рінь, ко-ре-ня//ко-рі-нець
па-пір, па-пе-ру//па-пі-рець

Прочитайте та запам'ятайте!

1. Згідно з вимовою [o], [e] чергуються з [i] :
справедливості – справедливість, у прекрасному світі – у прекраснім світі, Харкова – Харків, Києва – київський, семи – сім, твого – твій, везе – віз;

б) при словотворенні: село – сільський, гора – узгір'я.

2. [o], [e] НЕ чергуються з [i]:

а) коли вони випадні або вставні: лапок – лапки, вітер – вітри;

б) у звукосполученнях **-оро-, -оло-, -ере-, -еле-**: морок, холод, терен, велет, але: моріг, поріг, сморід (винятки);

в) у звукосполученнях **-ор-, -ер-, -ов-** між буквами на позначення приголосних: морква, червоний, шовковий.

г) у родовому відмінку множини іменників на **-ення**: спрощень, відхилень, значень;

г) у словах іншомовного походження: директор, шофер, шеф, але кольору – колір, паперу – папір (давні запозичення).

■ **Вправа 345.** Випишіть групами споріднені слова. Підкресліть у них чергування [o] та [e] з [i] і поясніть його причини.

Ходити, коло, гора, вечір, корінь, схід, західний, передгір'я, вечірній, корінець, підвечірок, гірський, кільце, вечоріти, кореневище, гірка, вихід, надвечір'я, кільцевий, нагірний, корінний, кільцювати, гірник, докорінно, похід.

■ **Вправа 346.** I. Подані назви населених пунктів запишіть у родовому відмінку. Які звуки чергуються при цьому? Букви, що їх позначають, підкресліть. З виділеними словами та утвореними від них формами складіть речення.

Зразок. Львів – Львова.

Київ, Харків, Чернігів, **Виноградів**, **Тячів**, Рахів, Чорний Потік.

■ **Вправа 347.** Перепишіть слова, вставляючи пропущені букви і розподіляючи у дві колонки: 1) з вставленими буквами *е* та *є*; 2) з вставленою буквою *о*.

Осінь//ос..ні, опір//оп..ру, спік//сп..кла, корінь//кор..ня, звів//зв..ла, пішо-хід//пішох..да, Бориспіль//Борисп..ля, ремінь//рем..ня, чесність//чесн..сті.

■ **Вправа 348.** Прочитайте уривок. Перепишіть його, ставлячи біля виділених слів у дужках їхні форми чи споріднені слова так, щоб замість *о* або *е* з'являлося *і* та навпаки. Орфограми підкресліть. Для зразка подано виконання першого речення.

Сани рушили – і все почало віддалятися: мати на порозі (поріг – [о] – [і]), заметене подвір'я (двору – [і] – [о]), порожнє лелече гніздо на хаті, затушкани в пухкий сніг осокори (осокір – [о] – [і]). А потім село полетіло назад, наче раптово хтось причепив йому крила й воно кинулося в полі (Є. Гуцало).

■ **Вправа 349.** I. Прочитайте текст. Випишіть спільнокореневі слова, у яких змінюється голосний у корені.

Як дзвенять сніжинки

Це було зимового вечора. Сонце сховалося за обрій. Зарожевів сніговий килим. Стало тихо-тихо. Замерехтіли зорі в глибокому небі.

Раптом із півночі насунула чорна хмара. Пливе над снігами. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю. Тихо лягають на поле, на ліс, на дорогу. Я прислухаюся до тихого снігопаду й чую ніжний дзвін. Немов десь далеко-далеко бринить велика кришталева чаша, до якої доторкається срібний молоточок.

Що воно дзвонить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте в нас на шкільному подвір'ї. Вслухаюся й дивуюся.

То дзвенять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкаються одна до другої, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять, аж місяць прислухається (В. Сухомлинський).

II. Зробіть фонетичний аналіз слова **дзвонить**.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Поданий текст належить до стилю мови

А художнього

Б наукового

В розмовного

Г публіцистичного

2. Поданий текст за типом мовлення є

А описом

Б міркуванням

В розповіддю

Г розповіддю з елементами міркування

Словник

бриніти – rezeg

пріпва – szakadék

§ 40. Чергування [e] з [o] після [ж], [ч], [ш], [й]

■ **Вправа 350.** Зіставте слова. Дослідіть, які звуки і після яких приголосних чергуються. Чи збіглися ваші висновки з поданими нижче?

оженився – жонатий

вечеря – вечори

шестеро – шостий

мішечок – мішок

Прочитайте та запам'ятайте!

Після **ж, ч, ш, щ, й**:

1) пишемо **е** перед буквами на позначення м'яких приголосних і складами з **[e]** та **[u]**: *женити, четвертий, пшениця, джерело, окраєць*;

2) пишемо **о** перед буквами на позначення твердих приголосних і складами з **[a], [o], [y]** та **[u]**: *жонатий, чотири, пшоно, щоку, бджола, знайомий*.

Після шиплячих **[ж], [ч], [ш]** у коренях слів звук **[e]** може чергуватися із звуком **[o]**: *вечеря – вечора, четверо – чотири*. У більшості коренів вживається тільки **[e]** або **[o]**: *жертва, честь, шепіт, жовтий, чоловік, пшоно, бджола*. У коренях слів після **ж, ч, ш, щ** відповідно до вимови пишеться буква **е** або **о**: *женці, чесно, жорстоко, шолом*.

■ **Вправа 351.** Прочитайте вголос. Випишіть спочатку слова з буквою **е**, потім із буквою **о** після **ж, ч, ш**.

Червоний, поживк, чорнило, чернетка, увечері, вчора, жолудь, жолоб, жерсть, шелестіти, шовковий, шорсткий, шерехатий, бджоли, джерело, чохол, черпак, жоржини, жереб.

Це цікаво!

Ви думаєте, сніг може бути тільки білосніжного кольору? А ось і ні. Чорний, зелений, оранжевий – ось така кольорна гама «вляглася» на вулицях США (1955 р.) та Швейцарії (1969 р.). У порівнянні зі звичайним білим снігом, кольоровий завдав опіків найдопитливішим (За матеріалами сайту *sikavo.net*).

■ **Вправа 352.** Перепишіть загадки разом з відгадками, вставляючи пропущені букви **е** або **о**.

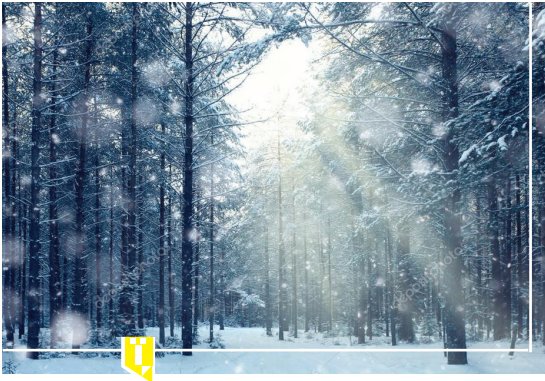
1. Вдень у небі гуляє, а ввеч..рі на землю сідає. 2. Зимою ч..рне, весною й літом зелене, а восени ж..вте. 3. Ч..пуруха біла ч..рну сорочку наділа. 4. Ч..рнець-молодець у землю піш..в, ч..рвону шапочку знайш..в і наверх вийш..в.

Відгадки. Сонце. Ліс. Редька. Мак.

■ **Вправа 353.** Запишіть слова, вставте необхідні пропущені букви. Прокоментуйте їх правопис.

Веч..ря – звеч..ра, в..чір, веч..ряти, веч..ріти, веч..рниці; ч..отири – ч..твертий, ч..твірка, поч..тверити, ч..тверо; ш..сть – ш..стий, ш..сти, ш..стипалій; пш..но – пш..ниця.

■ **Вправа 354.** I. Прочитайте текст мовчки. До якого стилю мови він належить? Підберіть самостійно заголовок.

Як чудово в зимовому лісі! Усе навкруги біле, укрите пухнастим м'яким снігом. На гілках дерев, особливо на широких лапах ялинок, лежать купи снігу, схожі на шапки. Усі гілки схилилися під вагою снігу.

Сніг вискрипує і хрумає під ногами. Якщо взяти його в руки і уважно роздивитися, то кожна сніжинка – як витвір мистецтва, ніби якийсь казковий майстер-ювелір зробив ці крихітні

ажурні зірочки. Дереву вкриті не тільки снігом, на гілках – іній і паморозь.

Сонце взимку сідає рано. Ось вже рожевіє сніг на капелюшках ялинок, а білі берізки самі стають золотаво-рожевими. Спочатку блакитні, а потім сині і фіолетові тіні лягають на сніг між дерев. Небо червоніє на заході, а зі сходу іде темрява, навіть тоненький серпок місяця вже можна побачити. Вечоріє, холодно... (З календаря).

II. В останньому абзаці знайдіть слово, у якому відбувається чергування [е] з [о] після [ж], [ч], [ш], запишіть його у фонетичній транскрипції.

III. Побудуйте діалог, у якому поділіться враженнями від прочитаного.

■ **Вправа 355.** Випишіть групами споріднені слова. Підкресліть у них чергування [о] та [е] з [і], поясніть його причини.

Ходити, коло, гора, вечір, корінь, схід, західний, передгір'я, вечірній, корінець, підвечірок, гірський, кільце, вечоріти, кореневище, гірка, вихід, надвечір'я, кільцевий, нагірний, корінний, кільцювати, гірник, докорінно, похід.

■ **Вправа 356.** Прочитайте подані загадки, відгадайте їх. Поясніть вживання [е], [о] після шиплячих.

1. Звечора одна ходить краля чарівна. 2. Летіла тетеря не вчора – тепера, упала в лободу, шукаю – не знайду. 3. Сам червоний, а чуб зелений. 4. Чепуруха біла-біла чорну сорочку наділа. 5. Висока гора, шовкова трава, під золотим дахом хатка моя.

Словник

жереб – sorsolás
жерсть – bádog, pléh
жолоб – vályú, csatorna

кореневище – gyökértörzs, főgyökér
черпак – merítőkánál
ювелір – ékszerész

§ 41. *И, і* після *ж, ч, ш, щ* та *г, к, х* у коренях слів

Пригадайте!

1. Чи можуть бути м'якими звуки [ж], [ч], [ш], [г], [к], [х]?
2. Коли звуки [ж], [ч], [ш], [г], [к], [х] бувають пом'якшеними?

Прочитайте та запам'ятайте!

Після букв *ж, ч, ш, щ* та *г, к, х* у коренях слів пишемо *и*: *жити, читати, широкий, щирий, кислий, хитрий, гинути, хитати, щипати, кидати*. Букву *і* пишемо у словах, де відбувається чергування *о, е* з *і*: *вихід* (бо *входить*), *вечір* (бо *вечори*), *щітка* (бо *щетина*).

■ **Вправа 357.** Перепишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви *и* або *і*. Поясніть їхній правопис.

1. Мала бдж..лка, але й та працює. 2. Час – не к..нь: не п..дженеш та й не зуп..ниш. 3. Своя рог..жка красивіша від чужого к..лима. 4. Не взявшись за сок..ру, хати не збудуєш. 5. Веселий г..сть – дому радість.

■ **Вправа 358 (з ключем).** Запишіть слова у дві колонки: а) зі вставленою буквою *и*; б) зі вставленою буквою *і*.

Сх..л, знах..дка, перех..д, щ..рий, старш..на, спок..й, прек..слий, пох..т-
нутися, крих..тний, ящ..к, пог..дний, аж..отаж, виг..дний, зач..стити, свят-
ков..сть, недоброярк..сний, змоч..ти, х..трий, вш..стьох.

Ключ. Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв слів скла-
деться прислів'я.

■ **Вправа 359.** I. Спишіть. На місці крапок поставте пропущені букви.

1. Клянусь родом своїм чесним, клянусь дідом-кріпаком, прадідом-за-
порожцем – не заг..нула іще честь і хоробрість. 2. Через це вірили в зорі
й прекрасні ідеї, в ч..стоту й мужність людської душі. 3. Шторм не вгавав,
крига трощ..лася одна об одну, туман сунувся до берега. 4. Ж..нки підганя-
ли чоловіків, діти поруч з батьками працювали, як дорослі. 5. І подружжя
Половців пішло до домівки. Вони йшли, преніжно обнявшись, впевнено й
дружно, як ходили ціле ж..ття. 6. На пісках росте вошанка менша; на воді
– конюшина біла; на степах – ч..стотіл, чебрець, х..зується щ..риця, похи-
тується зміячка – жовта, як кульбаба; а слава людська росте з єдності та
відваги! (За Ю. Яновським).

II. Пригадайте п'ять слів, у яких після **ж, ч, ш, щ** та **г, к, х** пишемо **і**, та
складіть з ними речення. Запишіть речення.

■ **Вправа 360.** I. Прочитайте поезію мовчки, визначте її тему й основну
думку. Спишіть, уставляючи пропущені букви.

Ч(о,е)рніє ш(и,і)шка у траві.
І вічн(и,і) сосни біля тебе
Шумлять верх(и,і)в'ями вгор(и,і)
І дивляться на тебе з неба.
А тр(и,і)шки далі луг кв(и,і)тчастий,
Кущ(и,і), дорог(и,і), сіножать.
І так набл(е,и)зилося щастя,
Що й рук не треба простягати.
Щасливе небо після зливи.
І кожна г(и,і)лочка в росі,
Здається, більше тим щаслива,
Що в(е,и)стачає щастя всім.

Л. Талалай

II. Поясніть орфограми, опираючись на правила написання **и, і** після **ж, ч, ш, щ** та **г, к, х** у коренях слів.

■ **Вправа 361.** Прочитайте уважно початок оповідання О. Кониського
«Знахідка», перекажіть його своїми словами й продовжіть розповідь. Про-
довження запишіть. Зверніть увагу на правопис **и** та **і**.

Павлусь Гонкий і Петрусь Тонкий бігцем поспішали до школи: вони трохи
спізнались. Добре знали, що вчитель страх як не любить, коли хто спізнається.
Він сердиться, дорікає лінощами, а вони не хотіли сердити свого вчителя. Та

й мороз підганяв їх, не давав ловити ґав на вулиці. Се було в грудні за тиж-
день до Різдва; надворі було вельми холодно; звісно – зимою! ...

■ **Вправа 362.** I. Прочитайте казку вголос. Визначте її тему та головну думку. Назвіть поєднані в тексті типи мовлення.

Закопане золото

Мав батько трьох синів. Були вони дуже ліниві. Щоб їх прогону-вати, батько тяжко працював, руки йому пухли. А сини ходили собі й гу-ляли. Працював батько, працював та й занедужав.

Прийшли сини і питають: «Що ти нам, тату, у спадок залишиш? Як далі нам жити?» Батько подумав і дав щирю пораду: «Шукайте, діти, у землі золото».

Помер батько. Сини переїли все, що він виростив, а нового нічого не сіяли й не садили. На другу зиму голодують ліниві брати.

Добули якось до весни й кинулися татового золота шукати. Перекопали широкий город. Золота не знайшли, довелося засадити город картоплею. Скопали ниву. Не знайшли золота, але посіяли жито. Уродило воно буйно та пишно. Помолотили, намололи борошна, напекли хліба.

І тут тільки брати зрозуміли хитрі батькові слова. Нічого дорожчого немає для людини, ніж зроблене та зароблене власними руками, тому що гордість за свою працю цінніша за все на світі золото.

II. Що вас найбільше вразило? Складіть про це усну розповідь.

III. Відшукайте в тексті слова на вивчені орфограми, поясніть їх.

Словник

буйно – hevesen
пухнути – dagad

рогожка – gyékény
чистотіл – fecskefű

§ 42. Розвиток мовлення. Читання вголос тексту науково-популярного стилю

Читаючи текст уголос, чітко вимовляйте слова. Одночасно намагайтеся зберігати відносно високий темп читання.

Читайте вдумливо. Визначаєте й запам'ятовуйте головне в прочитаному.

■ **Вправа 363.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись правильної вимови слів. Попросіть свого товариша підрахувати, скільки слів вам удало-

ся прочитати за хвилину. Звертайте увагу на зміст тексту та правильну вимову слів. Що нового ви дізналися з прочитаного? У чому полягає цінність цієї інформації? Розкажіть про те, що ще ви знаєте про святкування Різдва в Угорщині.

ВЕЧЕРЯ

На Україні довго побутував звичай, який подекуди зберігся й донині, хоч стільки було спроб викоренити його. На Різдво діти носили вечерю родичам, хрещеним батькам. Тому звичай так і називався: «вечеря» або «носити вечерю». Мати клала дитині в кошик чи зав'язувала у вузлик миску куті, прикриту зверху

трьома книшами, калачами, паляницями або пирогами, глечик узвару, смажену ковбасу, кров'янку чи смажену рибу, печене сало чи шматок шинки. Дитина стукала в хату: «Прислали батько й мати вечерю, а я приніс!». А в хаті відповідали: «Щоб ти здоровий ріс!». Наїдки приймали з вдячністю, лагодили дітям навзамін такий же вузлик, частували пряниками, цуцкерками, горішками й наділяли дрібною монетою.

Чудовий звичай обмінюватися вечерею символізував єднання родини, близьких людей, надію на майбутній урожай і добробут (З підручника).

II. Виконайте завдання до тексту.

- Визначте тему й основну думку тексту, стиль мови і тип мовлення.
- Виділіть структурні частини тексту (вступ, основна частина, кінцівка).
- Поставте один одному 2-3 запитання за змістом прочитаного.

III. Виконайте тестові завдання до тексту

1. Звичай носити на Різдво вечерю

А зберігся й дотепер у всіх регіонах.

Б подекуди зберігся й донині.

В не зберігся, бо витіснений іншими звичаями.

Г не зберігся у всіх регіонах.

2. На Різдво діти носили вечерю

А тільки хрещеним батькам

Б тільки родичам

В родичам та хрещеним батькам

Г сусідам і знайомим

3. Мати клала вечерю дитині в

А кошик

Б кошик чи зав'язувала у вузлик

В зав'язувала у вузлик

Г у полотняну торбинку

4. Кутю прикривали зверху

А трьома книшами, калачами, паляницями або пирогами

Б двома книшами, калачами або паляницями

В трьома книшами, паляницями або пирогами

Г паляницею

5. У хаті дитині відповідали:

А «Щоб ти здоровий ріс!»

Б «Щоб ти щасливий ріс!»

В «Щоб ти великий ріс!»

Г «Щоб ти не хворів!»

6. Чудовий звичай обмінюватися вечерею символізував

А єднання родини, близьких людей.

Б єднання близьких людей з надією на майбутній урожай і добробут.

В єднання родини, близьких людей, надію на майбутній урожай і добробут.

Г єднання родини з надією на майбутній урожай і добробут.

Словник

Книш – вид білого хліба, змащеного салом або олією, із загорнутими всередину краями.

Узвар – 1. Солодкий напій із зварених у воді сухофруктів; компот.
2. Солодкий відвар із сушених фруктів, що готується як обрядова страва напередодні християнських свят – Різдва та Хрещення.

вузлик – itt: batyú

наїдки – ételek

наділяти – megajándékoz

пряник – mézeskalács

§ 43. Розвиток мовлення. Твір-розповідь у художньому стилі

■ **Вправа 364.** Усно дайте відповідь на запитання:

- Які ви знаєте типи текстів?
- Чим розповідь відрізняється від опису та міркування?
- На яке питання відповідає твір-розповідь?
- Які ознаки має текст-розповідь?

Пригадайте!

Існують такі типи мовлення: **розповідь, опис, міркування.**

Розповідь – це висловлювання, у якому йдеться про події, що відбувалися, відбуваються чи відбудуться у певній послідовності.

До розповіді ставлять запитання **що сталося?, що відбулося?** Опис відповідає на запитання **який? яка? яке? які?**

Міркування розгортається через запитання **чому?**

Розповідь може поєднуватися з іншим типом викладу – описом або міркуванням.

У тексті-розповіді кожна нова думка ґрунтується на основі чогось уже відомого.

■ **Вправа 365.** Дайте відповіді на запитання:

- Яке ваше улюблене свято? Чому?
- Чи допомагаєте батькам готуватися до свята? Як саме?
- Чи відрізняється святкування Різдва у вашій родині від описаного вище? Чим саме?

■ **Вправа 366.** Утворіть речення – народні повір'я (початок речень подано в першому абзаці, закінчення – у другому). Запишіть відновлені речення.

I. Якщо на Святвечір за родинним столом будуть привітними, Коли ж хтось буде кричати, вередувати, Якщо погода на Святвечір привітна,

II. ... накличе напасть; ... всі визначні церковні свята будуть привітними; ... увесь рік в родині пануватиме мир і благодать.

Запам'ятайте!

Коли готуєтеся до написання твору, поміркуйте, про що писатимете. Користуйтеся власним чи запропонованим учителем планом. Перечитайте написаний твір уголос, виправте помилки у творі. Щоб підкреслити послідовність дій, для зв'язку частин тексту вживайте слова та вирази: *спочатку, потім, після цього, пізніше, через деякий час, далі, тут, тоді, нарешті.*

■ **Вправа 367.** За поданим нижче планом (або складеним самостійно) напишіть твір «Новорічно-різдвяні свята в моїй родині».

1. Моє улюблене свято.
2. Як до нього готується родина?
3. Як я допомагаю готуватися до свята?
4. Яких традицій ми дотримуємося при святкуванні?
5. Хто приходить у гості?
6. Який настрій у присутніх?
7. За що я люблю це свято?

Словник

благодать – 1. boldogság; 2. Egyh. áldás, kegyelem.

вередувати – 1. szeszélyeskedik, szeszélyeit szabadjára enged;
2. engetlenkedik, ételben válogatt (gyermek).

напасть – veszedelem

§ 44. Основні випадки чергування приголосних: [г], [к], [х] – [ж], [ч], [ш] – [з'], [ц'], [с']

■ **Вправа 368.** З-поміж поданих слів випишіть парами спільнокореневі. Підкресліть звуки, якими відрізняються ці форми слів.

Зразок. Жінка – жінці.

Рука, горошина, пастушок, око, горох, рученька, очний, крига, пастух, крижина.

Прочитайте та запам'ятайте!

Іноді при змінюванні або творенні слів замість одного звука з'являється інший – відбувається **чергування** приголосних.

Найпоширеніші такі чергування приголосних:

[г] – [з'] – [ж] (нога – нозі – ніжка)

[к] – [ц'] – [ч] (рука – руці – ручка)

[х] – [с'] – [ш] (вухо – у вусі – вушко).

Увага!

У словах *рушник, рушниця, дворушник, соняшник, мірошник, торішний, сердешний* (тільки в значенні «бідолашний») вимовляємо й пишемо **шн**, хоч ці слова походять відповідно від *рука, сонце, мірка, торік, серце*, у яких **к** і **ц** можуть чергуватися тільки з **ч**.

■ **Вправа 369.** Перепишіть, уставляючи пропущені букви відповідно до правил чергування приголосних.

Смуга – на сму..і, сму..ка.

Щока – на що..і, ці..ка.

Комаха – на кома..і, кома..ка.

Берег – на бере..і, бере..ок.

Язик – на язи..і, язи..ок.

Горіх – на горі..і, горі..ок

■ **Вправа 370.** Утворіть і запишіть словосполучення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. Уведіть словосполучення в речення. Підкресліть звуки, що чергуються. Виділені слова запишіть у фонетичній транскрипції

Зразок. Олівець у (рука) – олівець у руці.

Спати на (бік), малюнок на (сторінка), запис на (дошка), панцир на (черепаха), стояти на (ріг).

■ **Вправа 371.** Прочитайте речення, змінюючи слова в дужках відповідно до змісту. Поясніть чергування приголосних звуків у змінених словах.

1. Книжки – мої найкращі (друг).
2. (Око) – дзеркало душі (Нар. тв.).
3. Я друга побачити (мусити), щоб день мені був ясніший (Д. Павличко).
4. (Ненавидіти) я слабкості свої (Л. Костенко).
5. А серце голубом (воркотіти) (Г. Соколенко).
6. (Ходити), сумую і питаю, за що я (мусити) сумувать? (М. Рильський).

■ **Вправа 372.** Запишіть подані словосполучення у формі місцевого відмінка. Підкресліть орфограму «Чергування приголосних». Складіть з цими словосполученнями кілька зв'язаних за змістом речень.

Ялинова гілка, кетяг горобини, різдвяна свічка, мамина хустка, висока осика, стара черепаха.

■ **Вправа 373.** Прочитайте загадки. До слів-відгадок доберіть слова відповідно до правил чергування.

Зразок. Червоні чоботи у землі закопані. Відгадка: буряк, бурячок.

1. Лежить Гася, простяглася, як устане – неба дістане. 2. Що має вухо, а не чує. 3. Які ноги заввишки, такий ніс завдовжки. 4. У воді купалася, а сухою зосталася.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Чергування приголосних звуків можливе в коренях усіх слів рядка:

- А молоко, поріг, вухо, поспіх
- Б вік, читати, пекти, наука
- В пейзаж, жінка, берег, спокійний
- Г вечір, молодість, ріка, будинок

2. У якому слові чергування приголосних відбувається?

- А сушити
- Б гадати
- В просити
- Г малювати

■ **Вправа 374.** Опрацюйте правило про основні види чергування, що відбуваються при творенні нових слів за допомогою суфіксів.

Суфікс *-ськ(ий)*, приєднуючись до основ з кінцевими *г, з, ж; к, ц, ч; х, с, ш* (приголосні, які чергуються), зазнає таких змін:

а) *г, з, ж + ськ = зьк*: *Буг – бузький, Кавказ – кавказький, Париж – паризький*;

б) *к, ц, ч + ськ = цьк*: *козак – козацький, кравець – кравецький, ткач – ткацький*;

в) *х, с, ш + ськ = ськ*: *чех – чеський, Одеса – одеський, товариш – товариський*.

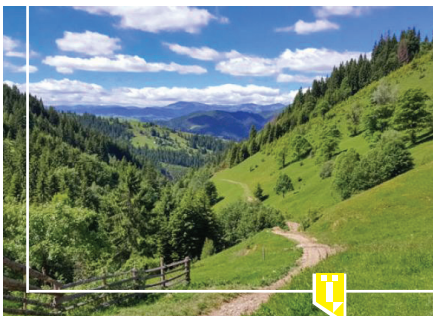
Винятки з цих правил становлять деякі прикметники, утворені від іншомовних назв, зокрема: *тюркський, баскський, меккський, казахський*.

Якщо в кінці основи, до якої додається суфікс *-ськ(ий)*, є суфікс *-к-*, то цей суфікс випадає: *Лисянка – лисянський, Жмеринка – жмеринський, Чукотка – чукотський*.

В інших випадках на письмі кінцевий приголосний основи і суфікс *-ськ(ий)* залишаються без змін, хоч у вимові зміни можуть бути: *братський* [бра́ц'кий], *людський* [л'удз'кий], *студентський* [студе́н'с'кий], *туристський* [тури́с'кий].

■ **Вправа 375.** Від поданих іменників утворіть за допомогою суфікса *-ськ(ий)* прикметники і запишіть. Усно поясніть звукові зміни, які відбулися при творенні нових слів.

Острог, Кременчук, Волноваха, Боздош, Черкаси, Вінниця, Карпати, Хмільник, Бистриця, Заріччя, Вилок, Вербовець, Залужжя.

■ **Вправа 376.** Від поданих слів утворіть за допомогою суфікса *-ств(о)* іменники. Орфограми підкресліть.

Лісник, земляк, кріпак, каліка, трюкач, кравець, купець, марнотрат, сирота.

Це цікаво!

Температура льоду може бути різною. Найхолодніший лід може досягати температури мінус 60 градусів (наприклад, в антарктичних льодовиках). У гренландських льодовиках лід тепліший, близько мінус 28 градусів. Найтепліший лід, всього близько 0 градусів, лежить на вершинах Альп і Скандинавських гір.

■ **Вправа 377.** Перепишіть. Слова, що в дужках, запишіть за правилами.

1. А на давнім пожарищі іскра (брат + ства) тліла (*Т. Шевченко*).
2. Я думав про (люд + ське) братерство нове (*І. Франко*). 3. Озера кругом гаями поростуть, веселим (птах + ством) оживуть (*Т. Шевченко*).
4. В далекому порту під чужим небом стояв наш (турист + ський) пароплав (*С. Журахович*). 5. Коли прислали мою книжку в (чех + ському) перекладі, пришли мені (*М. Коцюбинський*). 6. (Кавказ + ські) гори, в млу повіті, чолом підводяться до хмар (*А. Малишко*).

■ **Вправа 378.** І. Прослухайте текст із голосу вчителя чи однокласника. Визначте тему й основну думку.

Коли в лісі панує справжнісінька зима, її холодній красі підвладний навіть той, хто вважає цю пору року занадто надокучливою й суворою.

І дійсно, саме в лісистій місцевості вся принадність зими розкривається у своєму справжньому значенні, вражаючи уяву чудовими і дивовижними картинами.

Які прекрасні своєю гордою непорушністю високі сосни, чиї лапи хиляться до землі під вагою снігових покривів! Якими чарівними й загадковими здаються скрижанілі кущі й гілки дерев, немов мереживні візерунки!

Якими **контрастно-яскравими** і несподіваними можуть раптом здатися червоні плями калинових грон на **білосніжно-іскристому** тлі! Як захоплююче спостерігати сліди птахів і звірів на незайманому полотні найчистішого снігу!

Узимку навіть нічний ліс перетворюється, утрачаючи своє похмуре й часом страхітливе обличчя, замінюючи його вишуканою таємничістю, блискитим відблиском місячного світла і **хитромудрими** тінями.

Добре в лісі взимку, коли стоїть безвітряна й морозна погода, а під ногами поскрипує чистий і свіжий сніг. Добре, коли м'які пластівці тихо опадають на гілки дерев і солодко тануть на долоні. У цю годину так тихо і спокійно, що в душі панують лише добро й умиротворення, насолода красою й радістю життя (*З підручника*).

II. Зверніть увагу на написання виділених слів.

III. До слів *сніг, місячний, скрижанілі, птахи* підберіть спільнокореневі, у яких є орфограма «Чергування приголосних [г],[к],[х] – [ж],[ч],[ш] – [з],[ц],[с]».

IV. Знайдіть використані в описі художні засоби.

Словник

дворушник – képmutató, kétszínű ember
марнотрат – pazarló, költekező
надокучливий – fárasztó
підперезаний – felövezett

розминати – szétgyúr, puhára gyúr,
трюкач – szemfényvesztő, blöffölő
убозтво – szegénység, nyomorúság

§ 45. Основні випадки чергування у – в, і – й

Прочитайте та запам'ятайте!

Українська мова милозвучна.

Вона **уникає** насамперед **збігу голосних**, а потім – **приголосних**.
Причому пауза сприймається як приголосний.

Цьому найбільшою мірою сприяють чергування [у]–[в], [і]–[й].

■ **Вправа 379.** Прочитайте приклади. Перевірте, чи вживання **у–в, і–й** у них відповідає наведеному вище правилу.

1. Наш **учитель** – наші **вчителі**, жив **у** Києві – жив **в** Україні, був **удома** – буду **вдома**, острів **у** морі – острів **в** океані; він **і** вона – вона **й** він, степ **і** море – море **й** степ, дощ **іде** – дощ не **йде**.

2. Не можна **в** двері – я **в** квартиру або пролізу **в** іншу дірку – **і** зась усім! (Л. Глібов). Був початок березня, **удень** пригрівало сонце (О. Донченко). **І** день **іде**, **і** ніч **іде** (Т. Шевченко).

Але якщо в наступному слові на початку є звук **в** або **й**, то перед ним, щоб уникнути збігу **вв** або **йй**, ставимо відповідно **у** або **і**: **дівчина у** вінку, **груші і** яблука.

Прочитайте та запам'ятайте!

Такі чергування не відбуваються у словах, що вживаються тільки з **в** або **у**, **й** або **і**: **влада, указ, уява, іграшка, взаємини, уважний, владика, університет, Іваненко, Власенко, Уругвай**.

Милозвучності українській мові надають і фонетичні варіанти прийменників **з – із, зі; під – піді; над – наді; у – в, уві, ув** та прислівників **знову – знов, скоріше – скоріш** і под.

■ **Вправа 380.** Прочитайте приклади і обґрунтуйте вживання в них тих чи інших варіантів прийменників та прислівників.

Іду з дому, прийшов зі школи, вітаю із святом, небо наді мною, перед вами кам'яниста дорога, внизу піді мною річка, бачив уві сні, діл ув імлі, знову спішить, знов обіззався, скоріш іди, скоріше повертайтеся.

■ **Вправа 381.** Прочитайте речення. Виберіть і запишіть правильний варіант. Свій вибір обґрунтуйте.

1. (І, Й) від солодких слів буває гірко (Нар. тв.). 2. (В, У) ластівки – ластовенятко, (у, в) гаю (у, в) стежки – стеженятко. (В, У) хмари (в, у) небі – хмаренятко. (В, У) зорі над садом – зоренятко (М. Вінграновський). 3. Багато є таємниць на світі, (і, й) одна з найбільших з-поміж них – мова. 4. (В, У) чужій сторонці не так світить (і, й) сонце (Нар. тв.).

■ **Вправа 382.** Складіть і запишіть речення зі словами *учитися, вчитися; вгору, угору; їти, йти*.

■ **Вправа 383.** Прочитайте жарти. Визначте слова, у яких можуть чергуватися *у – в, і – й*.

* * *

Двоє хлопчиків ідуть пішки до міста. Раптом їх наздоганяє машина й зупиняється проти них. Шофер питає:

- Хлопці, як доїхати до Києва?
- Їдьте за нами, ми якраз туди йдемо,
- одказують хлопці.

* * *

- Сину, ти налив води до акваріума?
- Ні, мамо, рибки ще не випили вчорашньої.

■ **Вправа 384.** Прочитайте, вибираючи букву, що в дужках. Не порушуйте милозвучності речення.

1. (В, У) нашої Оксаночки таке хороше вбраннячко: шовкова спідничка, білі рукавички (*Н. Забіла*). 2. (Й, І) у лісі, (й, і) в ліску закружляли у танку ці білесенькі сніжинки, мов дівчата-балеринки (*М. Рильський*). 3. (У, В)се навколо ніби в казці. Може, то (й, і) для мене зокрема. Білі-білі рушники на вітах (у, в) саду розвішала зима (*М. Сингаївський*).

■ **Вправа 385.** Перепишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте свій вибір.

1. (В, у)се (в, у) роботі, як віл (у, в) ярмі. 2. Хто не працює (в, у) будні, тому (і, й) вихідного нема. 3. Риба (у, в) воді, а людина (в, у) труді. 4. (І, й) ночі не має, (у, в)се робить (і, й) робить. 5. (В, у)пертість (і, й) труд (в, у)се перетруть. 6. Аби руки (і, й) охота, буде зроблена робота.

■ **Вправа 386.** Запишіть пари слів. Складіть із ними речення, вибираючи потрібний варіант слова.

Зразок. 1. Цієї осені ми зібрали великий урожай яблук. Дощова погода в Україні поставила під загрозу врожай. 2. Уряд – орган виконавчої влади в державі. Учні, шикуйтеся у ряд.

- 1. Урожай – врожай, увечері – ввечері, уперед – вперед.
- 2. Управа – вправа, уряд – у ряд, удача – вдача.

■ **Вправа 387.** Об'єднайтеся у пари. Продовжіть діалог, дотримуючись правил уживання *у – в, і – й*.

- Привіт!
- І тобі привіт! Як тебе звати?

- Мене звати Сашко. А тебе?
- А мене – Надійка. Ти живеш у цьому будинку?
- Так, але зовсім нещодавно. Ми два тижні тому переїхали сюди з Берегова.
- От чому я тебе ніколи не бачила в нашому дворі!
- А ти теж живеш у нашому будинку?
- Так! У третьому під'їзді!
-

Словник

оксамитовий – bársonyos
імла (мла) – homály
квартирка – szellőztető ablakszem
поставити під загрозу – veszélybe sodorja
ярмо – iga

§ 46. Розвиток мовлення. Стисле переказування змісту побаченого

Прочитайте та запам'ятайте!

Стислий переказ побаченого – це такий текст, що коротко передає зміст побаченого.

Пишучи або усно промовляючи переказ, пам'ятайте, що зміст його має відповідати темі й основній думці. Думки потрібно викладати послідовно, використовуючи мовні засоби зв'язку між реченнями в тексті.

Обирайте тему і форму викладу залежно від того, кому ви хочете про це розповісти.

Переказуйте яскраво, використовуючи при можливості епітети, порівняння, інші художні засоби, якщо це доречно.

■ **Вправа 388.** І. Прочитайте і проаналізуйте наведений нижче текст. Чи відповідає він завданню – переказ на основі побаченого? Чи сподобалася вам історія? Чому?

МУДРА ГОЛКА

Марійка любила дивитися, як мама вишивала квіти. Червона нитка до зеленої, до жовтої... Так гарно виходить. Чорнобривці, айстри, волошки, барвінок...

Марійка попросила маму дати їй голку й полотно. Вона теж хоче вишивати. Мама дала. Марійка почала вишивати, але дуже часто колола себе в пальчик. Дівчинка подумала, що мама вишиває мудрою голкою, а їй дала погану.

Коли мама пішла до крамниці, Марійка мерщій за мамині голку і полотно. Та не встигла й двічі кольнути, як гострий біль пронизав пальчик. На очах виступили сльози.

Повернулася з крамниці мама, і Марійка все їй розповіла.

Мати пояснила дівчинці, що не від голки залежить, а від мудрих пальчиків.

– Бери-но полотно, та не поспішай, а дивись, як треба.

Надвечір Марійка з мамою вишили першу волошку (А. М'ястківський).

II. Дайте усні відповіді на питання:

– Чи справді йдеться про мудру голку? Як мама пояснила це Марійці?

– Що допомагає людині гарно вишивати?

– Яка головна думка твору?

III. За поданою таблицею-опорою складіть та запишіть стислий переказ оповідання .

Запитання	«Слова-помічники»
Як вишивала мама?	Мудра; голка; квіти: волошки, барвінок, айстри; полотно; вишиває; встигла; кольнути; розповіла; пояснила.
Чи вмiла вишивати Марійка?	
Чи справді йдеться про мудру голку?	
Що допомагає гарно вишивати?	

■ **Вправа 389.** Пригадайте цікаві випадки, свідками яких ви були, та підготуйте стислу письмову розповідь про них за самостійно складеним планом.

§ 47. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами *ь, і, я, ю, є*

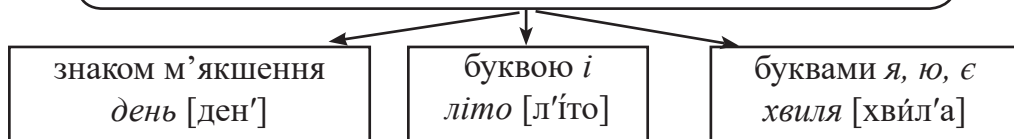
■ **Вправа 390.** I. Прочитайте й запишіть слова, підкресліть м'які приголосні. Як позначається м'якість приголосних на письмі?

Сльота, люк, осінне, листя, стань, лле, муляр, зірка, люди.

II. Що вам відомо про букви *і, я, ю, є*? Чи можуть букви *і, я, ю, є* якимсь чином впливати на попередні приголосні? Як саме? Наведіть приклади. Яка буква українського алфавіту не позначає окремий звук?

Запам'ятайте!

М'якість приголосних на письмові позначаємо:

■ **Вправа 391.** I. Прочитайте прислів'я. Запишіть звуковим записом виділені слова.

1. Січень снігом **січе**, а мороз вогнем пече. 2. Січень без снігу – **літо** без хліба. 3. Січень січися, а ти до печі **тулися**. 4. **Січень** наступає – мороз людей обіймає (Народна творчість).

II. Які букви вказують на м'якість приголосних у виділених словах?

■ **Вправа 392.** I. Запишіть слова з м'якими приголосними в три колонки: у першу – ті, у яких м'якість приголосних позначається буквою *ь*, у другу – буквою *і*, у третю – буквами *є, ю, я*.

Пісня, українець, зоря, листя, вік, діти, кульбаба, дід, сталь, брунька.

II. Доповніть колонки самостійно дібраними прикладами.

■ **Вправа 393.** Гра «Хто більше?». За 2 хвилини кожен записує слова з м'якими приголосними, у яких м'якість передається: а) м'яким знаком; б) літерою *і* тощо.

Наприклад: ліс, сім, тільки, літо, діти, тіло...

■ **Вправа 394.** I. Прочитайте уважно текст мовчки. Визначте його стиль і тип мовлення. Доберіть заголовок. Що відображає назва тексту: тему чи ідею?

Випишіть слова з м'якими приголосними. Виконайте фонетичний розбір виділеного слова.

Дехто думає, що в колі сім'ї немає потреби дотримуватися тих норм поведінки, які вважаються обов'язковими під час спілкування зі сторонніми. Так може думати тільки людина низької культури, для якої ввічливість – щось на знак парадного костюма: удома його можна зняти.

Сім'я тим і відрізняється від інших колективів, що вона заснована на взаємній повазі, на близьких стосунках. Повага до старших – основа кожної сім'ї. А тому великого значення набуває повсякденна ввічливість у спілкуванні, готовність завжди прийти на допомогу.

Молодь повинна уникати суперечок зі старшими, не зчиняти галасу на захист своїх тверджень. Розуміти, що мета вчинків рідних – навчити і вберегти. Це вияв **їхньої**

любви. Навіть коли старший справді в чомусь помиляється, а ви не змогли спокійно переконати його в цьому, краще промовчати або перевести розмову на іншу тему. Заспокоївшись, ви обов'язково зможете порозумітися (З журналу).

II. Чи керуєтесь ви цими правилами в спілкуванні з близькими людьми? Чи погоджуєтесь з таким поглядом на цю проблему?

III. Виконайте тестові завдання.

1. Неправильною щодо змісту тексту є думка

A сім'я заснована на взаємній повазі

Б великого значення набуває відстоювання власної думки

В повага до старших – основа кожної сім'ї

Г мета вчинків рідних – навчити і вберегти

2. Слово «ввічливість» у тексті означає

A уміння шанобливо і тактовно спілкуватися з людьми

Б ніколи не перечити

В уважно вислухати, але не погодитися

Г відстоювати власну думку.

Словник

муляр – kōmúves

сльота – latyak

§ 48. Правила вживання м'якого знака

■ **Вправа 395.** Прочитайте пари слів. Правильно вимовляйте звуки, позначені виділеними буквами. Як у цих словах передається на письмі м'якість приголосних?

Син – синь, ліз – лізь (від лізти), сіл (від села) – сіль, галка – галька, рис – рись, синка (р. в. від синок) – синька.

Прочитайте та запам'ятайте!

М'якість приголосних перед голосними позначаємо буквами **я, ю, є, і**: *няня, любов, раннє, ніч*. В інших випадках для позначення м'якості приголосних використовуємо **ь** (м'який знак).

М'який знак можна ставити лише після букв, що позначають зубні приголосні **д, т, з, с, ц, л, н** («Де ти з'їси ці лини?»), а також після **р** лише перед **о**: *мідь, пільма, зав'язь, гедзь, сільський, палець, день, ларьок*.

М'якість приголосних у кінці слова завжди позначаємо м'яким знаком (як чуємо, так і пишемо): *вогонь, сіль, папороть*.

У середині слова м'якість приголосних позначаємо м'яким знаком лише перед твердими нешиплячими: *батько* (але: *безбатченко*), *цвірінкання* (але: *цвірінчання*), *Диканька* (але: *диканський*), *цвюхкати* (але: *дзвякати*), *просьба*.

Перед м'якими, пом'якшеними й шиплячими («Ще їжджу») м'який знак не ставимо: *кузня* [куз'н'а], *цвіт* [ц'віт], *звір* [з'вір], *промінчик* (хоч: *промінь*), *прип'ятський* (хоч: *Прип'ять*), *Уманщина, уманський* (хоч: *Умань*).

Проте з цього правила є винятки:

1) всупереч йому ставимо м'який знак у словах: *різьбяр, тьмянний, няньчити, бриньчати*;

2) завжди позначаємо м'якість приголосного [л]: *спальня, рибальський* (хоч: *рибалка*), *пальчик*; перед суфіксом **-ський** м'який знак ставимо тільки після **л**: *ковальський, генеральський*, але: *солотвинський, ясинський*.

3) зберігаємо м'який знак при творенні форм слова та присвійних прикметників, якщо він був у початковій формі: *у кишеньці* (бо *кишенька*), але: *у сукенці* (бо *сукенка*); *няньчин* (бо *нянька*), але: *панянчин* (бо *панянка*); *підносься* (бо *піднось*), але: *піднісся* (бо *підніс*); *вчиться* (бо *вчить*), *вчатся* (бо *вчать*).

■ **Вправа 396.** Поясніть наявність чи відсутність м'якого знака у поданих словах. Визначте, за яким правилом згруповані слова.

1. Письмо, батько, станьте, вузько, кілька, кільце.
2. Черешенька, голівонька, яблунька, донька, учителька.
3. Змагань, знань, засідань, питань, вишень, долонь;
4. Медаль, палець, красень, гедзь, мазь, мідь, колись;
5. Неньці, на зупинці, тарілці, у долині, на стільці;
6. Береш, ніж, висип, голуб, крик, дощ;
7. Міський, сільський, празький, ковзкий, учительський, різкий.

■ **Вправа 397.** Виразно прочитайте, а потім переписуйте слова. Вкажіть суфікси та буквособолучення, у яких пишеться м'який знак.

Білий – біленький, білесенький, білісінький; тонкий – тоненький, тоне-сенький; малий – маленький, малесенький, малюсінький.

■ **Вправа 398.** I. Прочитайте прислів'я. Переписуйте, на місці крапок, де треба, поставте ь.

Не кажи – не вмію, а кажи – навчус...
Яка головон..ка, така й розмовон..ка.
Чим розумний стидаєт..ся, тим дурний величаєт..ся.
Мен..ше слів, а біл..ше діла.
Дурний язик голові не приятел..
(Нар. тв.)

II. Виберіть одне з прислів'їв. Придумайте ситуацію, де воно було б доречним, і опишіть її товаришам.

■ **Вправа 399.** Запишіть подані іменники в давальному відмінку. Зверніть увагу на чергування приголосних. Поділіть слова на склади.

Зразок. Сопілка – сопілці ([к] – [ц]) – со-піл-ці.

Дочка, ненька, калинка, сопілонька, балка, рибалка, вихователька, тополька, рученька, квітонька, квітка, квасолька, перепілка, перепілонька, бурулька, хустка, пустака.

■ **Вправа 400.** Прочитайте загадки-жарти. Відгадайте їх. Переписуйте у зошит, на місці крапок, де треба, поставте ь.

1. Сидят... три коти, проти кожного кота сидят... по дві кішки. Скіл...ки вс..ого котів?
2. Чим кінчаєт...ся літо, а починаєт...ся осін... ?
3. У Натал...чиного братика Михайлика є одна сестричка. Скіл...ки дітей у Натал...чиній сім'ї?

■ **Вправа 401 (з ключем).** Запишіть слова у дві колонки: у першу – з м'яким знаком, у другу – без м'якого знака.

Уман...щина, лял..ка, юн... , кров... , бат..ко , артіл... , різ.. кий, Анадир... , м'якен... ко, їдеш.., олен... , нісс.. я, аптекар... , ялівець....

Ключ. Якщо слова написано правильно, то розгадаєте таємницю – підкреслюючи перші літери з першої, потім з другої колонки, згори донизу, ви прочитаєте речення. Запишіть його.

■ **Вправа 402.** Перекладіть слова українською мовою і запишіть їх. Поясніть вживання або невживання м'якого знака у цих словах. Складіть шість речень з перекладеними словами і запишіть у зошит.

Január, nap, árnyék, falusi, karácsonyi, szilveszteri, iskolai, játszik, hallatszik.

■ **Вправа 403.** I. Прочитайте текст мовчки. Знайдіть і вимовте вголос слова з м'яким знаком. Простежте, за яким правилом правопису вони написані.

Дмитро й Сашко

Двоє п'ятикласників, Дмитро й Сашко, схилилися над аркушиками паперу. Сьогодні в класі найвідповідальніша контрольна з математики. Учитель сказав, що письмову роботу посилатимуть у район.

Дмитро – найсильніший математик у класі, він уже розв'язав задачу й переписує її з чернетки на чистовик.

Сашка посадили поруч із Дмитром, щоб він підтягнувся, бо Сашко відстає в навчанні, не дуже кмітливий. Але він не тільки тугодум, а й самолюбивий хлопець. Ніколи не списує, не підглядає. Ось і зараз Дмитро відкрив перед Сашком чернетку. Дивись, ось же розв'язок задачі: досить одним оком глянути, якщо захочеш, і все стане зрозумілим. Та Сашко насупився, вп'явся очима у свій аркушик і навіть глянути не хоче на роботу Дмитра.

Дмитрові шкода Сашка. Недобре передчуття боляче стиснуло його серце. Знову буде, як і завжди після контрольної: у Дмитра – хороша оцінка, а в Сашка – погана (*В. Сухомлинський*).

II. Складіть діалог із однокласником за змістом прочитаного.

III. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті НЕ розповідається про

А найвідповідальнішу контрольну з математики

Б те, що Сашко ніколи не списує, не підглядає

В те, що Дмитро не шкодував Сашка

Г те, що Дмитро – найсильніший математик у класі

2. Поданий текст за типом мовлення є

А описом

Б міркуванням

В розповіддю

Г розповіддю з елементами міркування

§ 49. Правила вживання апострофа. Правильна вимова та написання слів з апострофом

■ **Вправа 404.** I. Прочитайте виразно вірш. Про який знак тут ідеться? Чому він став у нагоді у слові *ім'я*?

Я такий же, як знак розділовий,
і відомий шкільній дітворі.
Та в словах української мови
я пишусь не внизу, а вгорі.
Спробуй лиш написати ім'я –
зразу стану потрібним і я.

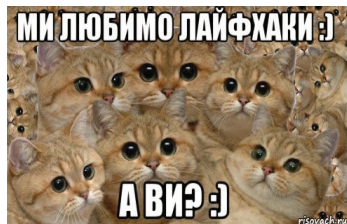
Дмитро Білоус

II. Позмагайтеся з товаришем, називаючи слова з апострофом. Виграє той, хто назве слово останнім.

III. Зіставте написання й вимову. На який звук вказує апостроф?

Зять [з'ат'] — **з'ява** [зйава]

Радимо переглянути ☺

Скориставшись QR-кодом, перегляньте відео «Апостроф» на платформі «EdEra» із серії «Лайфхаки з української мови».

Прочитайте та запам'ятайте!

Апостроф в українській мові вживається для того, щоб показати, що букви **я, ю, є, ї** позначають два звуки: приголосний звук [й] та голосні [а], [у], [е], [і].

Апостроф ставимо перед **я, ю, є, ї** після губних **м, в, п, б, ф** («мавпа Буф»), якщо губний стоїть на початку кореня, після голосного або після **р**: *б'ється, в'юн, зв'язок* (корінь -в'яз-), *розм'яклий* (корінь -м'як-), *здоров'я, рум'яний, пів'яблука* (після голосного), *черв'як, стерв'ятник* (після **р**).

Якщо губний стоїть не на початку кореня, не після голосного і не після **р**, то апострофа не ставимо: *свято, духмянний, морквяний*.

Апостроф ставимо перед **я, ю, є, ї** після **р**, якщо після нього чується звук [й]: *бур'ян* [бурйан], але: *буряк* [бур'ак]; *пір'я, Мар'яна*.

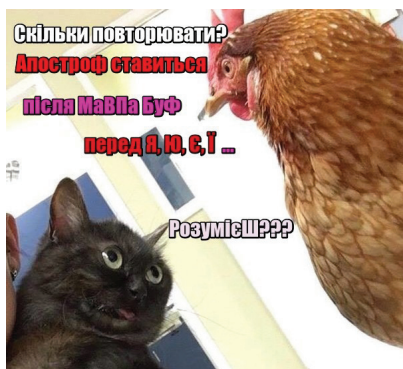
Апостроф ставимо перед **я, ю, є, ї** після префіксів та словотвірних частин, які закінчуються на приголосний: *роз'єднати, з'ясувати, під'юдити, від'їхати, між'ярусний, дит'ясла, пан'європейський*.

Апостроф у словах іншомовного походження перед **я, ю, є, ї** ставимо після всіх приголосних, крім зубних (після зубних ставимо м'який знак: *дос'є*): *п'єдестал, інтерв'ю, комп'ютер, миш'як, Григор'єв, Лук'ян, Х'юстон.*

У кількох словах іншомовного походження апостроф ставимо також після зубних (на них закінчуються іншомовні префікси та словотвірні частини): *ін'єкція, кон'юнктура, кон'юнктивіт, ад'ютант, фельд'єгер.*

Увага! В запозиченнях з французької мови апостроф не ставимо: *бюро, бювет, гравюра, пюре, кювет, манікюр.*

Міркуй! *Медвяний.* Пишу без апострофа, бо **в** стоїть не на початку кореня, не після голосного і не після **р**. Орфограма «Вживання апострофа».

■ **Вправа 405.** Перепишіть слова, замість крапок, де потрібно, поставте апостроф.

В..ячеслав, тьм..яний, перед..ювілейний, медв..яний, духм..яний, дріб..язковий, без..язикий, між..ярусний, гар..ячий, присв..ята, харків..янин, вп..ятьох, солом..яний, роз..єднати, роз..орати, в..язка, риб..ячий, мавп..ячий.

утворіть і запишіть словосполучення «прикметник + іменник». Позначте у словосполученні головне і залежне слова. Поясніть вживання апострофа. Уведіть чотири словосполучення у речення.

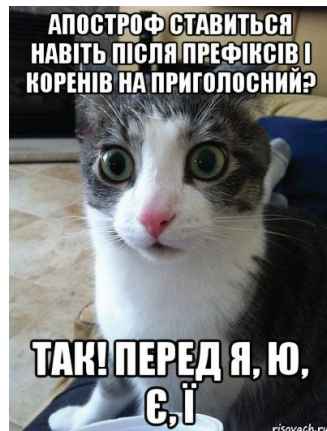
■ **Вправа 406.**

Від поданих слів

Зразок. Крупа, каша – (яка каша?) круп'яна каша.

Увага! Прикметник утворюйте від першого слова.

Жирафа, шия; тьма, візерунок; кропива, куц; торф, паливо; олово, перстень; Різдво, вечір; рута, запах; сурма, поклик; кров, слід; жаба, кумкання; морква, сік.

■ **Вправа 407.** Утворіть слова з префіксами, розкриваючи дужки. Назвіть рядок, у якому всі новоутворені слова пишуться з апострофом. Усно поясніть правопис слів.

Без- (язикий, особовий, ініціативний).

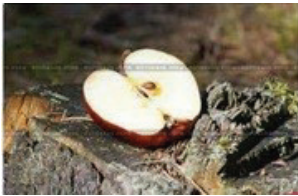
Під- (їздити, упадати, яремний).

Від- (ємний, їхати, учити).

З- (юрмитись, єднати, їхати, їсти).

Роз- (єднати, яснити, зброїти).

■ **Вправа 408.** Розгляньте запропоновані малюнки. Складіть за ними речення, використовуючи опорні слова.

Опорні слова (*морквяний, мавпячий, дев'ять, пів'яблука, голуб'ячий, м'ята*).

До речі, перегляньте відео та послухайте спів соловейка, скориставшись QR-кодом.

■ **Вправа 409.** І. Прочитайте текст мовчки. Поміркуйте над тим, що для кожної людини найдорожче. Назвіть відомі вам орфограми та пунктограми.

ЃАВЕНЯ І СОЛОВЕЙ

Вивела ґава одне-єдине пташеня – ґавеня. Вона любила своє дитя, панькала його смачними черв'ячками.

Та ось полетіла ґава по їжу та й пропала. Уже й сонечко піднялося високо, а матері все нема. Заплакало ґавеня. Плаче, сльози струмками ллються додолу.

Почув Соловей плач ґавеняти. Затремтіло із жалощів солов'їне серце. Залишив своє гніздо Соловей, сів поруч із пташенням і заспівав свою чудову пісню. Аж вітер притих, заслухався.

А ґавеня, мов і не чує солов'їного співу, реве, плачем заливається. Та ось почуло ґавеня – десь удалині пролунав материн голос: кра, кра. Умить перестало воно плакати й каже:

– Чуєш, це моя мама співає! Замокни, будь ласка, не пиши!

– Кра, кра, кра... – залунало поблизу, і Соловей замовк. Він перелетів на сусіднє дерево й задумався... Того вечора ліс не чув солов'їного співу (За В. Сухомлинським).

II. Дайте відповіді на запитання:

- Як хотів соловей утішити ґавеня?
- Чому ґавеня не чуло чудової солов'їної пісні?
- Про що міг задуматися соловей?
- Чому він того вечора вже не співав?

III. Виконайте тестові завдання.

1. Поданий текст належить до стилю мови

- A** художнього
- Б** наукового
- В** розмовного
- Г** публіцистичного

2. Поданий текст за типом мовлення є

- A** описом
- Б** міркуванням
- В** розповіддю
- Г** розповіддю з елементами міркування.

Підказка. Щоб правильно розв'язати тест, перегляньте мультфільм про типи мовлення 😊 .

Вправа 410. I. Прочитайте, а потім переписіть прислів'я. Підкресліть орфограми, усно поясніть.

1. Нема у світі цвіту цвітішого над маківочки, нема ж роду ріднішого над матіночки. 2. У чужій сторонці не так світить сонце. 3. Доти ягнята скачуть, доки матір бачать. 4. У кого є ненька, у того й голівонька гладенька. 5. Рідна земля і в жмені мила. 6. Кожна травинка на своєму корені росте.

Вправа 411. Переписіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф. З двома словами на вибір складіть речення і запишіть їх у зошит.

Дев..ятсот, хутор..янин, зв..язок, духм..яне, пор..ядок, бур..ян, без..язи-кі, тьм..яно, цв..ях, присв..ята, реп..ях, п..ятдесят, з..ясовано, сер..йозно.

Вправа 412. Прочитайте загадки. Переписіть, де потрібно, поставте апостроф.

1. Білий та легкий, як пір...їнка, і холодний, як крижинка. 2. Не їсть, не п...є, а ходить і б...є. 3. Летить – пищить, сяде – мовчить. Хто його вб...є,

той свою кров пролле. 5. Ой кину я не палицю, зловлю не галицю, обскубу не пір... я, з... їм не м... ясо.

Відгадки: сніг, годинник, комар, вудка і риба.

Словник

в'яз – szilfa

в'язка – kötveg, nyaláb, csomó

ґава – varjú

кумкання – kurutyolás

кувет – árok

п'єдестал – talapzat

панькати – kényeszteni

реп'ях – bojtorján

рута – ruta

фельд'єгер – katonai hirtívő

§ 50. Розвиток мовлення. Поняття про офіційно-діловий стиль. Складання запрошення

■ **Вправа 413.** Пригадайте, які різновиди стилів мови ви знаєте. Доповніть речення назвою стилю за характерними ознаками:

1. ... стиль: використовується у побуті, особистому листуванні. Характерною є розмовна лексика.

2. ... стиль: використовується на лекціях, у доповідях, наукових статтях. Однією з характерних рис є вживання термінів.

3. ... стиль. Таким стилем пишуться оповідання, вірші, інші літературні твори.

4. ... стиль. Цим стилем пишуться статті в газетах та журналах, промо-ви, виступи. Однією з ознак є вживання суспільної лексики.

5. ... стиль. Це стиль ділових документів: указів, наказів, постанов, оголошень, заяв тощо.

Прочитайте та запам'ятайте!

Офіційно-діловий стиль.

Призначення

Регулювання офіційних ділових відносин у державно-політичному, громадському, економічному житті.

Основні ознаки.

1. Офіційний характер.

2. Адресність (кому спрямований певний офіційний документ).

3. Документальність, тобто має бути об'єктивним, достовірним, зберігати усталені форми та порядок розміщення реквізитів.

4. Точність, ясність, стислість викладу.

Таким чином, кожний офіційний документ має усталені реквізити і форму.

■ **Вправа 414.** I. Ознайомтеся з одним із видів офіційних документів – запрошенням. Ураховуючи викладені вище відомості, обґрунтуйте його належність до офіційно-ділового стилю.

ЗАПРОШЕННЯ

Вельмишановний колего!

Запрошуємо Вас узяти участь у благодійній акції «Допоможемо братам нашим меншим», яку проводить благодійна організація «Дружок» з міста Мукачева.

Адреса оргкомітету: м. Мукачево, вул. Миру, 125.

Телефони: 65 48 97, 65 41 23.

Початок акції: о 10.00.

Оргкомітет

II. Прочитайте подані за вправою вимоги до складання запрошення і з'ясуйте, чи дотримані вони у цьому документі.

Прочитайте та запам'ятайте!

Запрошення – це документ, адресований особі, закладу чи установі з пропозицією взяти участь у події чи заході.

Основою змісту кожного запрошення є: хто, кого, куди, коли, з якої нагоди запрошує. Ці факти мають бути викладені чітко, щоб у адресата не виникло сумнівів чи вагань.

Запрошення має свій набір усталених зворотів і фраз: *шановний, шановні, глибокоповажний(і), запрошую(ємо), ласкаво просимо, дозвольте запросити Вас* тощо.

Реквізити:

- назва виду документа;
- звертання до адресата;
- текст, у якому зазначається: дата і час події; місце; порядок денний; тематика події; прізвища доповідачів з кожного питання; прізвище і телефон відповідальної особи;
- підпис;
- печатка (за потреби).

Увага! Офіційне запрошення має бути надруковане на гарному папері без зайвих прикрас або на стандартній листівці.

Для близьких людей можна виготовити запрошення самостійно.

■ **Вправа 415.** Прочитайте. Зверніть увагу на те, як треба звертатися в листах, листівках, у запрошеннях та як підписуватися.

Так звертаємося:

Дорогий Міклоше!

Шановна Олено Іванівно!

Шановні Марто Федорівно

і Андраше Яношовичу!

Так підписуємося:

Твоя подруга Анна-Марія

Ваш учень Ференц Шарварі

Учні 5 класу

■ **Вправа 416.** Складіть один із варіантів запрошення і запросіть:

1. Першу вчительку на Свято книги.
2. Вчителя на святковий концерт.
3. Маму на загальношкільний вечір з нагоди Дня матері.
4. Подругу/друга на день народження.

Словник

бездоганний – tökéletes
достовірний – megbízható

реквізит – itt: okirat kellékei
усталений – megszokott, elfogadott

§ 51. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігу однакових приголосних звуків

■ **Вправа 417.** У наведених словах рисками відділено одна від одної всі їхні значущі частини – морфемі. Знайдіть у них префікси, корені, суфікси, інші словотвірні частини. Зробіть висновок, коли відбувається подвоєння букв?

Від-да-ти, без-звуч-н-ий, без-з-мін-н-ий, верх-ов-ин-н-ий, роз-ріс-ся, юн-нат, міськ-ком.

Прочитайте та запам'ятайте!

Подвоюються букви на письмі внаслідок збігу однакових звуків на межі морфем. Це може відбуватися на межі префікса і префікса, префікса і кореня, кореня і суфікса, суфікса і суфікса, інших словотвірних частин слова.

Є ще зумовлені різними причинами подвоєння букв у таких словах: *останній, старанний, притаманний, захланний, лляний (і льняний), бовваніти, ссавець, овва.*

■ **Вправа 418.** Зіставте вимову, будову, значення й написання поданих парами слів. У словах із якими суфіксами і з яким значенням букви подвоюються? У яких словах кожної пари більше названої в них якості?

Здоровий – здоровénний, страшний – страшénний, нездóланий – нездóлáнний, нескінчений – нескінчénний, святий – свящénний, вогняний – огнénний.

Прочитайте та запам'ятайте!

Суфікси в українській мові можуть вказувати на певну міру якості, як, наприклад, у словах *тонкий – тоненький – тонесенький – тонюсінкий*. Так само наголошені суфікси **-єнний, -анний** з подовженим [н:] передають велику міру названої прикметником якості. Без таких суфіксів слова означають звичайну якість.

Прикметники *скажений, навіжений, шалений, жаданий* вказують хоч і на велику, але звичайну міру якості (не перебільшену), тому в них і немає подовження приголосного [н], а отже, й подвоєння букв.

■ **Вправа 419.** Запишіть подані нижче слова і з'ясуйте, яке їхнє походження, які з них загальні, а які власні назви і що вони означають.

Брутто, нетто, тонна, ванна, манна, мадонна, вілла, панно, мотто. Імміграція, інновація, ірраціональний, сюрреалізм, контрреволюція. Дарданелли, Голландія, Філіппіни, Бонн, Брюссель, Ніцца, Шиллер, Діккенс, Торрічеллі.

Запам'ятайте!

У власних назвах (географічні назви, назви країн, міст, осіб) букви подвоюємо так само, як і в тих мовах, із яких узято ці назви. Тож написання їх кожного разу доводиться перевіряти за різними довідниками.

■ **Вправа 420.** До поданих слів допишіть префікс без-. Чи у всіх словах подвоюються букви? Як вимовляються ці слова? Поясніть правопис слів.

Збройний, звучний, земельний, змінний, сонний, сумнівний, славний, жалісний.

■ **Вправа 421.** Чому у слові *віддзвонити* є подвоєння букв, але немає подовження приголосних? Зробіть звуковий розбір цього слова.

■ **Вправа 422 (з ключем).** I. До основ поданих слів додайте суфікс *-н(ий)*. Запишіть підряд тільки ті слова, у яких відбулося подвоєння букв. Подвоєні букви підкресліть.

Мідь, чавун, ешелон, основа, сіно, низина, гриб, екран, день, урожай, істина, школа, лимон, сила, оборона.

Ключ. Якщо ви правильно виконали вправу, то з перших букв виписаних слів прочитаєте початок прислів'я, яке закінчується словами «... *роби сміло*». Запишіть його.

II. Порівнюючи утворені слова, сформулюйте правило про те, коли подвоюється буква *н* при додаванні суфікса *-н-*.

■ **Вправа 423.** Прочитайте пари слів уголос. З'ясуйте різницю у вимові й лексичному значенні поданих парами слів. Утворіть з ними словосполучення.

Стіна, стінна; хвилина, хвилинна; рослина, рослинна; журавлиний, журавлинний; горобиний, горобинний.

■ **Вправа 424.** Перепишіть, подвоюючи, де треба, букви.

1. Не від(д)іляймо слова від діла (*М. Коцюбинський*). 2. Хто шукає приятелів бездоган(н)их, той ніяких не має (*А. Кримський*). 3. Минула тривожна бе(з)зорян(н)а ніч (*М. Коцюбинський*). 4. Імла ран(н)ього осін(н)ього вечора спускалася над містом (*В. Собко*). 5. Серед розливу зелені бов(в)аніють острови сіл у садах (*О. Гончар*). 6. Крик, галас ніс(с)я на весь вигін (*Панас Мирний*).

Прочитайте та запам'ятайте!

Подовження м'яких і пом'якшених приголосних

В українській мові подовженими бувають м'які зубні приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'] («*Де ти з'їси ці лини*») і пом'якшені шиплячі [ш'], [ч'], [ж'] («*Ще їжджу*»), якщо вони стоять між голосними. На письмі подовжені звуки позначаються двома однаковими літерами.

М'які зубні і пом'якшені шиплячі приголосні подовжуються, якщо вони стоять між двома голосними:

а) в іменниках середнього роду на -я: *знання, життя, обличчя, збіжжя*; але в назвах молодих істот подовження немає: *теля (теляти, телям), порося, щеня*;

б) в орудному відмінку однини іменників III відміни (іменники жіночого роду з нульовим закінченням у називному відмінку однини): *сіллю, маззю, ніччю, подорожжю*;

в) у словах *Ілля, суддя, стаття, рілля, зрання, навмання, спрощення*.

Подовження зберігається і в усіх похідних словах: *життєвий, життєвість, суддівський*.

Але якщо м'який чи пом'якшений приголосний стоїть не між двома голосними, то він не подовжується: *листя, щастя, радістю, жовчю, спересердя, багато облич, без знань*. Виняток: *плю, ллеш, ллють*.

Ніколи не подовжуються губні приголосні та [р]: *узголів'я, тім'я, любов'ю, матір'ю, знічев'я*.

■ **Вправа 425.** Перепишіть, подвоюючи, де треба, букви. Поясніть свій вибір. Орфограми підкресліть.

1. Пахне ніжніс(т)ю березня обрій (*А. Малишко*). 2. Дзвеніла ста(л)ю гострою зима (*П. Воронько*). 3. Я закоха(н)ий в синь океанну, в свіжий дух, що пливе од рі(л)і (*В. Сосюра*). 4. Про даль я мрію, про безме(ж)я хмарні (*М. Бажан*). 5. На небі сірим павути(н)ям снували хмари (*М. Коцюбинський*). 6. За хатою стояла со(н)а тиша (*Г. Тютюнник*). 7. Пахло цві(л)ю й пріліс(т)ю (*Ю. Мушкетик*). 8. Невблага(н)а спека (л)ється з неба (*Ю. Яновський*).

■ **Вправа 426.** Уставте, де потрібно, пропущені букви.

Букве...ний, стат...я, воста...не, дзвін...иця, від...зеркален...я, натхнен...ий, щоден...ик, лист...ям, нехворощ...ю, скатерт...ю, подвоєн...ий, священ...ми, жит...єлюб, гіл...ястий, без...смерт...я, весіл...я, щаст...я, любов'...ю, жовч...ю, мудріст...ю, Об'...ю.

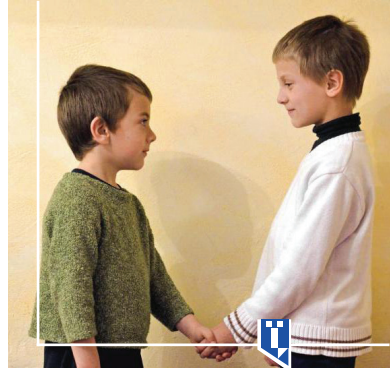
■ **Вправа 427.** I. Прочитайте уважно текст мовчки. Випишіть слова з подовженими приголосними.

УРОК УВІЧЛИВОСТІ

Найголовніші вимоги мовного етикету – **ввічливість, гідність, уважність, стриманість.**

«Ніщо нам не обходиться так дешево і не цінується так дорого, як ввічливість», — зауважував іспанський письменник Сервантес. До засобів мовного етикету належать словесні формули вираження ввічливості, особливі форми звертання до знайомих і незнайомих людей, вживання пошанної множини (займенника Ви) тощо.

Правила мовного етикету залежать від мовних ситуацій, до яких належить знайомство, вітання, прощання, поздоровлення, вибачення, прохання, запрошення, співчуття, комплімент, схвалення (З календаря).

II. Виділені слова запишіть в орудному відмінку однини. Чи відбулося тут подовження? Чому?

III. Виконайте тестове завдання.

Слово «мовний етикет» у тексті означає

A увічливі слова

B система правил мовної поведінки і стійких формул увічливого спілкування

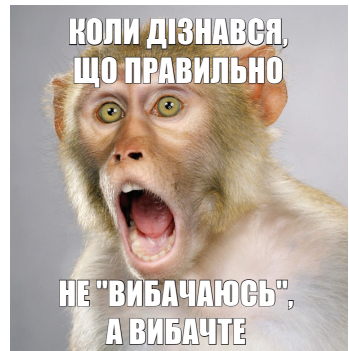
B особливі форми звертань

Г уживання пошанної форми займенника Ви.

IV. Об'єднайтеся у пари. Розгляньте ілюстрацію і разом з однокласником озвучте її.

Запам'ятайте!

Правильно	Неправильно
вибачте	вибачаюсь
пробачте	пробачаюся
дякую Вам	дякую Вас
взяти участь	приймати участь
брати участь	

■ **Вправа 428.** Прочитайте текст. На місці крапок, де потрібно, вставте пропущені букви.

Недаремно кажуть, що люди – ніби дзеркало. Усміхайся, і с..віт в..ртатиме тобі усмішку. Якщо хмуритимешся на людей, вони хмуритимут..ся на тебе. Це одна з мудростей, яка має в..лике значен..я у спілкуван..і з люд..ми.

Дружня усмішка усуває насторожен..ість або агр...сивніст...ь, долає всілякі перешкоди у спілкуван...і (За Іржі Томаном).

Словник

бовваніти – messzíról látszik
жаданий – kívánt, óhajtott, szeretett
навмання – vaktában, céltalanul megy
підталий – olvadt
притаманний – jellemző

прілість – pállóság
скажений – veszett
снувати – ide-oda jár, cikázik
цвіль – penész

§ 52. Написання слів іншомовного походження

■ **Вправа 429.** Прочитайте. Значення яких слів вам не зрозумілі? Чи вживаєте ви ці слова у повсякденному житті?

В українській мові є слова, запозичені з інших мов: грецької, латинської, німецької, англійської, французької, італійської та ін. Наприклад: *граматика, поема* – з грецької; *лекція, ангіна* – з латинської; *офіцер, штаб* – з німецької; *спектакль, балет* – з французької; *футбол, фініш* – з англійської; *опера, вермішель* – з італійської.

Слова іншомовного походження входять до складу багатьох мов. Значення таких слів пояснено в **словнику іншомовних слів**. Там вказано також і їхнє походження.

Прочитайте і запам'ятайте!

Іншомовні слова здебільшого відрізняються від незапозичених.

Іншомовними (за небагатьма винятками) є слова, у яких:

а) на початку виступає *а, е, а* також *і* (з небагатьма винятками): *апельсин, альтанка, електрика, етикетка, ідея, інтерес*;

б) у складі слова є *ф*: *фабрика, дельфін, суфікс*;

в) збігаються голосні: *океан, радіо, поет*;

г) є важкі для вимови збіги приголосних: *пункт, тембр, інструмент, трамвай, бутерброд*;

г) корені багатоскладові: *вітамін, коридор, арифметика, паралелепіпед*.

Іншомовні слова, як правило, не мають споріднених слів, у них не буває чергування голосних.

■ **Вправа 430.** Користуючись поданою довідкою, поясніть лексичне значення іншомовних слів.

Зразок. *Бібліографія – опис книг.*

Бібліографія, біографія, географія, біологія, геологія, бібліотека, фільмотека, фототека, фонотека, фонограма, грамофон, телефон, телеграф, телеграма, телескоп, фільмоскоп, кілометр, кілограм, кіловольт.

Довідка. Бібліо – книга; біо – життя; гео – земля; грама – запис; граф – писання; графія – опис; кіло – тисяча; логія – наука; скоп – розгляд; тека – зібрання; теле – далеко; фон – звук.

■ **Вправа 431.** I. Прочитайте слова. До поданих іншомовних слів доберіть із довідки українські відповідники.

Зразок. *Аероплан – літак, пріоритет – першість.*

Аплодисменти, дефект, сигнал, стимул, ліміт, симптом, репродукція, диспут, фіаско, хобі, імпульс, біографія, ерудиція.

Довідка: захоплення, життєпис, оплески, ознака, відтворення, обізнаність, поразка, обговорення, обмеження, недолік, поштовх, знак, заохочення.

II. Зверніть увагу на правопис виділених буквосполучень. Після яких букв пишемо *И*? Коли вживається *І*? Свої міркування перевірте за поданими нижче таблицями.

Прочитайте та запам'ятайте!

Вимова та написання слів іншомовного походження має певні особливості.

В іншомовних словах букви *и* та *і* пишуться по-різному в загальних назвах, у власних географічних і власних особових назвах. Закінчень ці правила не стосуються, закінчення в них пишуться так само, як і в незапозичених словах.

Спільним для всіх трьох категорій іншомовних слів є те, що **на початку слова, в абсолютному кінці незмінюваних слів, перед голосними та перед й** пишемо тільки *і*: *інститут, таксі, радіо, гербарій, Іран, Капрі, Трієст, Гельвецій, Орці*. Решта правил написання *и* та *і* для різних категорій слів різна.

У загальних назвах після дев'яти букв *д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р* («де ти з'єси цю чашу жиру») пишемо *и*: *диск, стимул, азимут, синус, цифра, чип* (електронний прилад), *шифер, режим, брикет*.

Як виняток, букву *и* пишемо не після «дев'ятки»:

1) у давно запозичених словах: *митрополит, єпископ, бинт, графин, вимпел, миля, кипарис, лимон* тощо;

2) у словах, запозичених із східних мов: *кишмиш, кизил, кинджал, киргиз, башкир*.

В інших випадках пишемо букву **і**: *вітамін, бібліотека, імідж, пілот, кіно, абітурієнт.*

У **власних географічних** назвах букву **и** пишемо, як і в загальних, але з «дев'ятки» вилучаємо букви **з і с**: *Скандинавія, Тибет, Цимлянськ, Чикаго Вашингтон, Алжир, Париж.*

Як виняток, букву **и** пишемо в давно запозичених географічних назвах також після інших букв: *Єгипет, Єрусалим, Вифлеєм, Вавилон, Китай, Сирія, Сицилія, Корсика, Мексика, Бразилія, Колхида.*

В інших випадках пишемо букву **і**: *Сідней, Сінгапур, Занзібар, Хіросіма, Хібіни.*

У **власних особових** назвах букву **и** пишемо лише після шиплячих («ще їжджу») та **ц**: *Шиллер, Шимон, Чингізхан, Жигмонді, Цицерон.*

В інших випадках пишемо букву **і**: *Арістотель, Дідро, Міксам, Моріц, Гідаш.*

■ **Вправа 432.** I. Прочитайте уважно текст мовчки. Перекажіть його своїми словами. Переказ запишіть. Зверніть увагу на правопис іншомовних слів.

Якось мій син-шестикласник зацікавився тими далекими часами, коли я сам був хлопчиком і вчився в середній школі. Слухаючи мою розповідь і водночас думаючи про щось своє, син раптом спитав мене:

– А яка напруга електричного струму була тоді в тій квартирі, де ви, тату, жили, – теж 220 вольт, як у нас тепер?

– Ніякої напруги не було.

– Як це так? – здивовано розплющив син очі.

Уявити собі такий час, коли люди обходилися без електрики, радіо, кіно й авіації, що давно вже вкорінилися в нашому побуті, синові було так важко, аж він закліпав повіками (*Б. Антоненко-Давидович*).

II. Поцікавтесь у ваших батьків, бабусь та дідусів, яких речей, що використовуються у сучасності, ще не було у часи їхнього дитинства. Почуте обговоріть у класі.

■ **Вправа 433 (з ключем).** Запишіть слова в дві колонки: 1) зі вставленою буквою *і*; 2) зі вставленою буквою *и*.

Ск..петр, куз..на, полем..ка, аж..отаж, кс..лофон, мас..в, амет..ст, анекс..я, диф..рамб, доз..метр, ейфор..я, інкогн..то, шмуцт..тул, рубр..ка, пс..холог, порц..я, асп..рант, поет..ка, динам..ка, об'єкт..в, гібр..д, Атт..ла, Нью-Джерс..

Ключ. З других букв виписаних слів прочитаєте закінчення вислову польського письменника Болеслава Пруса: «Щастя...»

Запам'ятайте!

Написання у в іншомовних словах	
Пишемо у	Приклади
У словах, запозичених з французької мови, після шиплячих ж, ш та губного ф	журі, Жуль Верн, парашут, брошура, парфуми, парфумерія, напарфумитися

■ **Вправа 434.** Уважно прочитайте записаний текст. Визначте його стиль і тип мовлення. Спишіть, підкресліть запозичені слова. Усно поясніть їх правопис.

Ще до відкриття материків виникло поняття частини світу. Стародавні греки і римляни ділили Євразію на дві частини: Європу та Азію. Як частина світу здавна була відома й Африка. Після подорожей Колумба на карті з'явилася ще одна частина світу – Америка. Останньою на початку ХХ століття була відкрита Антарктида. Материків (континентів) на земній кулі шість (*З довідника*).

■ **Вправа 435.** Для тих, хто любить вивчати карту світу. Відгадайте закодовані назви. Запишіть ці слова у зошит, поясніть їхній правопис.

1. Найбільший водоспад Африки.
2. Столиця Франції.
3. Країна Африки.
4. Країна, корінне населення якої алжирці.
5. Найменший материк Землі.
6. Найбільша за площею держава в Південній Америці.

Довідка: Марокко, Алжир, Париж, Вікторія, Австралія, Бразилія, Антарктида, Муррей, Кіліманджаро.

Прочитайте та запам'ятайте!

1. М'який знак в іншомовних словах вживається так само, як і в незапозичених українських.

М'який знак для позначення м'якості приголосних ставиться лише після зубних **д, т, з, с, ц, л, н** («де ти з'їси ці лини»): *бюлетень, тунель, асфальт*.

М'який знак після цих букв ставиться й тоді, коли у вимові за ними чується звук [й]: *порт'єра* [порт'йера], *Сьєрра-Невада* [с'йєраневада], *Нью-Йорк* [н'йуйорк], *ательє* [ател'йє], *компаньйон, павільйон, бульйон*.

2. Після інших букв, що позначають приголосні, перед **я, ю, є, ї**, якщо вони читаються як [йа], [йу], [йє], [йї], ставимо апостроф: *п'єса* [п'йєса], *комп'ютер* [комп'йутер], *миш'як* [миш'йак], *кур'єр* [кур'йєр], *Г'ята* [г'йата], *Х'юстон* [х'йустон], *Ш'єр* [ш'йєр].

З апострофом пишуться також слова *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

Не пишемо апострофа в тих іншомовних словах, де букви **я, ю** позначають пом'якшення попередніх приголосних: *бюро* [б'уро], *пюпітр* [п'уп'ітр], *Гюґо* [г'юґо], *Кюрі* [к'ур'ї], *Кяхта* [к'ахта]. Щоправда, така вимова суперечить законам української мови.

Запам'ятайте!

О'кей, п'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, кар'єра, П'ємонт, Рив'єра, П'яченца, Ак'яб, Барб'є, Женев'єва, Монтеск'є, Руж'є, Фур'є, Ф'єзоле.

Але: бязь, бюро, рюкзак, Барбюс, Гюго, Бюффон, Вюртемберг, Рюдберг.

■ **Вправа 436.** Перепишіть, уставляючи на місці крапок апостроф або м'який знак. Орфограми підкресліть.

Порт..єра, бар..єр, міл..ярд, валер..янка, миш..як, кан..йон, пас..янс, Монтеск..є, Мол..єр, Руж..є, Н..юкасл, Рейк..явік, Б..юкенен, Лавуаз..є.

■ **Вправа 437.** Запишіть речення під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим.

1. Музики розставили свої пюпітри (*І. Нечуй-Левицький*). 2. З-за важких порт'єр линула тиха музика (*О. Бойченко*). 3. Кастаньєти тріщать, кастаньєти лящать, як цикади (*П. Воронько*). 4. На шиї в жінки, на тонкому ланцюжку, висів невеликий медальйон (*Ю. Смолич*). 5. Вийшов полковник у супроводі ад'ютанта (*А. Шиян*).

■ **Вправа 438.** Замість крапок вставте потрібні слова із довідки, щоб вишли словосполучення. З'ясуйте значення вставлених вами слів.

Вузкийкй ... у горах; просторий ... для птахів; гарячий ... ; останні репетиції перед ... ; ... на вікнах; двоярусний ... ; швидкодіючий ... ; ... мод.

Довідка: ательє, бульйон, вольєр, каньйон, комп'ютер, павільйон, порт'єра, прем'єра.

■ **Вправа 439.** I. Запишіть власні назви іншомовного походження у такій послідовності: назви країн, міст, річок.

Ніцца, **Голландія**, **Марокко**, Андорра, Бонн, Міссісіпі, Міссурі, **Таллінн**, Словаччина, Калькутта, Німеччина, Брюссель, **Андорра**, **Філіппіни**.

II. Прочитайте, як пояснюється написання власних назв, звірте з правилом.

III. Від виділених слів утворіть іменники та прикметники за зразком:

Голландія – голландець, голландський.

Прочитайте та запам'ятайте!

У деяких іншомовних власних назвах букви подвоюються, якщо вони подвоюються в тій мові, звідки взято назву, хоч у вимові подовження звуків немає: *Марокко* [мароко], *Голландія* [голанд'їа], *Бонн* [бон], *Аполлон* [аполон], *Мітчелл* [м'ітчел].

Подвоєння букв зберігається й у похідних словах: *марокканець*, *голландський*, *боннський*.

Написання таких власних назв треба перевіряти за словником.

■ **Вправа 440.** Перепишіть речення. Прокоментуйте правопис виділених іншомовних слів згідно з поданим нижче правилом. Виділені слова – іменники власні чи загальні?

1. **Лібрето** – словесний текст опери чи **оперети**, сценарій балету чи кінофільму. 2. **Акумулявати** – зосереджувати, збирати. 3. **Балада** – віршовий ліро-епічний твір казково-фантастичного, героїчного, легендарного змісту. 4. **Дело** – транспортне підприємство, що забезпечує експлуатацію і ремонт рухомого складу залізниць і міського електротранспорту, а також пожежних машин (З тлумачного словника).

Прочитайте та запам'ятайте!

У загальних іншомовних назвах букви не подвоюються: *антена, група, клас, колектив, колона, лібрето, сума, шосе.*

Винятки становлять слова *брутто, нетто, мадонна, панно́, тонна, ванна, манна, мотто, булла, вілла, дурра* (рослина), *мірра* (смола).

Увага! У словах *контрреволюція, ірраціональний, ірреальний, імміграція, сюрреалізм* букви подвоюються на межі префікса і кореня.

■ **Вправа 441 (з ключем).** У мовах, з яких запозичено подані слова, букви, узяті в дужки, подвоюються. Запишіть ці слова відповідно до українського правопису в дві колонки: 1) з подвоєними буквами; 2) без подвоєння букв.

Прогре(с), е(ф)ект, Уа(т), конт(р)еволюція, регре(с), е(л)іпс, ре(с)ора, Ра(с)ел, оперет(а), Апе(н)іни, су(ф)ікс, телегра(м)а, а(п)арат, Сьє(р)а-Невада, Європа, У(с)урі.

Ключ. Якщо ви правильно вписали слова, то з початкових букв цих слів прочитаєте продовження крилатого вислову П. Тичини «Труд...». Запишіть вислів.

■ **Вправа 442.** Запишіть речення під диктування. Написане уважно звірте з надрукованим. Поясніть правопис іншомовних слів.

1. То були голландські гвоздики й тюльпани (*О. Ільченко*). 2. У сквері палали червоним світлом величезні кани (*В. Собко*). 3. Серед тінистих садків білили розкішні вілли (*М. Коцюбинський*). 4. Транспорт з гуркотом з'їжджав з шосе на узбіччя (*О. Гончар*).

■ **Вправа 443.** І. Прочитайте текст мовчки. Усно перекажіть його. Перепишіть другий абзац, поясніть орфограми у словах іншомовного походження.

ГАРЯЧІ ФОНТАНИ

В Ісландії, поблизу крижаної пустелі, розкинулась чарівна зелена долина. Час від часу з надр Землі долинає шум, і фонтани окропу злітають вгору, розтікаються гарячими струмками по схилах, заповнюють кам'яні **чаші ванни** зеленкуватою прозорою водою.

Це діють гейзери. Багато їх на земній кулі. Парують вони в Ісландії, у Новій Зеландії, фонтанують на Камчатці.

Найбільша долина гейзерів є в Північній Америці (З журналу).

II. Виконайте тестове завдання.

Слово «зеленкуватий» у тексті означає

А із зеленим відблиском

Б з відтінком зеленого кольору

В хворобливо блідуватий

Г насичений зелений колір

■ **Вправа 444.** Випишіть зі «Словника іншомовних слів» по п'ять слів, що ілюструють такі орфограми:

а) м'який знак;

б) апостроф;

в) подвоєння приголосних.

Тестове завдання для самоперевірки

Укажіть, у якому рядку в усіх словах ставиться апостроф

А кав..ярня, пуп..янок, св..ято, торф..яний, мавп..ячий;

Б моркв..яний, різнотрав..я, верф..ю, п..ятилітній, сім..я;

В пів..Європи, зв..язувати, пір..я, м..ята, львів..янин;

Г тьм..яний, пом..янути, пів..ясена, черв..як, Св..ятослав.

Словник

Вольєр, вольєра – обгороджений майданчик для утримання тварин та птахів на вільному повітрі.

Каньйон – глибока долина між кручами, звичайно вимита річкою. На відміну від ущелини, переважно все дно каньйону зайнято руслом річки.

Кювет – водостічна канава вздовж шляху і залізничного полотна.

гейзер – gejzir, hőforrás

експлуатація – itt: kihasználás

кишлак – kislák, turkesztáni falu

напряга – 1. erőfeszítés, 2. feszültség

папі – fogadás

рельєф – domborzat

ресора – rugó, laposrugó, kocsirugó, féder, rugózat

сироко – sirokkó, meleg déli szél

фюзеляж – törzs, (repülőgép) törzs

§ 53. Розвиток мовлення. Аудіювання тексту художнього стилю

■ **Вправа 445.** I. Прослухайте текст у виконанні вчителя.

Барвінок хрещатий

Ще за тих часів, коли в Карпатах люди поклонялися язичницьким богам, теплої купальської ночі молодь бавилася біля яскравої ватри. А потім дівчата, співаючи, опускали в швидкі води Черемоша барвисті вінки. Нехай пливають до милого, хай зв'яжуть серця вірним коханням на все життя.

Однієї такої ночі дівчата плели вінки, слухаючи пісню хвиль Черемоша, ловлячи голоси леґінів, котрі гуляли на березі ріки.

Ось вінки і сплетені. Лунко сміючись, веселою ватагою побігли юні чарівниці до Черемоша, аби кинути вінки на воду.

Лише Лади, наймолодшої і найвродливішої, не було серед дівчат. Вона так захопилася збиранням квітів, що забрела далеко в ліс та й заблукала.

Злякалася Лада, опинившись сама-самісінька в нічному лісі. Почала гукати, кликати своїх подруг. Та дарма, лиш таємниче відлуння відгукувалося на її голос.

А ніч, ця чудова купальська ніч, творила в лісі справжні дива. А під темними кущами розквітали небачені квіти. Вони розкривали свої ніжні пелюстки і сяяли сріблясто, манили до себе, ніби обіцяючи розкрити якусь незвідану таємницю.

Нахилилася Лада, зірвала квітку, вплела до свого барвистого вінка. І сталося диво: засвітився вінок голубуватим світлом. Замість різнобарвних лісових квітів постали у вінку темно-зелені гладенькі листочки, а з-поміж них виглянули ніжно-блакитні п'ятипелюсткові квіти.

І почула дівчина тихий голос, народжений нічним вітерцем:

– Пам'ятай, Ладо, що п'ять пелюсток цієї квітки – то п'ять засад щасливого подружнього життя. Запам'ятай їх і збережи в серці своєму на все життя: перша пелюстка – то краса, друга – ніжність, третя – незабутність, четверта – злагода, п'ята – вірність. Будь щаслива!..

Замовк голос, стало доокруж тихо-тихо.

І тоді якась невідома сила повела дівчину через ліс. Почало благословлятися на світ. Лада опинилася на крутому березі Черемоша.

Нікого там уже не було. Молодь давно додивлялась останні сні купальської ночі по своїх оселях.

Стояла Лада над Черемошем і все вагалася: чи кидати їй цей дивний вінок у кришталеві води, чи зберегти його для себе?

Незчулася, як підійшов до неї легінь красний, торкнувся легенько рукою її плеча і мовив:

– Ти забарилася, Ладо, зі своїм вінком. Черемош його не прийме. Може, мені подаруєш той вінок?

Не промовила дівчина ні слова. Мовчки простягнула красному легіню свій вінок.

Вінок упав на траву, розсипався, розрісся веселими зеленими стьошками попід кущами, глянув на світ блакитними очима квіточок.

Довге і щасливе життя прожила з того часу Лада зі своїм судженням, а молодь відтоді плете вінки з барвінку, аби не переводилося на нашій землі щасливе і вірне кохання.

Тестові завдання

1. Дівчата купальської ночі плели вінки задля того, щоб

А причарувати серце коханого навіки

Б розважитися

В пожартувати

Г позмагатися в майстерності

2. Наймолодшу і найвродливішу з дівчат звали

А Купала

Б Ляна

В Лада

Г Яна

3. Справжні дива в лісі творила

А Лада

Б природа

В Мавка

Г купальська ніч

4. Що символізували п'ять пелюсток ніжно-блакитних квітів у вінку?

А п'ять щасливих днів

Б п'ять засад щасливого подружнього життя

В вірність

Г ніжність

5. Лада не пустила вінок на воду, бо

А їй було його шкода

Б забарилася зі своїм вінком

В хотіла подарувати судженому

Г не вірила в чари купальської ночі

6. Тип мовлення цього тексту

А розповідь з елементами опису

Б опис

В розповідь

Г міркування

§ 54. Розвиток мовлення. Твір-опис тварини у художньому стилі

■ **Вправа 446.** I. Прочитайте текст. До якого типу мовлення він належить? Знайдіть слова, вжиті для опису тварини.

ЦУЦИК

Замріявшись, сидів я на пеньку, як раптом у бур'яні щось залопотіло. Не встиг я схопитись на ноги, як переді мною вже стояв маленький цуцик. Нашорошивши вуха і задерши бубликом хвоста, він втупив у мене свої здивовані очі.

Мокрий, заболочений, весь у реп'яхах, цуцик дрібно тремтів худеньким тільцем. Песик був не з породистих. Чорний, трохи кудлатий, з білою китичкою на хвостіку. Вуха опущені, очі карі, а над ними жовті обідочки. Дуже хороший песик (За М. Стеценком).

II. Розгляньте фото. Що спільного і відмінного в описаному у тексті і зображеному на фото цуцикові? Доповніть опис зображеного на малюнку песика деталями.

III. Прочитайте подані за текстом поради щодо художнього опису тварини. Чи відповідає поданий текст цим вимогам?

Пригадайте!

Художній опис допомагає створити яскраве й образне уявлення про предмет, особу, явище, дає змогу визначити ставлення автора до них. Для художнього опису характерне вживання епітетів, порівнянь тощо.

У художньому описі виділяють такі частини:

1. Перше враження.
2. Загальна характеристика тваринки, яку описують.
3. Опис окремих ознак, які підтверджують його характеристику.
4. Ставлення до описуваної тваринки.

■ **Вправа 447.** Прочитайте та відгадайте загадки про тварин. Зверніть увагу на опис тварин у загадках.

1. Маленьке, сіреньке, а хвостик, як шило. 2. У мене шубка з колючок, у мене сіра спинка, ніс, як чорний п'ятачок, очі – намистинки. 3. Птаха ця тендітна й сильна, в річці плаває повільно. Шия – довга, наче спиця, а постава, як у цариці.

■ **Вправа 448.** I. Прочитайте подані групи слів, доповніть наявні означення власними.

Голова – голівка, голівонька (вузька, красива).

Тварина – тваринка (рідкісна, обережна, сторожка, прудка, малопомітна, лагідна, агресивна, похмура).

Хвіст – хвостик (пухнастий, пишний, довгий, куций).

Звір – звірок (великий, сильний, красивий).

Очі – оченята (сірі, похмурі, як цятки, різнокольорові, веселі).

Лапи – лапки (маленькі, довгенькі, цибаті, міцні).

Шерсть – гладенька, густа, довга, блискуча, шорстка.

Шия – шийка (пряма, довга, коротка, гнучка).

Спина – спинка (широка, коротка).

II. За поданим планом, використовуючи подані вище слова, складіть і запишіть твір-опис своєї улюбленої (реальної чи бажаної) тваринки.

– Яка твоя улюблена тваринка?

– Якого кольору тварина?

– Які її розміри? Вона велика чи маленька?

– Які у неї вуха, очі?

– Які риси характерні для твоєї тваринки?

– Чим харчується твоя тваринка?

– Що вона найбільше любить робити?

III. Доберіть до твору-опису заголовки.

Усмінімось!

– Мамо, а наша вчителька зовсім не знає тварин.

– Звідки ти це взяв?

– Я намалював коня, а вчителька питає, що це таке.

■ **Вправа 449.** I. Розгляньте ілюстрацію. Доповніть епітети до поданих нижче слів.

Каченята – жовті,

Кошеня – здивоване, ...

II. Придумайте невеличке оповідання за ілюстрацією, у якому був би опис тварин.

Словник

намистинка – gyöngyszem

реп'ях – bogáncs

тулуб – emberi vagy állati törzs

цуцик – kutya kölyök

шило – ár (szerszám)

шпора – sarkantyú

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОВІР

§ 55. Основні відомості про будову слова і словотвір. Спільнокореневі слова і форми слова. Основа слова і закінчення змінних слів

■ **Вправа 450.** I. Прослухайте текст. Перекажіть його.

У світі налічується кількадесят порід кота свійського

Коти приблизно одного розміру з іншими малими кішками, вони мають струнке тіло, гострі зуби, чудовий зір та нюх, добре пристосовані для полювання на менших тварин. Однак коти, у порівнянні з дикими родичами, втратили смак до цукру, а певні види проявляють спадкову глухоту. Хоча коти полюють поодиночку, вони є соціальними тваринами, навіть спілкуються між собою.

У Стародавньому Єгипті коти були культовими тваринами. Перших котів людина приручила майже тисяча років тому (*З Інтернету*).

II. До якого стилю мовлення належить поданий текст?

III. Виконайте тестові завдання.

1. НЕправильною щодо змісту тексту є думка

A коти мають струнке тіло

Б коти полюють групами

В коти є соціальними тваринами

Г коти втратили смак до цукру

2. Слово «культовий» у тексті означає

A дружній, товариський

Б той, якому поклоняються

В стародавній

Г спадковий

Вправа 451. I. Порівняйте слова у двох колонках. Чи є різниця у їхньому значенні? Як ви думаєте, в котрій із колонок те саме слово, а в якому – різні? Свою думку обґрунтуйте.

море

море

моря

морський

морю

моряк

морем

приморський

(на) морі

моряцький

II. Виберіть по два слова з кожної колонки та складіть з ними речення.

Прочитайте та запам'ятайте!

Спільнокореневі слова – це слова зі спільною звуковою частиною і спільним лексичним значенням.

Так, лексичне значення слова **море** – великий водний простір з гірко-солоню водою; лексичне значення слова **моряк** – той, хто служить у морському флоті; **морський** – такий, що буває над морем, біля моря, здійснюється на морі або призначений для плавання морем.

Спільнокореневі слова можуть належати як до однієї, так і до різних частин мови.

Потрібно розрізняти спільнокореневі слова і форми слова. Форми слова мають ту саму основу, але різні закінчення і різняться між собою лише граматичними значеннями.

■ **Вправа 452.** I. Прочитайте текст уголос. Знайдіть усі слова, спільнокореневі зі словом *кішка*, випишіть їх, позначте корінь.

Очі наших домашніх улюбленців у співвідношенні до тіла більші, ніж у інших тварин. Якби в людини були такі ж очі, як у кішки (щодо тіла), то їх діаметр дорівнював би 5 см.

Коти погано розрізняють дрібні предмети поблизу. Саме тому кішка не бачить ласого шматочка просто під носом.

Колір очей кошеняти змінюється з віком. Усі кошенята народжуються блакитноокими, у віці двох тижнів відкривають очі. При цьому очі каламутні і майже нічого не бачать. А до місяця забарвлення очей кошеняти набуває остаточного кольору. Тому, беручи блакитнооке кошеня, багато господарів отримують кароокого чи жовтоокого вихованця (*З Інтернету*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті НЕ розповідається про

A колір очей кошенят

Б розміри очей тварин

В масу тіла котів

Г розрізнення котами предметів

2. У реченні **Колір очей кошеняти змінюється з віком** ужито іменників

A два

Б три

В чотири

Г п'ять

Це цікаво!

У більшості країн Європи й Північної Америки зустріч із чорною кішкою вважають передвісником неприємностей. А от англійці й австралійці вірять, що чорні пухнастики приносять удачу (*За матеріалами сайту gazeta.ua*).

■ **Вправа 453 (за варіантами).** I. До поданих слів доберіть по три-чотири спільнокореневих, запишіть їх, виділіть корені.

1. Птах, гніздо, мороз.

2. Річка, мед, читанка.

II. Об'єднайтеся у пари, складіть діалог про те, як варто рятувати пташок від морозу.

■ **Вправа 454.** I. Перепишіть текст. Виділені слова є спільнокореневими чи формами одного й того ж слова? Відповідь обґрунтуйте.

Скільки років вашому **коту** за людськими мірками? Якщо вашій кішці 3 роки, це відповідає людському 21 року. Якщо 8 років, то по-людськи – 40. Якщо 14, то 70 людських років.

Середній термін життя домашнього **кота** 15 років, тоді як для диких – від 3 до 5 років.

За даними Ліонського університету, у світі близько 400 мільйонів домашніх **котів**. Пальму першості віддають Австралії, де на 10 жителів доводиться 9 котів. У той же час є країни, наприклад, Перу, Габон, де домашній **кіт** майже не зустрічається (З Інтернету).

II. Виконайте тестове завдання.

Поданий текст за типом мовлення є

А описом

Б роздумом

В розповіддю

Г есе

■ **Вправа 455.** Доберіть до поданих слів спільнокореневі і запишіть їх. Позначте корінь.

Зразок. Дорога – придорожній, доріжка, подорожувати.

Сад, школа, хмара, вода, клас.

■ **Вправа 456.** Прочитайте. Назвіть різні форми одного слова.

Зразок. Душі душею усміхнувся (Т. Майданович). – душі, душею.

1. Дерево землю тримається, а людина – людиною (Нар.тв.). 2. У слові просвічує слово, словечко, слівце, словенятко (П. Перебийніс). 3. Вклонися, людино, людині, покайся в ім'я доброти! (П. Перебийніс).

Словник термінів

Спільнокореневі слова – származékszavak

Форми слова – a szó formái

Лексичне значення – a szó értelme

Словник

пуца – erdő

рівноцінний – egyenértékű

§ 56. Значущі частини слова

■ **Вправа 457.** I. Пригадайте вивчені раніше відомості про значущі частини слова. Прочитайте текст мовчки. Випишіть виділені слова, виділіть у них закінчення й основу.

Собаки – єдині **тварини**, які можуть розпізнавати наші емоції. Їм достатньо погляду, щоб зрозуміти, радієте ви або сумуєте. Вони здатні навіть співпереживати людям, відчуваючи ті ж емоції, що їхні господарі.

Середньостатистична **собака** навчається так само легко, як **дитина**, і може вивчити від 200 до 500 слів. Більше того, собака здатна освоїти основи математики, наприклад, навчитися рахувати і впорядковувати цифри за **зростанням** (З Інтернету).

II. Виконайте тестове завдання.

Будові *корінь, суфікс, закінчення* відповідає слово

А цифри

Б дитина

В собаки

Г людям

Прочитайте та запам'ятайте!

Закінчення – це змінна значуща частина слова, яка виражає його граматичне значення (рід, число, відмінок, час тощо), вказує на його зв'язок з іншими словами в реченні.

Наприклад, в іменнику *волошка* закінчення *-а* виражає такі граматичні значення: жіночий рід, однину, називний відмінок; у формі *волошками* закінчення *-ами* вказує, що іменник вжито в орудному відмінку множини (*волошка голубіє, дівчина завітчалась волошками*).

Закінчення може бути *звуковим і нульовим*.

Закінчення мають лише змінні слова. Незмінні слова не мають закінчень.

Незмінними є: прислівники (*знизу, високо*); неозначена форма дієслова (*ходить, читати*); дієприслівники (*сидячи, читаючи*); окремі іменники іншомовного походження (*поні, ательє*).

Основа – це частина слова без закінчення. Основа виражає лексичне значення слова, тому вона є спільною для всіх форм слова.

■ **Вправа 458.** I. Запишіть слова у три колонки: із закінченням, з нульовим закінченням та без закінчення (незмінні). У кожному слові, крім тих, що не мають закінчення, виділіть основу.

Місто, столиця, Київ, щиро, майдан, радіти, хор, голос, пісня, спів, мелодія, батько, син, зустріч, радість, приємно, проміння, салют, земля, ніч, таксі, простір, вулиця, зверху.

II. Складіть діалог про справжню чи уявну екскурсію до Києва (або іншого великого міста), використовуючи слова, наведені у вправі.

Прочитайте та запам'ятайте!

Слова із спільним значенням і спільною звуковою частиною називаються **спорідненими** (однокореневими).

Корінь – спільна звукова частина споріднених слів.

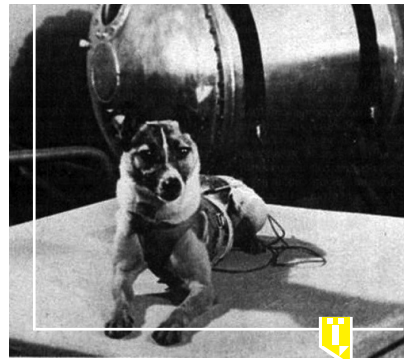
Корінь містить у собі спільне лексичне значення всіх споріднених слів: *летіти, перелітний, політ, злет, льотчик*.

Але: літо не буде спільнокореневим до літати, бо ці слова хоч і мають однакову звукову частину, але називають зовсім різні явища. Їхні корені омонімічні.

■ **Вправа 459.** I. Перепишіть текст. Випишіть із нього спільнокореневі слова, позначте в них корені.

Лайка стала першою тваринкою, що побувала на орбіті Землі. Її політ на Супутнику-2 відбувся в 1957 р. Хоча сама вона загинула під час польоту, її дочка Пушинка народила чотирьох цуценят від тер'єра Чарлі, власником якого був президент США Джон Кеннеді.

До речі, дослідження показують: діти, які живуть у сім'ях із собаками, рідше мають алергію і взагалі рідше хворіють, ніж діти, які виховуються в сім'ях без домашніх тварин (З Інтернету).

II. Виконайте тестове завдання.

Правильно пояснено лексичне значення слова *цуценя* в рядку

А дитина собаки

Б друг собаки

В дорослий собака

Г будь-який собака

Вправа 460. Яке спільне значення об'єднує всі слова кожної колонки? Яка однакова звукова частина повторюється в них? Усно визначте у словах кожної колонки корінь.

вода

водичка

водяний

підводний

підводник

білий

білесенький

біліти

побілений

білок

писати

перепис

описка

написаний

запис

■ **Вправа 461.** До слів *вигадливий, задушливий, пересмішник, суперечка, оголошення* доберіть з довідки і запишіть споріднені слова. Позначте у них корінь.

Довідка. Сперечатися, вигадати, пересміхи, задуха, оголошувати, загадати, душно, перечити, оголосити, пересміхатися, гадати, вголос, поперек, духота, усміхатися, гадка, духовка, поперечний, усмішка, голосувати.

■ **Вправа 462.** Чому слова *гора, горе, горіти, горнути* не можна вважати спорідненими, хоч у них і є однакова звукова частина *гор*? Свою думку обґрунтуйте.

Прочитайте та запам'ятайте!

Префікс – частина основи, яка стоїть перед коренем і надає словам нового лексичного значення або відтінку в значенні (великий – *невеликий, превеликий*; будувати – *добудувати, перебудувати*).

У слові найчастіше буває один префікс: *в-зимку, пере-зимувати, роз-кидати, до-ганняти*. Але часом може бути два і більше префіксів: *по-роз-кидати, на-в-з-до-гін*

Суфікс – частина основи, яка стоїть після кореня й надає словам нового лексичного значення або відтінку в значенні (весна – *веснонька, весняний*; читати – *читанка, читач*).

У слові може бути один або кілька суфіксів: *ран-о, ран-ок, ран-к-ов-ий, сніж-ин-оч-к-а*.

■ **Вправа 463.** І. Відгадайте загадки.

*Корінь мій – у слові **дзвінко**,
Суфікс – у слові **синочок**,
Закінчення – у слові **кіт**.*

*Що за слово відгадай:
Корінь у «**садку**» сховався,
Префікс у «**постіль**» забрався,
А закінчення та суфікс
У слові «**хмарка**» пошукай.*

*Корінь – в слові «**відгадай**»,
Префікс – в слові «**запитай**»,
Суфікс – в слові «**нічка**»,
Закінчення – в слові «**криничка**».*

*У слові «**хмарка**» корінь відшукаєш,
Із слова «**літний**» суфікс підбери,
У «**бездоріжжі**» префікс упізнаєш,
Закінчення у слові «**злий**» впізнай!*

II. Відгадки до загадок запишіть, всі слова розберіть за будовою. З одним словом на вибір складіть речення.

■ **Вправа 464.** I. Прочитайте текст уголос. Складіть до нього план і перекажіть, користуючись планом.

Як собака знайшов собі господаря

Довго жили собаки самі собі так, як і досі ще живуть вовки, аж поки не народився такий собака, якому не сподобалося вільне собаче життя. Набридло йому блукати самому, шукаючи для себе їжі й повсякчас боятися дужчих від себе.

Довго він думав, як йому своє життя змінити, й надумав стати за наймита до найдужчого звіра. Надумав ото так та й іде собі. Коли зустрічає свого найближчого родича – великого, дужого, злого вовка.

– Куди йдеш, собако? – питає вовк.

– Та оце шукаю собі господаря, може, ти наймеш? Вовк згодився, й собака пішов за ним.

Йшли вони, йшли, аж дивиться собака: підняв вовк носа, понюхав повітря й швидко звернув зі стежки в кущі, серед яких почав потихеньку пролазити далі.

– Що з тобою, господарю? Чого ти злякався?

– Хіба не бачиш? Он ведмідь стоїть, а він і тебе, й мене з'їсти може!

Побачив собака, що ведмідь дужчий за вовка, та й вирішив іти прохатися у найми до ведмедя. Кинув вовка й пішов. Ведмідь охоче прийняв собаку за наймита та й каже:

– Ходім до череди, візьму я собі корову; обидва добре наїмося!

Коли тільки почали вони до череди підходити, аж там страшенний заколот; корови ревуть і тікають хто куди... Глянув ведмідь з-за дерева – та мерщій і собі тікати далі в ліс.

– Ох, невчасно я сюди прийшов! – каже він до собаки. – Тут уже лев господарює.

– А хто ж то такий лев?

– Хіба не знаєш? Та це ж найдужчий звір у світі!

– Коли він найдужчий за всіх звірів, то бувай здоров! Коли вже бути наймитом, то тільки в найдужчого звіра.

Промовивши це, пішов собака прохатися в найми до лева. Лев прийняв. І почав собака служити левові.

Довго, дуже довго був собака наймитом у лева, й жилося йому добре, бо не було дужчого за лева звіра в лісі й ніхто собаку не насмілювався образити.

Та одного разу йдуть удвох серед голих скель, коли це лев зупинився... Заревів на весь голос та з серця щосили як рване лапою землю, так зразу яму й вирив, а сам потихеньку-потихеньку – та назад.

– Що таке, господарю? – запитав здивований собака.

– Людина сюди йде... Треба тікати швидше, бо лихо буде!

– Ну, бувай здоров, леве! Коли вже мені служити в наймах, то в того, хто за тебе дужчий!

І пішов собака до людини. З того часу служить собака в людей.

Давно, дуже давно це було, а собака все служить людині, й дужчого від неї господаря він так-таки й не знайшов (*Нар. творчість*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Найсильнішим, на думку собаки, є

А ведмідь **Б** лев **В** людина **Г** вовк

2. Собака вирішив знайти

А господаря **Б** царя **В** батька **Г** товариша

3. Виберіть рядок, у якому правильно вказано стиль мови поданого тексту

А публіцистичний **Б** розмовний **В** офіційно-діловий **Г** художній

■ **Вправа 465.** I. За допомогою суфіксів утворіть назви людей за професією. Суфікси виділіть.

Той, хто навчає.

Той, хто лікує.

Той, хто продає.

Той, хто видає в аптеці ліки.

II. Складіть невеличку усну розповідь про те, ким ви мрієте стати.

■ **Вправа 466.** До поданих групами слів допишіть відповідно префікси: 1) без-; 2) роз-; 3) від-. Чи від цього змінилося значення слів? Префікси підкресліть. Чому в деяких словах сталося подвоєння букв?

1. Водний, звучний, зоряний, сонячний, сумнівний, платний, шумний.

2. Питати, сунути, танути, хитати, шукати, знайомитися, м'якнути.

3. Ділити, дати, дзвонити, жити, звучати, тягти, в'язати.

■ **Вправа 467.** I. Прочитайте діалог уголос. Що мав на увазі Петро Іванович?

– Без чого людина не може прожити? – запитав Петро Іванович.

– Без повітря, – відповіла Катерина.

– І без сонця, – додав Петрик.

– Без хліба, води, одягу й житла, – перерахував Андрійко.

– І ще без телевізора, – вигукнула Наталка і відразу ж поправилася:

– Я хотіла сказати, без фільмів, вистав, пісень...

– І без книжок, – докинув Шандор.

– Усе це так, – погодився Петро Іванович. – Але звідки беруться хліб, житло, одяг, телевізори, фільми, книги? Подумайте про це вдома (*З журналу*).

II. Випишіть із тексту всі слова з префіксами. Префікси в них виділіть.

■ **Вправа 468.** Згрупуйте споріднені слова й запишіть. Виділіть корінь, суфікс і закінчення. Усно поясніть лексичне значення кожного слова.

Вітер, мороз, холод, хмара, пух, холоденький, морозець, хмарка, вітерець, пушок, морозище, холоднющий, пушинка, вітрисько, хмарище, морозний, вітряний, хмарний, пухкий, холодок, пухнастий, захмарений, вітряк, холодильник, морозиво.

Розбір слова за будовою

Розбираючи слово за будовою, визначаємо його складові частини в такій послідовності:

- 1) закінчення (змінна частина слова);
- 2) основу (частина слова без закінчення);
- 3) корінь (спільна частина споріднених слів);
- 4) префікс та суфікс (частини слова, що не ввійшли ні в корінь, ні в закінчення).

Зразок розбору слова за будовою

Натруджені руки – найкращі у світі! (В. Лучук).

Слово *натруджені*.

1. Змінюємо: *натруджений, натрудженого, натруджена*. Отже, закінчення *-і*; у цьому реченні прикметник стоїть у називному відмінку множини.

2. Основа – *натруджен-*.

3. Добираємо споріднені слова: *труд, трудитися, труджуся*. Корінь – *-трудж-* (відбулося чергування [д] з [дж]).

4. Префікс – *на-*; суфікс – *-ен-*.

Слово *руки*.

1. Змінюємо: *рука, рукою*. Закінчення – *-и-*; в цьому реченні іменник стоїть у називному відмінку множини.

2. Основа – *рук-*.

3. Добираємо споріднені слова: *рученька, рукав*. Корінь – *рук-*.

Словник термінів

закінчення – végződés

корінь – szótag

незмінні слова – nem ragozható szavak

префікс – előrag

суфікс – képző vagy jel

Словник

орбіта – pálya

пересмішник – gúnyolódó férfi

поперек – keresztben, valaminek ellenére

потасмний – titkos

салют – tisztelgés, tűzijáték

співпереживають – együtt érezni

§ 57. Вимова і написання префіксів з- (зі-, с-), роз-, без-, пре-, при-, прі-

■ **Вправа 469.** I. Прочитайте текст уголос. Доберіть до нього заголовок. Випишіть слова із префіксами. До якого типу мовлення належить подане висловлювання?

Немає поганих професій. Усі професії хороші! І перш ніж обрати свою, людина повинна знати, чого вона хоче. Професія не обов'язково повинна бути героїчною, високооплачуваною, такою, яка надає якісь пільги. Головне, щоб вона була творчою і цікавою, і тоді успіх тобі буде гарантований. Звичайно, в житті непогано б знайти «свою» професію, ту, яка ближче до тебе, до твоєї душі, щоб не мучитися все життя. Але найчастіше ми обираємо не те, чого бажаємо, а те, що доводиться: незважаючи на можливість вибору, ми сміливо йдемо за друзями і несвідомо губимо своє життя.

Що я хочу від своєї майбутньої професії? Звичайно, щоб вона була творчою, щоб у процесі роботи я спілкувався з багатьма цікавими людьми і, можливо, подорожував. По-друге, я повинен володіти певними знаннями та здібностями, щоб бути кращим в обраній професії. По-третє, те, що я буду робити, має приносити користь суспільству, а не тільки мені. І, нарешті, моя майбутня професія повинна подобатися мені, щоб я кожен день не прокидався з думкою: «Знову на роботу, коли ж буде відпустка?!?» (З учнівського твору).

II. Розкажіть однокласникам, про яку професію мрієте ви. Чому?

III. Виконайте тестові завдання.

1. Правильним щодо змісту тексту є твердження

A мало хороших професій

B важливо знайти прибуткову професію

B те, що я буду робити, має приносити користь суспільству

Г більшість професій є нецікавими

2. У тексті НЕ порушено питання

A найвідоміші сучасні професії

B вибір професії

B вимоги до професії

Г необхідність приносити користь суспільству

Вправа 470. Прочитайте вголос. Порівняйте написання й вимову префіксів *роз-*, *без-*. Пригадайте правила уподібнення приголосних. Поясніть різницю у написанні та вимові. Чи подібні явища відбуваються у вимові та написанні префіксів *над-*, *під-*, *від-*, *од-*?

I. Розбурханий [розбурханий], розчин [рожчин], розкопати [розкопати], розписаний [розписаний], безжурний [бежжурний].

II. Надписати [надписати], підкинути [підкинути], відсунути [відсунути], одтиснути [одтиснути].

Прочитайте та запам'ятайте!

Префікси *роз-*, *без-*, незалежно від вимови, завжди пишемо з буквою *з*.

Так само *над-*, *під-*, *від-*, *од-* завжди пишуться з буквою *д*: *надхмарний*, *підпис*, *відпочити*, *відкритий*.

Вправа 471. Перепишіть слова і вставте пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Бе...захисний, ро...доріжжя, ро...кішний, бе...страшний, бе...межний, ро...сердитись, бе...турботний, ро...пис, ро...чин, бе...платно, бе...крилість, ро...кис, ро...тривожено, бе...крайній.

Вправа 472. Перепишіть афоризми, добираючи з дужок потрібні букви.

1. Якщо ти зробив добро – приховай, якщо тобі зробили добро – ро(з,с) кажи. 2. Справедливість без сили бе(з,с)порадна; сила без справедливості деспотична. 3. Нічого не ві(д,т)кладай на потім, бо потім тобі ле(г,х)ше не буде.

Вправа 473. Порівняйте написання й вимову префікса *з-*. У котрій колонці написання та вимова префікса збігається? З яких букв починається в цьому випадку корінь?

Порівняйте ваші висновки з поданими після вправи правилами.

збудувати [збудувати]

скликати [скликати]

зжовклий [зжовклий]

сформований [сформований]

зчесати [зчесати]

списати [списати]

зшити [зшити]

стерти [стерти]

зсунути [зсунути]

сходити [сходити]

Прочитайте та запам'ятайте!

Префікс *з-* передається буквою *з-*: *зцілити*, *зсунути*, *зрадіти*. Тільки перед *к*, *п*, *т*, *ф*, *х* у цьому префіксі пишеться буква *с-*: *скинути*, *сподобатися*, *станцювати*.

■ **Вправа 474.** Перепишіть речення, доберіть з дужок потрібні букви. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Це все – мій рідний край з бе(з, с)межними полями, земля, моїх батьків (В. Сосюра). 2. (С, з)падає (с, з)пеки марево бе(з, с)крає (А. Малишко). 3. Захід (с, з)гасає, мов (с, з)калка червона, – і наостанку в Дніпро загляда (В. Ткаченко). 4. Вечір в срібній млі ро(з, с)танув, ніч (з, с)пустилася на землю (Олександр Олесь). 5. Буйно ро(з, с)рослися трави й кущі, потемнішало листя на деревах (О. Донченко).

■ **Вправа 475.** I. Прочитайте Ілончину розповідь уголос. Про яке правило розмовляли подруги?

На уроці, коли ми виконували вправу, Катерина нахилилась до мене, зсунула брови й шепоче:

– Треба й нам щось придумати, щоб легше запам'ятати правило. Не

завжди ж Шандор один за всіх має розкидати розумом... *Ка, еф, пе, те, ха...*

– Може, – спитала я, – *кафе «Петиха»?*

– *Кафе* – це добре, – погодилася Катерина. – Але... стривай-но... а якщо «*Птах*»?..*Кафе «Птах»!* – мало не скрикнула вона.

Петро Іванович з докором звів на нас очі. Зате на перерві ми зібрали всіх і розповіли, як можна легко запам'ятати правило (І. Ющук).

II. Випишіть із тексту всі слова, що стосуються правопису префіксів роз- і з-.

■ **Вправа 476.** I. Прочитайте текст мовчки. Сформулюйте тему та ідею оповідання. Як ви гадаєте, дідусь усвідомив свою помилку, зроблену в дитинстві? Відповідь обґрунтуйте.

ВІДЛОМЛЕНА ГІЛКА

Уздовж алеї парку біг хлопчик. Був ясний весняний день, на деревах співали пташки, серед квітів літали барвисті метелики. Хлопчиків було весело. Він біг, розмахуючи руками.

Уздовж алеї росли маленькі липки, їх недавно посадили. На гілочках зеленіли ніжні пахучі листочки. Хлопчик зривав їх і кидав собі під ноги. Потішався. От зупинився біля однієї липи.

Та не листочок відірвав, а цілу гілочку відчахнув. Гілочка впала додолю. Хлопчик на хвилю зупинився, глянув на тремтячі листочки. Глянув і на липку. З північного боку зяяла ранка...

Хлопчиків стало шкода липки, та жалість у його серці жила недовго. Бо надворі був такий радісний сонячний день... Хлопчик переступив гілочку й побіг далі. Минуло багато-багато літ.

Хлопчик виріс, став дорослий. І діти його повиростали.

Ось теплого весняного дня приходив він до того парку, де бігав колись малим пустотливим хлоп'ям. Уздовж алеї росли високі стрункі липи. Одна тільки була мовби з північного боку поранена.

У неї ніби руки не було. Замість гілки – глибокий шрам.

Дідусь зупинився. Упізнав липу. Це він давно колись відчахнув її гілочку. І ось тепер на високому стрункому дереві не було великої гілки.

Менше листя зеленого, менше цвіту липового, менше співу бджолиного – бо він зламав гілочку. Менше й радості в світі.

Дідусь зітхнув. Він стояв на алеї, дивився на рівну доріжку, по якій біг маленький хлопчик (*В. Сухомлинський*).

II. Продовжіть текст міркуванням про те, чого дідусь схоче навчити своїх онуків.

III. Виконайте тестове завдання.

Допущено помилку в змісті речення з тексту

А Хлопчиків стало шкода липки, та жалість у його серці жила недовго.

Б Це він давно колись відчахнув її гілочку. І ось тепер на високому стрункому дереві не було великої гілки.

В У неї ніби ноги не було. Замість гілки – глибокий шрам.

Г Менше листя зеленого, менше цвіту липового, менше співу бджолиного – бо він зламав гілочку.

■ **Вправа 477.** До дієслів *гнути, рвати, брати* усно додайте підряд префікси *з-, роз-, під-, від-, над-*. Який звук доводиться вставляти між префіксом і коренем, щоб легко було вимовляти утворене слово? З якою метою це робиться? Спробуйте вимовити ці слова без вставного *і*.

Запам'ятайте!

Для полегшення вимови після префіксів *з-, роз-, під-, від-, над-* перед збігом приголосних вставляється голосний *і*: *зігнути, розім'яти, відірвати, надібрати*.

■ **Вправа 478.** Перепишіть, вибираючи з дужок потрібний префікс. З якою метою використовується вживання префікса *зі-*? З виділеними словами складіть і запишіть речення (за потреби слова змінюйте).

(з, зі)псувати, (з, зі)скочити, (з, зі)брати, (з, зі)м'яти, (з, зі)гріти, (з, зі)грати, (з, зі)ставити, (з, зі)тхнути, (з, зі)в'янути, (з, зі)рвати, (з, зі)йшов.

ПРЕФІКСИ
РОЗ- БЕЗ-
ЗАВЖДИ ПИШИ
З БУКВОЮ

З-

РО **З** ПИСАТИ БЕ **З** ВODНИЙ
РО **З** БИТИ БЕ **З** КРИЛИЙ
РО **З** ІХАТИСЬ БЕ **З** КРАЙ

■ **Вправа 479 (з ключем).** У поданих словах замість крапок вставте префікс з- або його форми с-, зі-. Випишіть підряд слова спочатку з с-, потім із з- і нарешті із зі-.

..кис, ..годен, ..сохла, ..хов, ..терті, ..в'яла, ..шиток, ..верхньо, ..фотографований, ..важ, ..гин, ..постерігач, ..грів, ..повна, ..малку, ..ріс, ..сип, ..споду, ..тис, ..дер.

Ключ. Якщо ви правильно виконали вправу, то з останніх букв записаних слів прочитаєте прислів'я. Запишіть його.

■ **Вправа 480.** I. Прочитайте текст мовчки. Визначте тип мовлення і стиль мови. Доберіть заголовок до тексту. Стисло перекажіть текст, визначте його основну думку.

Минає рік, і два, і п'ять років...
Росте Тарас Шевченко. Тільки зіп'явся на ноги, почалося те дитяче бурлакування. Батьки – на панщині, брат десь пастишить, сестра на городі, а ти, Тарасе, куди хочеш – скрізь тобі шляхи одкриті: на леваду, до ставу, за село до млина, у той сад густий та темний... А бур'яни несходимі... Залізе – до вечора не вибереться...

I мандрує мала людина по світу з ранку до вечора, дива всякі на ньому споглядає, розуму набирається (За Степаном Васильченком).

II. Розкажіть, що ви знаєте про Т. Шевченка.

III. Як ви розумієте вирази *зіп'ятися на ноги*, *набиратися розуму*? Назвіть відповідні вирази угорською мовою.

IV. Випишіть слова, в яких вживаються префікси з- (зі-; с-). Поясніть їхнє написання, розберіть за будовою.

V. До слова *заходить* доберіть антонім, визначте префікс.

VI. Виконайте тестове завдання.

Поданий текст за типом мовлення є

A описом

Б розповіддю

В роздумом

Г есе

Вимова та написання префіксів *пре-*, *при-*, *прі-*

Ненаголошені префікси *при-* і *пре-* звучать майже однаково. Щоб розрізнити їх, пробуємо замінити префікс словом *дуже*. Якщо така заміна можлива, пишемо *пре-*, якщо ні – *при-*: *предобрий* – *дуже добрий*, *придобритися* – така заміна неможлива; *прекрасний* – *дуже красивий*, *прикраса* – така заміна неможлива.

У префіксі *прі-* звук [і] походить з [о]: *прізвище* й *прізвисько* від *пророзивати*, *прірва* від *прорвати*. У цих словах відбулося чергування [о] з [і].

■ **Вправа 481.** Перепишіть слова, вставляючи в префікси пропущені літери. Орфограму підкресліть.

Зразок. Пр...святит – пресвятит.

Пр...мурувати, пр...буток, пр..гарний, пр...блуда, пр...красити, пр...четний, пр...дивний, пр...смерк, пр...спущені, пр...глухнути, пр...красний, пр...краса, пр...браний, пр...високий.

Що писати ПРЕ- чи ПРИ-?
Не турбуйся, друже.
Префікс ПРЕ- пиши завжди
замість слова " дуже ".

Хто премилый – дуже милий,
престарий – дуже старий.
Хто премудрий – дуже мудрий,
премалий – дуже малий.

■ **Вправа 482.** Прослухайте початок казки. Допишіть казку, використовуючи префікс *прі-*.

Троє братів Пре-, При-, Прі- йшли гірською стежкою.

– Я премудрий, прегарний, – вихвалявся перший брат Пре-.

– А я, – бундючно мовив При -, – приєднуючись до слова, надаю йому багато значень.

Наймолодший брат Прі- повільно йшов позаду. Він був скромний і не любив вихвалитися, бо вживався всього в трьох словах. Пре- та При- так захопилися хвосточками, що не помітили...

■ **Вправа 483.** I. Перепишіть текст. Поясніть правопис слів з вивченими префіксами, обґрунтуйте написання.

Булава – стародавня дерев'яна або металева зброя, що мала форму палиці зі срібною або визолоченою кулею на кінці (вона могла мати форму яблука, восьмигранника, груші тощо).

Покривалася вона, як правило, бірюзою, смарагдом, перлами. На ній могли бути вигравірувані герб, прізвище чи вензель власника. У багатьох народів булава правила за символ влади (*З журналу*).

II. Скориставшись тлумачним словником, з'ясуйте лексичне значення слів *смарагд*, *бірюза*.

III. Виконайте тестове завдання.

Як правило, булава НЕ покривалася

А бірюзою

Б смарагдом

В перлами

Г золотом

■ **Вправа 484.** Перекладіть подані речення українською мовою, вживаючи слова з префіксами *пре-*, *при-*. Префікси виділіть, поясніть їхній правопис.

1. A reflektor erős fényével magához vonzza a rovarokat. 2. A papagájok számos faja él Közép- és Dél-Amerikában, Európába azonban a legtöbb Brazíliából érkezik. 3. Elsőként a hóvirág bújik ki a földből. Jelzi a tavasz közeledtét. 4. Hegyeinkbe az egészséges levegő, szebbnél szebb természeti tájak gazdag változatossága vonzza a kirándulókat.

Словник термінів

збіг приголосних – mássalhangzók egybeesése

Словник

бірюза – türkizkék
булава – buzogány
бундючно – büszkén
бурлакування – magányos vándorlás
вензель – monogram
вигравірувати – kivés
відчахнути – letörni
зітхнути – sóhajt
пільга – kedvezmény
приблуда – csavargó ember, elcsatangolt
причаїтися – elbujni
причетний – köze van valakihez
розімліти – elbágyad, eltikkad

§ 58. Розвиток мовлення. Усний твір – опис за малюнком

■ **Вправа 485.** I. Прочитайте текст уголос.

Чарівні квіти

Мабуть, важко знайти людину, яку б не зачарували квіти, намальовані Катериною Василівною Білокур. Ця відома художниця народилася в глухому українському селі Богданівка на Київщині. Батьки її були простими селянами. Вони не розуміли, чому в їхньої доньки такий нестримний потяг до малювання, адже сільське життя повне щоденних клопотів. Отож вони чинили Катрусі всіякий опір.

Але Катерина з ранніх літ вирішила стати тільки художницею. «Квіти я буду малювати і малювати, бо я так люблю над ними працювати, що й слів не знайду!» – казала вона. А ще зауважила, що квіти – це її діточки, це «очі Землі».

Своїм малюванням Катерина Білокур вчинила справжній подвиг і стала відомою на весь світ (З журналу).

II. Чи бачили ви картини Катерини Білокур? Які враження вони справили на вас? Визначте тип поданого тексту і його стиль. Докладно перекажіть прочитане. Поясніть орфограму в слові «не зачарували».

■ **Вправа 486.** I. Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур «Натюрморт». Які предмети зображені на цій репродукції?

II. Дайте відповіді на запитання:

– Як художники будують свої твори: що зображено в центрі картин, а що – на задньому плані?

– Як називаються такі картини?

– Що означає слово «натюрморт»?

– Як ви розумієте вислів французького письменника, математика, фізика Б. Паскаля: «Який це дивний живопис – натюрморт, він примушує милуватися копією тих речей, оригіналами яких зовсім не намилуєшся».

– Пригадайте натюрморти, які вам сподобалися. Чим саме вони сподобалися?

III. Підберіть означення до двох останніх слів. Використовуйте їх у творі.

Яблука – спілі, налиті сонцем, соковиті, духмяні, медові, червонощокі, свіжі, великі, золотаві.

Хустка – велика, картата, синьо-фіолетова, ніжно-лілова.

Гілля квітучих яблунь –

Пташки –

IV. За вище поданою картиною побудуйте усний твір-опис за запитаннями.

1. Що зображено на передньому плані натюрморту? 2. Які кольори переважають на картині?

3. Як художниця виписує деталі зображених предметів?

4. Яке враження справляє картина?

5. Що стверджує художниця своєю картиною?

Словник

картатий – kockás

потяг – itt: vágy

§ 59. Основні способи словотворення в українській мові

■ **Вправа 487.** I. Прочитайте фрагмент учнівського твору вголос. Доберіть до поданого тексту заголовок. Чи погоджуєтеся ви з поданою думкою?

Яку людину можна вважати щасливою? Однозначної відповіді не існує. Маленькі діти кажуть, що щаслива людина та, яка має здоров`я, сім`ю, друзів, роботу, гроші, тобто те, що їм кажуть батьки з дитинства. Але що на-

справді є щастям? Для когось щастя – це успіх, для когось – сім'я, для когось – здоров'я, а для когось – і саме життя. Стовідсоткової відповіді немає. У народі кажуть, що кожна людина – коваль свого щастя. Я вважаю, що людина тільки сама може сказати щаслива вона чи ні, а когось судити ми не в праві.

II. Поясніть, що є щастям особисто для вас?

III. Виконайте тестове завдання.

У тексті НЕ згадується про

A здоров'я

B успіх

B друзів

Г школу

■ **Вправа 488.** I. Розгляньте таблицю «Способи творення слів».

СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ		
Назва способу словотворення	Як утворено слово	Приклади
Префіксальний	За допомогою префіксів	<u>Пр</u> інести ← нести
Суфіксальний	За допомогою суфіксів	Зим <u>овий</u> ← зима
Префіксально-суфіксальний	За допомогою префіксів та суфіксів одночасно	<u>Пр</u> і <u>п</u> ічок ← піч
Безафіксний	Відкиданням кінцевих значущих частин	<u>Пере</u> клад ← перекладати
Складання основ або слів	Поєднанням двох або більше основ слів чи їхніх частин	<u>Снігопад</u> ← сніг, падати

Запам'ятайте!

Нові слова здебільшого утворюються за допомогою словотворчих афіксів.

Словотворчий афікс – це префікс, суфікс чи постфікс, який приєднується до твірної основи для творення нового слова.

1. Префіксальний спосіб – спосіб творення слів за допомогою словотворчих префіксів. Словотворчий префікс приєднується до самостійного слова й утворює нові слова тієї ж самої частини мови: *ходити* – **виходити**, *добрий* – **предобрий**, *відповідально* – **безвідповідально**.

1. Суфіксальний спосіб – спосіб творення слів за допомогою словотворчих суфіксів: *холодний* – **холоднуватий**, *дуб* – **дубочок**, *вітер* – **вітерець**, *читати* – **читання**, *радий* – **радість**.

2. Префіксально-суфіксальний спосіб – спосіб творення слів шляхом одночасного приєднання до твірної основи словотворчих префіксів і суфіксів: *вікно – підвіконня, межа – безмежний, тиша – затишок, море – заморський*.

3. Постфіксальний спосіб – спосіб творення слів шляхом приєднання до твірної основи словотворчих постфіксів: *бити – битися, мирити – миритися*.

4. Безафіксний спосіб – це спосіб творення нових слів шляхом скорочення твірної основи, тобто усіченням морфем. Цим способом творяться іменники від дієслів та прикметників: *зелений – зелень, прокосити – прокіс, перекладати – переклад, захистити – захист, неучений – неук*.

II. З'ясуйте, яким способом утворені подані слова: *підберезник, земляний, зимовий, хід, прихід, черговий, чорнослив*.

■ **Вправа 489.** У наведених прикметниках виділіть суфікси і поясніть, якого відтінку вони надають значенню прикметника? Яким способом утворено подані слова?

Білісінький, височенький, губастий, добрячий, довжелезний, жирнючий, здоровенний, здоровенький, злющий, злодійкуватий, кисленький, кислощій, любесенький, ладненький, легесенький, малюсінький, носатий.

Це цікаво!

До незвичних тварин, занесених до Червоної книги, відноситься їжак вухатий. Він поширений на території Європи, в тому числі й України, та живе переважно в степах і пустелях. Унікальним серед інших їжаків його роблять довгі вуха, які можуть за розміром бути як половина голови (За матеріалами сайту factday.net).

Запам'ятайте!

Словотвірний ланцюжок – це слова, утворені від одного кореня.

■ **Вправа 490.** I. Розгляньте словотвірні ланцюжки, прокоментуйте їх.

II. Утворіть словотвірні ряди з коренями.

Рук(а), вод(а), ок(о), мор(е), степ, ліс, земл(я).

ліс	— ліс-ок	вода	— вод-иц-я	дуб	— дуб-ок
	— ліс-н-ий		— вод-ян-ий		— Дуб (прізвище)
	— ліс-ов-ий		— вод-ян-ій		— дуб-ин-а
					— дуб-ов-ий
					— дуб-іти

■ **Вправа 491.** Охарактеризуйте шляхи творення наведених слів, з'ясуйте різницю в лексичному значенні й забарвленні кожного з них.

Вітер, вітерець, вітрик, вітронько, вітрище, вітровище, вітрюга, вітрюган, вітрисько, вітровій, вітряк.

■ **Вправа 492.** I. Прочитайте текст мовчки. Випишіть іменники – назви місяця та визначте їх спосіб творення.

Квітень – місяць цвітіння. Травень відзначався буйним ростом трав. Червень – виготовляли червону фарбу (черв'як – лялечка червця – з'являлася саме у цей час). Інші пояснення назви червень: теж від черв'яка, але тепер це лялечка бджіл, які у цей час якраз виводилися. Ще пояснення: місяць червоних ягід, фруктів і квітів. Липень – місяць цвітіння липи – дерева, дуже шанованого й поширеного у слов'янських землях. Серпень – місяць серпів, жнив... (За А. Коваль).

II. Виконайте тестові завдання.

1. У якому місяці виготовляли червону фарбу?

А квітні **Б** травні **В** червні **Г** липні

2. Липень – це ... (відповідно до тексту)

А місяць збору вишні **Б** місяць збору липневого меду

В місяць цвітіння липи **Г** місяць, коли косили траву

■ **Вправа 493 (з ключем).** I. Випишіть підряд в одну колонку слова, утворені: 1) префіксальним способом; 2) суфіксальним; 3) префіксально-суфіксальним; 4) безафіксним; 5) складанням основ.

Землетрус, підгорянин, краєвиди, підтекст, мудрець, переказ, згин, розсада, ножиці, хліб-сіль, львів'янин, приморське, чорноморці, замалий, розкрій, саночки, горе.

II. З останніх звуків (не букв!) прочитаєте другу частину вислову Лесі Українки: «Хто не жив посеред бурі,...».

■ **Вправа 494.** I. Доберіть до слів першої групи спільнокореневе із другої групи. Визначте спосіб творення поданих слів.

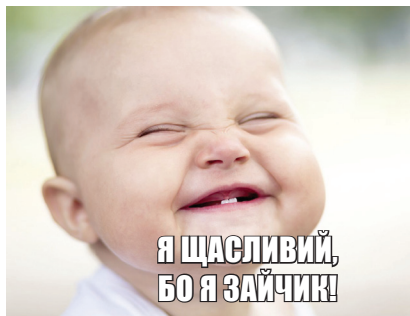
1. Вулиця, Карпати, берег, Дунай, нога, вухо, дорога, танцювати.

2. Подорожник, пританцювувати, навушник, Закарпаття, побережжя, провулок, підніжка, задунайський.

II. Побудуйте діалог на тему «Мої улюблені місця на Закарпатті».

■ **Вправа 495.** I. Прослухайте текст уголос. До якого стилю мовлення він належить? Чи погоджуєтеся ви з думкою автора? Доберіть до тексту заголовки.

У кожної людини своє щастя. Для матері це здоров'я її дітей, для людини творчої – натхнення та визнання, для закоханого – усмішка милої, а для когось – просто можливість ходити та дихати. Марна справа – заздрити чу-

жому щастю, бо від цього сам щасливішим не стаєш анітрохи, тільки псується настрій та опускаються руки.

У розумінні багатьох щастя – це якісь яскраві незвичні переживання, стан піднесення, щось незвичайне та небуденне. Ми шукаємо щастя в гострих відчуттях та дорогих речах. Спочатку радіємо новому телефонів чи модній кофтині, та через якийсь час вони нам набридають.

А якщо задуматися, то маємо безліч можливостей, щоб бути щасливими. Аби це усвідомити, достатньо познайомитися, наприклад, з людьми, які не можуть ходити, не бачать, не можуть самі піклуватися про себе. Для хворої дитини пройти самостійно кілька кроків – величезне щастя! Прокинутися здоровим після тривалої хвороби – щастя! А для тих, хто живе дуже бідно, вже сита вечеря буде справжньою радістю.

Є речі, які залежать від нас, те, що завжди робитиме людину щасливою. Це гармонія в душі, щирі стосунки з близькими, улюблена справа. Нас завжди радуватиме краса природи та гарне самопочуття. Головне – навчитися цінувати такі прості речі.

Кожна людина заслуговує на те, щоб бути щасливою. Я так вважаю тому, що зробив цікаве спостереження. Щасливою може бути лише добра людина. Той, хто отримує щось через злі вчинки, не вмє радіти по-справжньому. До того ж, щаслива людина сама не хоче робити нікому шкоди, навіпаки, вона прагне поділитися своїм щастям. А це означає, що коли всі люди щасливі, то увесь світ стає добрим, ніхто нікому не заздрить та не чинить кривди (*За матеріалами сайту ukrtvory.in.ua*).

II. Продовжіть текст власним міркуванням про те, у чому ви бачите щастя. У власному висловлюванні наведіть приклад щасливої (чи нещасної), на вашу думку, людини – літературного героя із прочитаних творів на уроках української та зарубіжної літератури.

III. Виконайте тестові завдання.

1. За типом мовлення поданий текст є

А описом **Б** роздумом **В** розповіддю **Г** есе

2. Той, хто отримує вигоду через злі вчинки, нещасливий, адже

А зазнає мук совісті
Б не може радіти по-справжньому
В розуміє, що згодом буде покараний
Г живе без мрії

3. Префіксально-суфіксальним способом утворено слово

А по-справжньому **Б** поділитися **В** щасливі **Г** люди

■ **Вправа 496.** Перекладіть подані слова українською мовою, за допомогою різних способів словотворення утворіть від них нові слова.

Ág, alma, erős, gomba, város, levegő, ültet, élet, tánc.

Словник термінів

словотвірний ланцюжок – szóképző lánc
 способи словотвору – a szóképzés fajtái
 афікс – toldalék

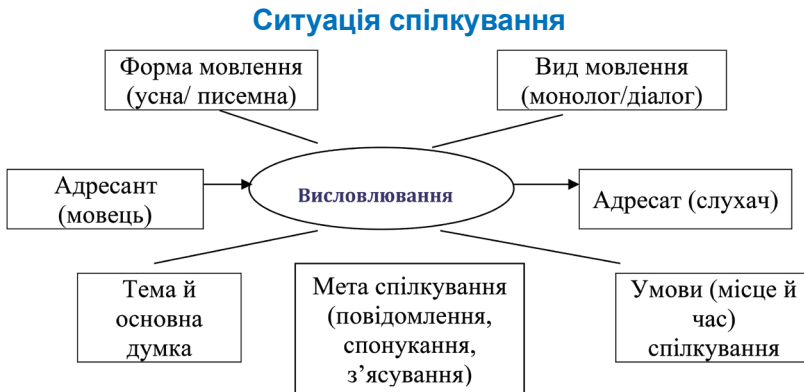
Словник

вітрище – erős szél
 губастий – vastag ajkú

злодійкуватий – gonosztevő
 однозначний – egyértelmű

§ 60. Усний твір-розповідь за поданою ситуацією

■ **Вправа 497.** I. Ознайомтеся зі схемою «Ситуація спілкування»

II. На основі опрацьованої схеми зробіть висновок: від чого залежать наші висловлювання?

■ **Вправа 498.** I. Згрупуйте слова й сполучення слів, що називають ситуації мовлення, у дві колонки: а) ті, що вказують на неофіційні (побутові) стосунки; б) ті вказують на офіційність процесу спілкування.

Удома; на роботі; у школі на уроці; у школі на перерві; під час екскурсії в музеї; на прогулянці; у магазині; у по-

А я знаю, як потрібно спілкуватися...

лікніці; у громадському транспорті; у бібліотеці; в гостях у друга; на класних зборах.

II. Оберіть одну із ситуацій та разом з однокласником складіть діалог (по 5-6 реплік).

■ **Вправа 499.** I. З'ясуйте значення слів *спілкування, повідомлення, вплив*.

II. Запишіть сполучення слів у такій послідовності: а) сполучення слів, що виражають процес спілкування; б) процес повідомлення; в) процес впливу.

Відповідати на уроці української мови; вітатися з друзями; робити зауваження однокласнику; ділитися літніми враженнями з однокласниками; робити повідомлення на занятті мовного гуртка; пояснювати задачу товаришу по парті; запрошувати друзів у похід; розповідати казку молодшому братові.

Прочитайте та запам'ятайте!

Мовлення передбачає не лише вміння говорити (усне мовлення) і писати (писемне мовлення), але й слухати (сприймати усне мовлення) і читати (сприймати писемне мовлення).

Зверніть увагу! У характеристиці всіх видів мовленнєвої діяльності – говоріння, слухання, читання, письма – спільним є зміст висловлювання, який потрібно донести до співрозмовника (у процесі говоріння, письма) або зрозуміти з чужого висловлювання (у процесі слухання, читання).

■ **Вправа 500.** Подумайте й дайте відповіді на запитання: 1) Що значить добре читати? 2) Що значить уміти читати? 3) За яких умов читання є засобом пізнання світу?

■ **Вправа 501.** Розіграйте діалог із товаришем по парті: поцікавтесь, чи любить він читати; які книжки читає; як читає; скільки часу відводить щодня на читання літератури. Дайте поради однокласнику, як навчитися розуміти зміст висловлювання. Перед складанням діалогу ознайомтесь із основними правилами спілкування.

Основні правила спілкування

1. Прагніть до того, щоб спілкування з вами було приємним і корисним.

2. Будьте ввічливим і доброзичливим у спілкуванні. Уважно слухайте співрозмовника.

3. Говоріть про те, що може бути цікавим для адресата ваших висловлювань. Ураховуйте вік, характер, інтереси співрозмовника.

4. Поважайте і намагайтеся зрозуміти переконання співрозмовника. Не перебивайте його.

5. Не вживайте грубих слів. Не говоріть надто голосно.

■ **Вправа 502.** I. Уявіть ситуацію: ви прийшли до бібліотеки. Схарактеризуйте умови спілкування: назвіть учасників спілкування (адресата й адресанта), форму мовлення (усна чи письмова), вид мовлення (діалог чи монолог), умови спілкування (офіційна чи неофіційна обстановка).

II. Уявіть ситуацію: ви завітали до фотосалону. Складіть й розіграйте діалог з товаришем по парті, використавши подані тематичні слова.

Сфотографуватися на пам'ять. Кольорові фотографії. Чорно-біле зображення. Фотографії на документи. Розміри: три на чотири, шість на дев'ять, дев'ять на дванадцять. Сфотографуватися всім класом. Фотоальбом. Термінова фотографія. Якісне зображення. Одна (дві, три, чотири) фотокартка (фотокартки).

■ **Вправа 503.** Побудуйте усний твір на тему «*Що легше – слухати, читати, говорити чи писати?*»

§ 61. Зміни приголосних при творенні іменників і прикметників із суфіксом -ин-

Вправа 504. I. Прослухайте поданий текст. Перекажіть його, доберіть до тексту заголовок.

У Європі батьки схвалюють, коли діти збирають гроші, і не вітають, коли їхні нащадки беруть гроші в борг або самі дають їх у борг іншим дітям. Батьки, що належать до середнього класу, краще ставляться до поняття «кишенькові гроші», ніж батьки з робочого класу, і починають привчати дітей до управління особистими фінансами в ранньому віці. Цікаво, що в робочих сім'ях частіше вважається, що хлопчикам треба давати більше кишенькових грошей, ніж дівчаткам.

Приблизно 3/4 європейців вважають, що гроші слід видавати раз на тиждень і що слід заохочувати дітей збирати кошти на якісь покупки, а також починати працювати за гроші у вільний від навчання час. Цікаво, що жителі Німеччини розраховують на те, що їхні діти почнуть підробляти з восьми років. У той же час британці вважають, що 10 років – більш відповідний для цього вік.

Менше половини батьків заохочують грошові пожертви на благодійність. Близько половини дорослих вважають, що за успіхи в навчанні дітям потрібно давати грошові премії. Ця група батьків починає видавати подібні премії школярам ще в початкових класах.

Припиняти видачу кишенькових грошей дітям європейці планують не раніше, ніж їхні нащадки закінчать навчання і почнуть працювати повний робочий тиждень (*За матеріалами сайту megasite.in.ua*).

II. Побудуйте зв'язне висловлювання на тему «Чи вмієте ви заощаджувати? Це легко чи важко?»

III. Виконайте тестові завдання

1. Поданий текст належить до стилю

А розмовного

Б офіційно-ділового

В публіцистичного

Г художнього

2. Правильно сформульовано тему тексту в рядку

А заощаджуйте свої кишенькові гроші

Б культура заощаджень в Україні

В кишенькові гроші для дітей у Європі

Г як дорослі європейці витрачають власні кишенькові гроші

■ **Вправа 505.** Розгляньте приклади й визначте, які приголосні чергуються під час творення слів. Приголосні, які чергуються, підкресліть.

1. Смуга – смужка, берег – прибережний, низ – нижній, морозити – заморозувати. 2. Молоко – молочний, клубок – клубочок, хлопець – хлопчина, пшениця – пшеничний. 3. Муха – мушка, сухий – сушити, просити – запрошення, перекосятися – перекошуватися. 4. Проходити – проходжуватися, проводити – запроваджувати, їздити – переїжджати. 5. Платити – розплачуватися, пригостити – пригощати, виростити – вирощувати.

Запам'ятайте!

При творенні слів чергуються звуки: *г, з* → *ж*; *к, ц* → *ч*; *х, с* → *ш*; *д* → *дж*; *зд* → *ждж*; *т* → *ч*; *ст* → *щ*.

■ **Вправа 506.** Прочитайте казку мовчки. Знайдіть у ній слова, у яких відбулися зміни приголосних звуків, випишіть їх у зошит, усно підберіть до них слова, від яких вони утворилися.

Суп із горошини

Ішов подорожній. Побачив горошину, підняв і поклав до кишені. Аж захотілося їсти, а в торбині, крім пісних сухарів, нічого не було, і він звернув до хатчини край в'їждженого шляху.

– Дайте чого попоїсти, я заплачу.

Але господиня виявилася не дуже гостинною.

– Я й сама не маю чого їсти.

– Не біда, – відповів подорожній. – А каструля й вода у вас є? Я маю горошину.

– Що ж ти з горошини навариш?

– Щось наварю.

Поставив подорожній каструлю на вогонь, укинув горошину й варить.

– А петрушки у вас нема?

Господиня знайшла петрушку.

– Може, знайдеться і зо дві морквини?

І це знайшлося.

– Щось ріденька юшечка. Дайте, будь ласка, кілька картоплин.

Дала господиня кілька картоплин.

– Ох, мало не забув. Сало у вас, гадаю, є. Бо що ж то за юшка, не затовчена салом?

Господиня дістала шматок сала.

Вийшла смачна юшка. І господиня їла й дивувалася, як подорожньому з одної горошини вдалося наварити такої смачної юшки.

II. Поміркуйте, чому подорожньому вдалося отримати те, що він хотів.

Увага!

Деякі зміни приголосних треба вважати винятками. Розгляньте наведені нижче приклади. Написання цих слів запам'ятайте.

Рука – ручний, але: рушник, рушниця, дворушник.

Торік – цьогорічний, але: торішний.

Сонце – сонячний, але: соняшник.

Мірка – мірочка, але: мірошник.

Серце – сердечний (серцевий; чуйний, щирий), але: сердешний (бідолашний).

Кременчук (місто) – кременчужець.

Бунчук – бунчужний.

Вправа 507. Розгляньте приклади й визначте, з якими звукосполученнями чергуються звукосполучення *-цьк-*, *-ськ-* (*-ск-*) під час творення слів. Висновки звірте з правилом.

1. Донецький – Донеччина, турецький – Туреччина, козацький – козаччина. 2. Полтавський – Полтавщина, одеський – Одещина, батьківський – батьківщина, вереск – верещати, тріск – тріщати, віск – вощина, запорізький – Запоріжчина.

Запам'ятайте!

При творенні слів чергуються *цьк* → *чч*, *ськ(ск)* → *щ*, *зьк* → *жч*.
Винятками є присвійні прикметники: *Параска* – *Парасчин*,
Васька – *Васьчин*, але *Мелашка* – *Мелашчин*.

Вправа 508. Сашко на уроці випадково забув переписати в зошит першу схему. Розгляньте другу схему й допоможіть Сашкові пригадати суфікс, якого не вистачає. Наведіть приклади слів, що чергуються.

При творенні іменників від прикметників за допомогою суфікса -ин(-а) відбуваються такі зміни:

Схема 2.

-цьк - ччин(а)

прикметник іменник
донецький Донецчина

-ськ - щин(а)

прикметник іменник
одеський Одещина

■ **Вправа 509.** I. Прочитайте текст уголос. Що нового ви дізналися? Випишіть із тексту всі власні назви, утворені за допомогою суфіксів *-ц-* або *-чч-*. Поруч запишіть їх твірну основу.

Зразок. Одещина – одеський.

ЛІКУВАЛЬНІ ГРЯЗІ

Лікувальні грязі – природні утворення (мули, торфи, сопкова грязь тощо), які застосовують для лікування у вигляді ванни й аплікацій. Запаси грязі у лиманах України досить значні. Їх використовують разом з іншими методами лікування на Одещині, Львівщині, Полтавщині, Дніпропетровщині, Донеччині, Херсонщині, Миколаївщині та в Криму. Процес утворення лікувальної грязі триває й досі і потребує докладного аналізу у зв'язку з наслідками втручання людини у природне середовище (За Г.Горчаковою).

II. Виконайте тестове завдання.

1. Більше звуків, ніж букв у слові

А Львівщина

Б Одещина

В ванна

Г лікувальні

■ **Вправа 510.** I. Перепишіть текст. Уставте замість крапок, де потрібно, пропущені букви, орфограми підкресліть.

Кишенькові гроші в підлітків

Існує загальний закон, за яким підліткам «завжди всього мало». Часто в сім'ях звучить подібна фраза: «Мамо, мені потрібно 100 гривень..., ми з хлопцями домовилися піти сьогодні в «Макдонал.дс»». Дослідники стверджують., що підлітки округлюють суму в більший бік, коли їм потрібні гроші, але при цьому завжди забувають принести решту.

Маркетологи знають, що школярі зазвичай володіють навіть більшими сумами на кишен..кові витрати, ніж їхні бат..ки. Не випадково індустрія реклами так серйозно ставиться до просування на ринок «молодіжних» товарів – газованих напоїв, шоколадних батончиків тощо. Перехідний вік у дітей – це витратний час для батьків (www.semya.com.ua).

II. Побудуйте діалог про те, як потрібно заощаджувати власні кишенькові кошти. Чи можна в школі обійтися без них?

III. Виконайте тестове завдання.

Не відповідає змісту тексту речення

A Дослідники стверджуют..., що підлітки округлюють суму в більший бік.

B Школярі зазвичай володіють навіть більшими сумами на кишен..кові витрати, ніж їхні бат..ки.

B Індустрія реклами так серйозно ставиться до просування на ринок «молодіжних» товарів.

Г Перехідний вік у дітей – це час заощаджень для батьків.

Словник термінів

Чергування приголосних – a mássalhangzók váltakozása

Словник

борг – adósság

брати в борг – kölcsönt vesz fell

заощадження – megtakarítás

індустрія – ipar

мул – iszap

пісний – sovány

премія – jutalom

решта – visszajáró (pénz)

торф – tőzeg

юшка – leves

§ 62. Зміни приголосних при творенні прикметників на **-ськ(-зьк-, -цьк-)** та іменників на **-ство (-зтво, -цтво)**

■ **Вправа 511.** I. Прочитайте текст уголос. Що нового ви дізналися? Доберіть до тексту заголовки.

Перші вишиванки відігравали не стільки функцію одягу, як, за **по-вір'ями**, оберігали їх власників від зла. Саме тому сорочки **оздоблювали** візерунками на рукавах, **комірах**, **подолі** так, щоб малюнок торкався тіла. Для кожного ритуалу була особлива вишиванка. Дітям при народженні дарували вишиту сорочку, аби та оберігала їх від злих духів.

Першу школу вишивки в Київській Русі було створено ще в XI столітті. Її заснувала Анна, сестра Володимира Мономаха. У ній опановували мистецтво **гаптування** золотом і сріблом.

Першим модником у вишиванці був відомий письменник і громадський діяч Іван Франко, який поєднав вишиванку з буденним одягом, а саме з піджаком. У такому вигляді письменник зображений на 20-гривневій купюрі (За матеріалами сайту plus.google.com).

II. Складіть тлумачний словничок виділених слів.

III. Побудуйте діалог на тему «Чим для мене є вишита сорочка».

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Наведений текст належить до стилю мови

- A** публіцистичного **Б** наукового
В художнього **Г** розмовного

2. Вишита сорочка є

- A** символом краси **Б** оберегом
В знаком багатства **Г** предметом розкоші

3. Слово «гаптування» утворено способом

- A** суфіксальним **Б** складанням основ
В переходом однієї частини мови в іншу **Г** безафіксним

■ **Вправа 512.** Розгляньте таблицю-підказку з прикладами й визначте, які два звуки при додаванні суфіксів *-ськ(ий)*, *-ств(о)* зливаються в один. Висновки звірте з поданим нижче правилом. .

<i>г, ж, з</i> + → <i>-ськ(ий)</i> = <i>-зьк(ий)</i> → <i>-ств(о)</i> = <i>-зтв(о)</i>	<i>Рига</i> – <i>ризький</i> <i>боягуз</i> – <i>боягузтво</i>
<i>к, ч, ц</i> + → <i>-ськ(ий)</i> = <i>-цьк(ий)</i> → <i>-ств(о)</i> = <i>-цтв(о)</i>	<i>ткач</i> – <i>ткацький</i> <i>ткач</i> – <i>ткацтво</i>
<i>х, ш, с</i> + → <i>-ськ(ий)</i> = <i>-ськ(ий)</i> → <i>-ств(о)</i> = <i>-ств(о)</i>	<i>товариш</i> – <i>товариський</i> <i>товариш</i> – <i>товариство</i>

ВИНЯТОК: казахський, тюркський.

1. Буг+ський = бузький, боягуз+ство = боягузтво, Париж+ський = паризький.

2. Козак+ський = козацький, молодець+ство = молодецтво, Гадяч+ський = гадяцький.

3. Чех+ський = чеський, Одес(а)+ський = одеський, товариш+ський = товариський, товариш+ство = товариство.

Запам'ятайте!

Суфікс *-ськ(ий)*, приєднуючись до основ з кінцевими *г, з, ж; к, ц, ч; х, с, ш* (приголосні, які чергуються), зазнає таких змін:

а) *г, з, ж + ськ = зьк*: *Буг – бузький, Кавказ – кавказький, Париж – паризький*;

б) *к, ц, ч + ськ = цьк*: *козак – козацький, кравець – кравецький, ткач – ткацький*;

в) *х, с, ш + ськ = ськ*: *чех – чеський, Одеса – одеський, товариш – товариський*.

Винятки з цих правил становлять деякі прикметники, утворені від іншомовних назв, зокрема: *тюркський, баскський, меккський, казахський, нью-йоркський, ла-маншський*.

Якщо в кінці основи, до якої додається суфікс *-ськ(ий)*, є суфікс *-к-*, то цей суфікс випадає: *Лисянка – лисянський, Жмеринка – жмеринський, Чукотка – чукотський*.

В інших випадках на письмі кінцевий приголосний основи і суфікс *-ськ(ий)* залишаються без змін, хоч у вимові зміни можуть бути: *братський* [брац'кий], *людський* [л'удз'кий], *студентський* [студен'с'кий], *туристський* [турис'кий].

■ **Вправа 513.** Перепишіть речення, підкресліть слова із суфіксами *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-*, усно визначте, від яких слів вони утворилися. Чи відбулися під час їх творення звукові зміни?

1. Ту науку Мальва перейняла від матері, а батько навчив її вояцького мистецтва (*Л. Павленко*). 2. У 1985 році курс української мови запроваджено в державному університеті міста Парана (Бразилія) (*3 журналу*). 3. Ця зоряна смуга трохи нагадує слід від колеса чумацького воза, тому наші предки назвали її Чумацьким Шляхом (*3 журналу*). 4. За цей час юнга став улюбленцем маленької моряцької родини (*За М. Трублаїні*). 5. У Верхній Хортиці стоїть і досі могутній запорозький дуб (*І. Шаповал*). 6. Богдан Хмельницький народився в сім'ї чигиринського сотника 1595-го (*Д. Боднар*).

■ **Вправа 514.** І. Від поданих назв населених пунктів Закарпаття утворіть прикметники за допомогою суфікса *-ськ-*, дотримуючись правил чергування. З двома словами складіть речення.

Бакош, Кінчеш, Вільхівка, Чертеж, Залужжя, Заріччя, Тисааг'телек, Тийглаш, Форнош, Вербовець, Верб'яж, Галоч, Олешник.

II. Утворіть прикметник на *-ськ-* від назви свого населеного пункту, введіть новоутворене слово у текст про місце, де ви живете.

■ **Вправа 515.** I. Перепишіть текст. Доберіть до нього заголовок.

Є на межі Рівненської і Волинської областей, на заході України, тихий куточок, де спочиває слава запорозьких козаків. Це музей-заповідник «Козацькі могили». Він розташований на острові Журавлиха у верхів'ї річки Стир, неподалік від міста Берестечка.

Тут понад триста років тому козацькі полки прийняли нерівний бій із польськими завойовниками. У Берестецькій битві було захоплено в полон козацького гетьмана Богдана Хмельницького. Та полки зуміли вирватися з оточення.

«Козацькі могили» – це тільки один із куточків України, що зберігає пам'ять про наших славних предків – запорозьких козаків (За матеріалами сайту *school.home-task.com*).

II. Випишіть прикметники із суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*, орфограми підкресліть.

III. Виконайте тестові завдання.

1. НЕ відбувається чергування під час творення прикметників у слові

A козацький	Б польський
В запорозький	Г Хмельницький

2. За типом мовлення наведений текст є

A описом	Б розповіддю
В роздумом	Г описом з елементами роздуму

■ **Вправа 516 (з ключем).** I. Утворіть похідні слова за допомогою суфікса *-ськ(ий)* і запишіть у три колонки: 1) на *-цький*; 2) на *-зький*; 3) на *-ський*.

Смотрич, Волга, Здвиг, Одеса, Онега, Кавказ, Кагарлик, Губаха, Умань, Случ, Сканнерборг, Корейз, Скалат, Сирець, Світязь, Муреш, Сураж.

II. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте пропущені три слова у вислові французького філософа М. Монтеня: «*Ніколи не буває, щоб дві людини... про ту саму річ*».

■ **Вправа 517.** Перепишіть речення, підкресліть слова з суфіксами *-ств-*, *-ств-*, *-цтв-*. Усно назвіть слова, від яких вони утворені.

1. Не турбуйсь за мене, пане, маю я багатства стільки, що його й на тебе стане! (*Леся Українка*) 2. Остап тут не раз показав свою силу, молодечтво, завзяття (*К.Гордієнко*). 3. В хаті Мар'яни з кожного кутка проглядає

охайність і убозтво (*М. Стельмах*). 4. Це не було ні примхою, ні дивацтвом: він справді любив природу (*Л. Дмитерко*). 5. Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням (*І. Франко*). 6. Жив я в часи мого студентства, як водиться, на краю міста і, як і більшість моїх товаришів, перебивався з хліба на квас (*Г. Хоткевич*).

Тестове завдання для самоперевірки

Визначте рядок, у якому допущено помилки при творенні слів-іменників з суфіксом *-ин(а)* від прикметників на *-ськ(ий)*, *-цьк(ий)*.

- А** Житомирщина, Луганщина, Кіровоградщина
- Б** Харківщина, Львівщина, рекрутчина
- В** Рівненщина, Миколаївщина, Васильківщина.
- Г** Одесьчина, Сумщина, Полтавщина.

Словник

вощина – *viasz*
 гапування – *hímzés*
 дивацтво – *furcsaság*
 завзяття – *buzgóság*

музей-заповідник – *museum és védett terület*
 подол – *szoknya vagy ruha alsó széle*
 убозтво – *nyomor*
 юнга – *matrózinas*

§ 63. Написання слів з пів-, напів- разом, через дефіс

■ **Вправа 518.** І. Прочитайте вірш уголос. Придумайте для нього назву.

Закрило хмарою **півнеба**
 І так раптово дощ полив.
 Спочатку тихо, у **півсили**,
 А потім як з відра полив.

Пів'яблучка зосталось зовні –
 Не все сховалось під листком.
 І вже води по вінця повні
 Стоять калюжі під вікном.

Півсвіту вкрито пеленою,
 Немов прорвались небеса!
 Гримлять громи над головою...
 Яка печаль, яка краса!

Все мокре: луки і долини,
 Від сліз дощу на серці щем.
 Здається нам, **пів-України**
 Враз опинилось під дощем.

С. Федорова

II. Випишіть із тексту слова з частиною *пів-*. Проаналізуйте написання їх. Свої висновки звірте з правилом.

Запам'ятайте!

Частина *пів-* звичайно пишеться із словом разом. Через дефіс частина *пів-* пишеться тільки з власними назвами. Окремо частина *пів* пишеться при позначенні години. Наприклад: *півгруші, півсела, пів-Європи, о пів на дев'яту*.

Якщо слово починається на *я, ю, є, ї*, то після частини *пів-* ставимо апостроф: *пів'яблука, пів'юрти*.

■ **Вправа 519.** I. Перепишіть народну усмішку.

Батько до сина:

– Ти запевняв мене, що будеш вчитися не менше як на «десять».

– Так, тату. За перше півріччя я з кожного предмета маю по півдесятки, а за друге півріччя ще буде по півдесятки, от і дотримаю свого слова.

II. Знайдіть у ній слова з частиною *пів*. Усно поясніть їхній правопис.

■ **Вправа 520.** Запишіть слова у три колонки: у першу ті слова, які з *пів* пишуться разом, у другу – через дефіс, у третю ті, що пишуться окремо. Усно поясніть їхній правопис.

Півгодини, пів-України, піввідра, півлимона, пів-Києва, півापельсина, півогірка, о пів на першу годину, пів'яблука, пів'їдальні, пів-Хрещатика, пів-Ялти, пів до п'ятої години, пів-Європи.

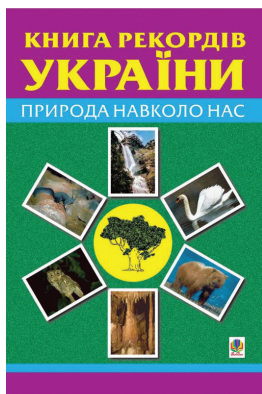
■ **Вправа 521.** I. Прочитайте текст мовчки. Що нового для себе ви дізналися? До якого стилю мови належить поданий текст?

Українці, які здивували світ

Вони дивували своїми спортивними досягненнями, силою, неймовірною **витривалістю** та масштабами. У «Книзі рекордів Гіннеса» українцям відведено чимало сторінок.

Розпочнемо з двох спортсменів, у яких по два записи: Ларисі Латиніній досі немає рівних за кількістю олімпійських нагород серед жінок. Вона підіймалась на п'єдестал рекордні 14 разів, причому 9 разів за золотом. Більше тільки в американського плавця – Майкла Фелпса.

Ще донедавна саме українець носив титул найвищої людини світу. Ріст Леоніда Стадника 2 метри 57 сантиметрів. Якщо поглянути на сторінку Вікіпедії зі списком

найвищих людей, починаючи з 1835-го року, то українець опиниться на четвертому місці. Теперішній рекордсмен Гіннеса нижчий за Леоніда на 6 см.

Потрапляли українці в почесний список і завдяки силі духу. У свої 65 років львів'янин Павло Рєзвой зробив те, що під силу одиницям. На човні зі звичайнісінькими **веслами** переплив Атлантичний океан.

2013-го Олексій Гуцуляк вразив світ, пробувши під снігом без одягу одну годину 8 секунд. Рекорд японського **тріумфатора** чоловік з Коломиї перевершив аж на 20 хвилин. Витримати допомогла тибетська техніка **медитації** й довгі роки загартовування. Дотримався він і всіх вимог: висота снігового покриву не менше 70 см та повна відеофіксація.

Звичайно, співоча нація не могла обійтись і без музичного рекорду – 110 годин безперервного співу – такого книга Гіннеса ще не знала.

Та виявилось, що читати «Кобзар» українці можуть ще довше: 2014-го студенти та викладачі Острозької академії 19 діб безперервно читали твори Шевченка. Загалом 456 годин, тож випередили досягнення мексиканців одразу на 59 годин.

І наостанок рекорд, який уже роками тримається і який навряд чи колись поб'ють: розмах одного крила у найбільшого літака у світі «Ан-225 Мрія» – приголомшливі 88 метрів (*За матеріалами Інтернету*).

II. Скориставшись інтернетом у власних гаджетах, укладіть тлумачний словничок виділених слів.

III. Поясніть вживання великої літери у підкреслених словах.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Тему тексту подано в рядку

А найбільший розмах крил – у літака «Мрія»

Б українці найдовше читали «Кобзар»

В наші співвітчизники завжди перемагають

Г розповідь про українських рекордсменів

2. Лариса Латиніна установила рекорд

А зібравши найбільше золотих нагород

Б перепливши океан

В пробувши найдовше під снігом

Г маючи найвищий зріст

3. У тексті НЕ згадано про

А Олексія Гуцуляка

Б Ліну Костенко

В Павла Рєзвоя

Г Леоніда Стадника

■ **Вправа 522 (з ключем).** I. Перепишіть, розкриваючи дужки.

(Пів)Херсона, (пів)озера, (пів)юрби, (пів)вагона, (пів) на третю, (пів)огірка, (пів)Одеси, (пів)сотня, (пів)світу, (пів)Дніпра, (пів)доби, (пів)яблука, (пів)аркуша, (пів)зими.

II. У другій частині складних слів, написаних разом, підкресліть другу букву. З цих букв повинен скластися початок вислову грецького філософа Сократа: «..., щоб я тебе побачив».

■ **Вправа 523.** Прочитайте фразеологізми, запам'ятайте їхнє значення. З двома з них складіть речення.

Це півбіди (невелика біда); зупинитися на півдорозі (не дійти до мети); ні півслова (жодного слова); за півдарма (дуже дешево); доброї півгодини (не менше тридцяти хвилин); б'є північ (дванадцята година ночі), півкопи (тридцять снопів, яєць тощо або двадцять п'ять копійок).

Тестові завдання для самоперевірки

1. Разом треба писати кожне слово рядка

- А пів/ялинки, пів/Ужгорода, пів/булки
- Б пів/Мукачева, пів/хліба, пів/життя
- В пів/дороги, пів/класу, пів/на/восьму
- Г пів/машини, пів/обіду, пів/гори

2. Через дефіс треба писати кожне слово рядка

- А пів/Чехії, пів/апельсина, пів/години, пів/яви
- Б пів/Ужгорода, пів/Дніпра, пів/Тиси, пів/Америци
- В напів/притомний, пів/Києва, пів/Одеси
- Г напів/темрява, напів/землянка, пів/Туреччини

Словник

витривалість – kitartás

відеофіксація – videó rögzítés

пелена – lepel

щем – fájdalom

§ 64. Розвиток мовлення. Твір з елементами роздуму

■ **Вправа 524.** І. Розгляньте таблицю “Типи мовлення та їх ознаки”. Схарактеризуйте кожен із типів мовлення.

Типи мовлення	Основна функція	На яке питання дається відповідь у висловлюванні	Будова висловлювання
Розповідь	Повідомлення про події	Що робить персонаж?	Експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка
Опис	Словесне зображення предмета, істоти, явища природи	Яким є предмет, істота, місцевість, явище природи?	Певна послідовність ознак, що відображають предмет висловлювання
Роздум	Доведення або пояснення чогось	Чому предмет чи особа такі? Які причини подій?	Теза, аргументи, висновки

II. Звірте свої міркування з поданими нижче поясненнями.

Залежно від типу висловлювання тексти можуть належати до різних типів мовлення: опису, розповіді чи роздуму (міркування). Тексти цих типів мовлення відрізняються один від одного структурою, засобами зв'язку між складовими частинами. В описі мовиться про ознаки предмета, особи, місцевості, явища природи тощо, в розповіді – про послідовні в часі дії, в роздумі – про причини ознак і подій.

Текст рідко буває однотипним, у ньому можуть поєднуватися різні типи мовлення. Наприклад: розповідь з елементами опису, розповідь з елементами роздуму та ін.

III. На основі опрацьованого матеріалу таблиці дайте відповіді на запитання:

1. Яка основна функція кожного із типів мовлення?
2. Про що говориться в тексті-описі? Тексті-розповіді? Тексті-роздумі?
3. Яку будову має опис? Розповідь? Роздум?

■ Вправа 525. I. Прочитайте вголос оповідання Василя Сухомлинського. Як ви вважаєте, який слід повинна залишати людина на землі? Доберіть до тексту заголовок.

Старий Майстер звів кам'яний будинок. Став осторонь і милується. «Завтра в ньому оселяться люди», – думає з гордістю. А в цей час біля будинку грався Хлопчик. Він стрибнув на сходинку й залишив слід своєї маленької ніжки на цементі, який ще не затвердів.

– Для чого ти псуєш мою роботу? – сказав з докором Майстер.

Хлопчик подивився на відбиток ноги, засміявся й побіг собі.

Минуло багато років, Хлопчик став дорослим Чоловіком. Життя його склалось так, що він часто переїздив з міста до міста, ніде довго не затримувався, ні до чого не прихилився – ні руками, ні душею.

Прийшла старість. Згадав старий Чоловік своє рідне село на березі Дніпра. Захотілось йому побувати там. Приїхав на батьківщину, зустрічається з людьми, називає своє прізвище, але всі здвигують плечима – ніхто не пам'ятає такого Чоловіка.

– Що ж ти залишив після себе? – питає у старого Чоловіка один дід. – Є в тебе син чи дочка?

– Немає у мене ні сина, ні дочки.

– Може, ти дуба посадив?

– Ні, не посадив я дуба...

- Може, ти поле випестував?
- Ні, не випестував я поля...
- Так, мабуть, ти пісню склав?
- Ні, й пісні я не склав.

– Так хто ж ти такий? Що ж ти робив усе своє життя? – здивувався дід.

Нічого не міг відповісти старий Чоловік. Згадалась йому та мить, коли він залишив слід на сходинці. Пішов до будинку. Стоїть той наче вчора збудований, а на найнижчій сходинці – закам'янілий відбиток Хлопчикової ніжки.

«Ось і все, що залишилось після мене на землі, – з болем подумав старий Чоловік. – Але цього ж мало, дуже мало... Не так треба було жити...»

II. Як ви розумієте слова «Ось і все, що залишилось після мене на землі»? Що по собі повинна залишати людина? Відповідь розпочинайте словами *на мою думку, ..., я вважаю...*

III. Виконайте тестові завдання.

1. Фразеологізм *залишити слід* означає

A залишити по собі пам'ять	Б забути щось
В пригадати щось	Г жити дуже довго

2. Ні до чого не прихилився ні тілом, ні душею

A Майстер	Б Хлопчик	В Чоловік	Г автор

IV. Користуючись пам'яткою, поданою вище, побудуйте усний твір-роздум «Чому потрібно жити мудро й чесно?»

■ Вправа 526. Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського. Складіть план і перекажіть текст за самостійно складеним планом.

Горбатенька дівчинка

Клас розв'язував задачу. Учні схилились над зошитами. Коли це у двері хтось тихо постукав.

– Відчини двері й подивись, хто там стукає, – мовив учитель.

Чорноокий хлопчик, що сидів за першою партою, живенько відчинив двері. До класу зайшов директор школи з маленькою дівчинкою. Тридцять п'ять пар очей вп'ялися в незнайому дівчинку.

Вона була горбатенька.

Учитель затамував подих і повернувся до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиву, ні насмішки.

У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивилися на незнайому дівчинку й лагідно всміхалися.

Учитель полегшено перевів дух.

– Цю дівчинку звать Оля, – сказав директор. – Вона приїхала до нас здалеку. Хто поступиться їй місцем на першій парті? Бачите, яка вона маленька?

Усі шість хлопчиків і дівчаток, що сиділи за передніми партами, підняли руки:

– Я....

Учитель був тепер спокійний: клас витримав іспит.

II. Виконайте тестове завдання.

Коли директор привів у клас дівчинку Олю, учитель переживав, бо

А учні зазвичай глузували з усіх.

Б це був найкращий клас у школі й дівчинка могла не встигати з навчанням.

В Оля мала фізичну ваду й учні могли з неї сміятися.

Г учні не поважали вчителя.

III. Поясніть, як ви зрозуміли останнє речення тексту? А як би ви вчинили на місці учнів? Чому? Напишіть невеликий твір-розповідь з елементами роздуму, чи доводилося вам складати життєві іспити на добро й порядність.

■ **Вправа 527.** I. Прослухайте учнівський твір про людяність. Яка ідея поданого тексту?

Людина – це значно більше, ніж біологічна істота, яка народжується, продовжує життя в потомстві і вмирає. Щоб бути людиною, не достатньо народитися, зайняти певне становище в суспільстві чи продовжити рід.

Справжня людина в своєму повсякденному житті керується більше мораллю, ніж інстинктами, бачить не тільки свої, але й чужі потреби.

Останнім часом у соціальних мережах я все частіше натрапляю на вислів «Я бачу людей, але не бачу людяності».

Людяність – це, в першу чергу, повага до людини та її гідності. У наш час людяність не мешкає у розкішних будинках, де одні тільки меблі коштують стільки, скільки звичайна людина не заробить за все своє життя. Вона частіше зустрічається у скромних оселях, де виснажені працею люди тримаються за руки і запевняють один одного, що наступний день буде кращим. Я бачу людяність у простягнутій руці допомоги, в щирій милостині, в очах, сповнених співчуття... Я бачу людяність в лікарях, які справді хочуть допомогти, а не просто спустошити гаманець пацієнта, що ладен віддати останню копійку за можливість знову бути здоровим.

Більше того, людяність – це не тільки бережливе ставлення до ближніх. Людяним є той, хто підбрав на вулиці бездомного собаку і став для неї дбайливим господарем. Ми є людяними, коли після пікніка з друзями не залишаємо сміття у лісі, коли без особливої потреби не ламаємо гілки дерев чи кущів, коли не станемо навмисно завдавати шкоди іншій живій істоті.

Коли кажуть, що змінювати світ потрібно починаючи з себе, це не означає, що ми маємо перетворюватися на героїв і цілими днями тільки те й робити, що рятувати інших та роздавати милостиню. Насправді, вистачить невеличких щоденних добрих справ, коли ми показуємо, що доброта й чуйне серце не є слабкістю, а цілком нормальними для сучасної людини, на відміну від пихатості та зарозумілості, які нам так часто навіюють з екранів телевізорів чи світового павутиння. До того ж, людяність має прищеплюватися з дитинства. Гадаю, обов'язком усіх батьків є подання власного прикладу, оскільки саме приклад є найкращим методом навчання.

Започаткуймо ж моду на людяність! Можливо, саме тоді у світі зменшиться кількість депресій і життя кожного із нас засяє новими барвами.

II. Визначте в тексті тезу, аргументи, докази й висновок.

III. Які вчинки, на вашу думку, можна назвати людяними?

Словник

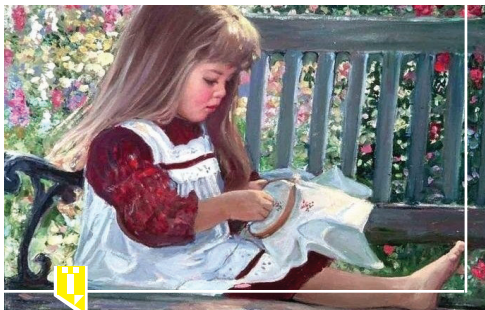

відбиток – nyom
горбатий – rúpos
живенько – ügyesen
інстинкт – ösztön

істота – teremtmény, lény
людяність – emberség
порядність – tisztesség
слід – nyom

§ 65. Написання складних слів разом і через дефіс

■ **Вправа 528.** I. Прочитайте текст уголос. До якого стилю мови він належить?

Сьогодні був останній дзвоник у лісовій школі. І друзі замислилися над тим, як вони проведуть літо. Вчителька Сова розповіла про різні дитячі табори, де можна не тільки відпочити, а й навчитися багатьох цікавим справ.

Дуже важливо так продумати літній відпочинок, щоб не тільки оздоровитися, а й з користю провести літо.

Наприклад, є така творча діяльність, як створення *фотознімків*. У цьому нам допоможе *фотоапарат* і вміння бачити щось особливе, неповторне. Це може бути і куточок природи, окремі квіти або життєві ситуації.

Можна спробувати свої здібності у вишивці. Для цього виду діяльності нам потрібні кольорові нитки, канва, п'яльця та терпіння. Бо творчий процес вишивання *довготривалий* і потребує навиків.

Для багатьох непосидючих дітлахів потрібен рух. Отут згодяться всі види фізичних вправ або танцювальні гуртки. Спробуйте себе у спортивних змаганнях, іграх з м'ячем, тенісною ракеткою, греблі,

лі, плаванні або туризмі. ... (За матеріалами сайту *familytimes.com.ua*)

II. Доповніть текст усно власними ідеями щодо проведення літнього відпочинку з користю.

III. Проаналізуйте правопис виділених слів: з'ясуйте, від яких слів вони утворені. Свої висновки звірте з поданими нижче правилами.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Літній відпочинок важливо продумати для того, щоб

A тільки оздоровитися

Б визначити, скільки коштів необхідно для організації відпочинку

В не тільки оздоровитися, а й з користю провести літо

Г виконати завдання вчителя

2. До рухливого відпочинку НЕ відноситься

A ігри з м'ячем

Б створення фотознімків

В гребля

Г плавання

■ Вправа 529. Зіставте два способи творення складних слів і зробіть висновки, коли вони пишуться разом, а коли – через дефіс. Які частини мови утворилися? Свої висновки порівняйте з правилами, поданими після вправи.

А) любить (що?) волю – волелюбний;

сховище (чого?) овочів – овочесховище;

ходить (я к?) пішки – пішохід;

бетон (який?) із залізом – залізобетон;

кутів (скільки?) три – трикутник;

сніг (який?) білий – білосніжний;

зелений (як довго?) вічно – вічнозелений;

б) і світлий і рожевий – світло-рожевий;

і ніжний і зелений – ніжно-зелений;

і кислий і солодкий – кисло-солодкий;

і фізичний і математичний – фізико-математичний;

і сніжний і білий – сніжно-білий;

і хліб і сіль – хліб-сіль;

і людина і день – людино-день.

Але: жовтогарячий, червоногарячий, глухонімий, хитромудрий.

Запам'ятайте!

Разом пишуться складні слова, утворені від підрядних словосполучень, у яких від одного до другого слова можна поставити питання. Через дефіс пишуться складні слова, утворені від сурядних словосполучень, у яких перед кожним словом можна поставити сполучник *і*.

■ **Вправа 530.** Прочитайте речення, поясніть правопис виділених слів.

1. Неначе у разках наміста, калина мріє *буйнолиста* (М. Терещенко).
2. Дубів *ширококронних густо листя* залопотіло раптом од вітрів (Л. Забашта).
3. *Рожево-сиза* мла сповиває степ (М. Рильський).
4. Вгорі – ліси *сріблясто-сині*, внизу – розлив молочних нив (М. Бажан).
5. На серці *тепло-тепло* (Остап Вишня).
6. У неділю *вранці-рано* поле вкрилося туманом (Т. Шевченко).

Це цікаво!

Нервові імпульси в людському тілі переміщаються зі швидкістю приблизно 90 метрів за секунду.

У головному мозку людини за одну секунду відбувається 100 000 хімічних реакцій.

■ **Вправа 531 (з ключем).** I. Випишіть слова в дві колонки: 1) ті, які пишуться разом; 2) ті, які пишуться через дефіс.

Взаємо/допомога, світло/жовтий, давньо/руський, хмаро/чос, очеретяно/солом'яний, синювато/сірий, чорно/бровий, стеблина/билина, дизель/мотор, електро/двигун, жовто/гарячий, яскраво/червоний, одно/денний, сухо/жилля, сяк/так.

II. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З них прочитаєте другу частину прислів'я: «*Не кайся рано вставати, а...*»

■ **Вправа 532.** I. Прослухайте оповідання Василя Сухомлинського. Доберіть до нього заголовок.

Серед поля стоїть маленька хатина. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє, мов з відра.

Коли це бачать: до хатини біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села. Одяга на ньому була мокра як хлющ. Він тремтів од холоду.

І ось перший із тих хлопців, які сиділи в сухому одязі, сказав:

– Як же ти змок на дощі! Мені шкода тебе...

Другий теж промовив красиві й жалісливі слова:

– Як страшно опинитися в зливу серед поля! Я співчуваю тобі...

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку й дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова. Гарні – красиві діла.

II. Перекажіть текст (усно) за самостійно складеним планом.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно пояснено значення фразеологізма *мокра як хлющ* у рядку

A суха **B** дуже мокра **B** втомлена **Г** жаліслива

2. За типом мовлення поданий текст є

A описом **B** розповіддю
B роздумом **Г** розповіддю з елементами роздуму

3. Суфіксальним способом утворено слово

A промовив **B** незнайомий **B** хатинка **Г** захмаритися

■ **Вправа 533.** Порівняйте дві колонки слів і зробіть висновок, коли ці слова пишуться через дефіс, а коли – окремо. Зверніть увагу на значення й форму (відмінки) їхніх складових частин. Чи можна в першій колонці перед кожною частиною слова поставити сполучник *і*? А в другій?

білий-білий

кінець кінцем

довгий-предовгий

одним один

один-однісінький

нога в ногу

рано-вранці

день у день

тишком-нишком

раз у раз

більш-менш

один в один

видимо-невидимо

сам на сам

Але: *всього-на-всього, віч-на-віч, пліч-о-пліч, як-не-як, де-не-де, будь-що-будь, хоч-не-хоч, коли-не-коли.*

Запам'ятайте!

Через дефіс пишуться складні слова, утворені повторенням тих самих, синонімічних або антонімічних слів.

Але якщо повторюється те саме слово в різних відмінках, то слова в такому словосполученні пишуться окремо.

■ **Вправа 534.** Перепишіть речення, знімаючи ризик у словах, запишіть слова разом, окремо чи через дефіс.

1. Лише *де/не/де* спалахували і мерехтливо миготіли сліпенькі вогники (*Ю. Смолич*). 2. Трудом ми все на світі робим, трудом живем, кінець/кінцем! (*І. Нехода*). 3. Ковалишину хату, кузню і кусень городу купив тишком/нишком Микита (*П. Козланюк*). 4. Коли Володя вранці вийшов на палубу, його вразив колір моря. Він був ясно/зелений з безліччю ледве вловимих відтінків (*О. Донченко*). 5. Так піду я в поля неозорі із піснями один/на/один (*А. Малишко*).

■ **Вправа 535.** Розгляньте іншомовні слова і спробуйте зробити висновок, коли вони пишуться через дефіс, а коли – разом.

віце-президент
прем'єр-міністр
генерал-майор
вакуум-апарат
блок-схема
яхт-клуб
соціал-демократ

автозавод
радіодеталь
кіноапарат
фотосалон
аерофлот
електробритва
телеательє

Запам'ятайте!

Разом пишуться складні іншомовні слова, які починаються такими незмінюваними частинами, як *авто-, радіо-, фото-, аеро-; електро-, теле-* тощо.

Складні іншомовні слова *міні-, міді-, максі-, віце-, екс-* пишуться через дефіс.

■ **Вправа 536.** I. Перепишіть текст, знімаючи скісну риску. Поясніть правопис складних слів.

Святиня над Лаврською брамою

З давньо/руських часів у Києво/Печерській лаврі збереглася Троїцька надбрамна церква, збудована в 1106 – 1108 роках.

Кошти на неї дав князь/чернець Микола Святоша. Він же власно/руч викопав рів під фундамент. Цей храм спорудили за взірцем церкви Благо/віщення на Золотих воротах.

У 17 – на початку 18 століття церкву Трійці заново спорядили, надавши їй пишних рис українського бароко.

Поставили дивовижний різьблений іконо/стас, схожий на золоте мереживо, стіни прикрасили різно/барвним, радісним малярством.

Складні багато/фігурні сцени «Христос навчас апостолів», «Об'явлення Івана Бого/слова» та інші є доро/гоцінним взірцем українського мистецтва (З журналу).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Троїцьку надбрамну церкву заснував

А невідомий чернець

Б Микола Святоша

В Іван Богослов

Г давньоруські князі

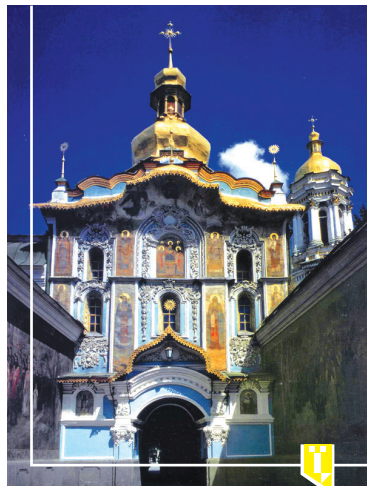
2. Синонімом до слова «взірець» є

А церква

Б собор

В зразок

Г основа

Тестове завдання для самоперевірки

Вкажіть рядок, у котрому всі слова пишуться через дефіс

- А високо/гірний, жовто/зелений
- Б темно/шоколадний, трьох/мільйонний
- В західно/європейський, історико/філологічний
- Г північно/західний, плодово/овочевий

Словник

безліч – számtalan

Благовіщення – Gyümölcsoltó

Boldogasszony

брама – kapu

довготривалий – hosszadalmas

канва – vászon

кусень – darab

п'яльця – karikák a himzéshez

разки намиста – gyöngysor

святиня – szentély

сховище – tároló

§ 66. Творення і правопис складноскорочених слів. Сполучні *o, e* в складних словах

■ **Вправа 537.** І. Прочитайте текст уголос. Доберіть до нього заголовок.

Павлик був стурбований. Дома він сидів над задачею й не міг розв'язати. Тож до школи Павлик прийшов завчасно, щоб у когось її списати, бо працювати сам не любив.

Ось прийшла Зіна. Вона добре вміла розв'язувати задачі. Павлик і питає:

– На скільки питань задача?

– На три, – відповідає Зіна. –

А хіба ти не розв'язав?

– Не вийшла... Дай списати...

– Ой, Павлику, чого ж ти сам не хочеш працювати? – питає Зіна.

Але таки дала йому свій зошит.

Павлик став списувати. Одна дія, друга, ось уже третя, а в третій дії він помітив у Зіни помилку. Там, де треба було написати 23, вона написала 32.

У своєму зошиті Павлик написав правильно, а Зіні не сказав, що в неї помилка.

Учителька збрала зошити, щоб перевірити. Наступного дня їх і принесла.

– У Павлика «п'ять», – сказала вчителька. – Молодець, Павлику, добре попрацював над задачею. А в тебе, Зіно, – «чотири». Помилку зробила...

Зіна поблідла. Вона глянула на Павлика. Павлик почервонів і похнюпив голову (В. Сухомлинський).

Це – цікаво!

12-бальну систему оцінювання в Україні введено у 2000 році, саме тому для ваших батьків найвищою оцінкою в школі була «п'ятірка», а не «дванадцятка». До речі, «одиниця» – у нас найнижчий бал і зараз, і до 2000-го року.

II. Перекажіть текст, доповнивши його власним поглядом на проблему списування. А ви списували хоча б раз у житті? Це добре чи погано? Чому? Які наслідки має списування?

III. Виконайте тестові завдання.

1. Учинок Павлика можна назвати

А благородним **Б** підлим **В** креативним **Г** мудрим

2. Слово «стурбований» утворено способом словотвору

А суфіксальним **Б** префіксальним
В префіксально-суфіксальним **Г** безафіксним

■ **Вправа 538.** Розгляньте подані приклади і зробіть висновок, якими буквами пишуться складноскорочені слова, утворені з початкових букв або звуків та іншими способами. Свої висновки звірте з правилом.

1) Організація Об'єднаних Націй – ООН, Національна спілка письменників України – НСПУ, електронно-обчислювальна машина – ЕОМ, Львівський автомобільний завод – ЛАЗ, засоби масової інформації – ЗМІ, гідроелектростанція – ГЕС.

Виняток: запис актів громадянського стану – загс.

2) Педагогічний університет – педуніверситет, комунальне господарство – комунгосп, обласний виконавчий комітет – облвиконком, Дніпровська гідроелектростанція – Дніпрогес.

Запам'ятайте!

Складноскорочені слова, утворені з початкових букв або звуків, пишуться великими буквами незалежно від того, якими буквами пишеться повна назва. Виняток: загс.

Складноскорочені слова, утворені іншими способами, пишуться малими буквами. Тільки власні назви пишуться з великої букви.

■ **Вправа 539.** Утворіть складноскорочені слова з поданих словосполучень і запишіть їх.

Київський національний університет, Національна академія наук України, будівельно-монтажне управління (з перших букв); спеціальний кореспондент, універсальний магазин, військовий комісаріат, Міністерство фінансів (з частин слів).

■ **Вправа 540.** Запишіть подані графічні скорочення у дві колонки: ті, що пишуться з крапкою; ті, що пишуться без крапки. Зробіть висновок, у яких графічних скороченнях крапка не ставиться. Свої висновки звірте з правилом.

Громадянин – гр., добродій – д., пан – п., наприклад – напр., близько – бл., мільярд – млрд., мільйон – млн., вулиця – вул., і так далі – і т. д., рік – р.; 10 сантиметрів – 10 см, 200 грамів – 200 г, 3 години 5 хвилин 10 секунд – 3 год 5 хв 10 сек; район – р-н, фабрика – ф-ка, товариство – т-во.

Запам'ятайте!

Крапка не ставиться при скорочених назвах мір. Крапка не ставиться й тоді, коли в графічному скороченні залишаються початок і кінець слова. В інших випадках у кінці скорочень ставиться крапка.

■ **Вправа 541.** Запишіть скорочено виділені назви.

Закарпатська *область*, село Коритняни, місто Берегово, громадянин Іштван Марошан, річка Тересля; 12 *кілометрів*, 10 *грамів*, 40 *хвилин*; Виноградівський *район*, товариство «Просвіта», швейна *фабрика*.

■ **Вправа 542.** I. Прочитайте текст уголос. Перепишіть, виділені назви запишіть скорочено.

Земля повний оберт навколо Сонця робить за 365 днів 6 *годин* 6 *хвилин* 10 *секунд* (1 зоряний рік). При цьому Земля наближається до нього на 147 *мільйонів кілометрів* (на початку січня) і віддаляється до 152 *мільйонів кілометрів* (на початку липня). Повний оберт навколо своєї осі вона робить за 23 *години* 56 *хвилин* 4 *секунди* (1 зоряна доба). Місяць навколо Землі обертається на відстані близько 384 *тисячі кілометрів*. Повний оберт навколо неї він робить за 27 днів 5 *годин* 5 *хвилин* 34 *секунди*, а фази його міняються кожні 27 днів 12 *годин* 44 *хвилини* 4 *секунди*.

II. Виконайте тестові завдання.

1. Нема жодного числівника в рядку

- А** триста шістьдесят п'ять днів **Б** десять секунд
В двадцять сім днів **Г** зоряна доба.

2. Загальною назвою в тексті є

- А** Сонце **Б** Земля **В** Повний оберт **Г** Місяць

Тестове завдання для самоперевірки

Оберіть варіант, у якому слова скорочені правильно

- А** Потяг прибув до Ужгорода о 10 год 40 хвил.
- Б** Фаб-ка «Пролісок» набирає швей-мотористок.
- В** Будинок висотою 15 м побудували біля нашої школи.
- Г** Ми відпочивали на оз. Синевир.

Словник термінів

складноскорочені слова – mozaikszavak

Словник

благородність – nemesség
добродій – úr

зоряний рік – csillagos év
назви мір – mértékegységek megnevezése

§ 67. Розвиток мовлення. Поняття про публіцистичний стиль, сферу його вживання. Написання замітки

Прочитайте та запам'ятайте!

До газетних жанрів належать замітка, стаття, нарис, інтерв'ю, репортаж.

Замітка – газетний жанр, в якому стисло, виразно та оперативно повідомляється про конкретні факти, події та явища.

У самій назві закладено її суть: замітити, тобто поставити мітку, виділити щось із нашого життя, загостривши на ньому увагу. Замітка пишеться тоді, коли немає потреби в аналізі подій.

Основні риси замітки:

- актуальність (факти, подані в замітці, повинні бути цікавими);
- точність (події мають відповідати дійсності).

Обсяг замітки – від десяти до ста друкованих рядків.

Мета замітки – інформувати, тобто повідомити, дати уявлення про те, що саме сталося, де й коли.

Діловий тон виключає вживання епітетів, порівнянь та інших художніх засобів.

Правила створення замітки:

- виділити факт, який необхідно подати;
- визначити тему та основну думку;
- підібрати заголовок;
- подумати, на які запитання має відповідати замітка (Що? Де? Коли? Хто? Як? Чому?).

Факти (події) для замітки:

- екскурсія в музей;
- ремонт класу;
- культпохід в кіно;
- вибори шкільного парламенту;
- класні збори;
- допомога дитячому садку тощо.
- толока;

■ **Вправа 543.** І. Прочитайте вголос зразки заміток у газету. Визначте, чи відповідають вони вимогам, перерахованим у правилі.

Мій день у школі

До школи я завжди приходжу на кільканадцять хвилин раніше, аби мати змогу поспілкуватися з друзями. Ми обговорюємо останні шкільні та домашні новини. Та ось лунає дзвінок, і ми поспішаємо до класу.

Я дуже люблю своїх учителів і шаную їхню мудрість. Кожен урок не схожий на інший. З учителями у клас приходять якийсь новий непізнаний світ. Коли ми бачимо усміхнені очі вчителя, наші серця починають битися частіше, а якийсь невидимий двигунчик рухає наші олівці та ручки. Інколи час збігає так швидко, що нас дратує дзвінок на перерву.

А які милі нам ці короткі перерви! Чого тільки не встигаємо упродовж них зробити: і пошептати на вушко подрузі, і забігти у бібліотеку, і вкусити пиріжка або просто побавитись іграшкою.

Інколи чуємо, як учні нарікають, що у школі їм скучно. Я з цим не згодна. Адже ми – частинка школи. Від нас залежить, чи буде шкільне життя цікавим. Якщо бути уважним на уроці та розумно активним на перервах і після уроків, то й не зауважиш, як минають шкільні дні. Напевно, окремим учням ліньки покумекати, як знайти себе у шкільному вирі. Але я впевнена, що у школі мені завжди буде добре і цікаво...

Небайдужість урятувала дитину

Увечері 23 лютого харківський школяр Денис Панченко повертався з тренування. У глибині двора, за засніженим дитячим майданчиком, він почув тихеньке дитяче схлипування. Пішов на плач. Схлипування віддалялося. Денис побрів через глибокий сніг. Понад годину блукав хлопець сусідніми дворами, намагаючись за тихеньким плачем наздогнати дитину.

Що могло робити самотнє маля так пізно у дворі? Як з'ясувалося, п'ятирічна Оленка загубилася ще вранці в універмазі. Звісно, мама підняла на ноги міліцію. Та хто ж знав, що дитинча саме піде розшукувати свою домівку, потрапить у інший район і, перелякавшись, почне ховатись у дворах?

Хлопчик привів маля до себе додому, де Денисові батьки відіграли й нагодувати дівчинку. Вже за 20 хвилин за Оленкою приїхала її мама разом із працівниками міліції.

Невідомо, чи дожила б дитина до наступного морозного ранку, якби не Денисові небайдужість і наполегливість.

II. Виконайте подане нижче завдання.

На основі заміток, написаних учнями вашого класу, випустіть стінну газету. Не забудьте проілюструвати газету, дібрати рубрики, указати прізвища авторів заміток, редколегію.
Проведіть конкурс. Роботи переможців запропонуйте до друку в газетах вашого міста, району чи області.

Проект

Словник

актуальність – aktualitás
газета – újság

замітка – kis újságcikk
непізнаний – ismeretlen

§ 68. Повторення вивченого у 5 класі

■ **Вправа 544.** Запишіть вірш під диктування, а потім перевірте за надрукованим, чи все правильно написали.

А що таке канікули?

Це – літні дні барвисті,
це час, коли нам ніколи
хоча б на мить присісти...

Це час у річці хлюпатись,
підсмажувати спину
і зранку в лузі слухати
тонку струну бджолину...

Це час, коли за друзями
ми скучим – як ніколи,
і нам страшенно схочеться
скоріше знов до школи!

А.Костецький

■ **Вправа 545.** I. Пригадайте вивчені відомості про текст та речення. З поданих груп слів складіть речення. Речення розташуйте так, щоб вийшов текст. Дайте йому заголовок і запишіть.

1. Пісня, нескінченний, радісний, згори, полилась, і. 2. Сонце, земля, проміння, весняний, теплий, залило. 3. Люди, її, раділи, слухали, і. 4. Жайворонок, подих, весна, маленький, лагідний, відчув, в небо, високо, піднявся, і.

II. До якого стилю належить складений вами текст?

■ **Вправа 546.** Другорядні члени речення уточнюють основну думку, висловлену підметом і присудком. Доберіть до кожного речення потрібні другорядні члени.

Минула весна. Розпустилося листя. Стебельця трави зеленіють. На деревах з'явилися плоди. У садках не вгаває пташиний гомін.

Слова для довідок: Цілий день, веселий. Із землі, ніжно-зелені. Нарешті, холодна. Перші тендітні.

■ **Вправа 547.** Складіть текст з поданих речень, розташувавши їх у потрібній послідовності (так, як це бачить спостерігач, переводячи погляд від неба додолу).

1. А куці мовчать – до низу вітерець не досягає. 2. Ми мовчки лежимо горілиць у високій траві на узліссі, на самому березі озера. 3. Трава теж не поворухнеться. 4. Над нами глибоке неозоре небо, на якому не видно ні хмаринки. 5. І вода в озері ніби застигла. 6. Тихо шепотять верховіття дерев (О. Копиленко).

■ **Вправа 548.** Два прості речення об'єднайте в одне речення, використовуючи сполучник *і*. Утворені речення запишіть, підкресліть у них головні члени. Поставте, де треба, коми.

1. Дівчина звела великі очі. Вона довго вдивлялась в сріблясту далечінь (С. Васильченко). 2. Вітер віє. Цвіте блакить (А. Малишко). 3. Загриміло. Полегшено зітхнув степ (О. Гончар). 4. Над обрієм дотліла сонячна заграва. Згасла (Григор Тютюнник).

■ **Вправа 549.** Відновіть прислів'я: до поданого в першій частині початку з другої частини доберіть його закінчення. Прислів'я запишіть, головні члени речення підкресліть, між частинами складного речення поставте коми.

I. 1. Кожна робота легка... 2. Праця людину годує... 3. Що сьогодні маєш зробити... 4. Як будеш вперто працювати... 5. Звикай до праці змолоду...

II. 1.... не відкладай на завтра. 2....не будеш знати на старість голоду. 3.... коли її охоче робиш. 4.... то прийде сама доля до хати. 5.... а лінь марнує.

■ **Вправа 550.** Прикметники роблять мову точнішою і образнішою. Поширте подані речення наведеними нижче прикметниками.

1. Після дня настав вечір. 2. Подув вітерець. 3. Морем побігли хвилі, хлюпнули в берег. 4. Заметушилися чайки. 5. Гойднулося вітрило навпроти обрію.

Слова для вставок: білий, червоний, потемнілий, прохолодний, свіжий, спекотливий, прудкий, дрібний, літній, призахідний, скелястий.

■ **Вправа 551.** I. Прочитайте виразно поезію. Назвіть слова, вжиті в переносному значенні. Чиї дії автор приписує природі?

МІСЯЦЬ УПОВНІ

Вибіг місяць з-за діброви,
погубив на вітрі брови,
заховав за спину руки,
ходить лисий, без перуки.
Смуток зорям невимовний:
ой, який тепер він повний!
А як був молодиком,
був худесеньким серпком.

Л. Костенко

II. Знайдіть багатозначні слова. Складіть із ними словосполучення, щоб показати їх різні значення.

■ **Вправа 552.** I. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю він належить. Спишіть, вставте пропущені букви.

Ранок клепає коси, скр..пить колодязними журавлями, грюкає хвіртками. Потягают..ся д..рева після короткої літн..ої ночі, струшуют.. ранкову росу. Гойдают.. голоснептаство на вітах. Як хороше!

Коні легким підтюпцем біжать дорогою. А вона то підступає до самої Росії, то збочує, віддаляєт..ся від берега (За О. Пархоменко).

II. Назвіть слова, вжиті в переносному значенні. Простежте, як ці слова роблять мовлення образним. Які уявлення у вас викликають слова-образи?

■ **Вправа 553.** Перепишіть текст, добираючи з дужок лише по одному слову. Свій вибір обґрунтуйте.

Уночі була гроза, а ранок (випав, видався, трапився) (світлий, погідний, сонячний, ясний) на диво. Небо (ясне, чисте, безхмарне, погідне, сонячне), лагідне-лагідне, що, (поглядаючи, дивлячись) на нього, (мимоволі, несамохіть, мимохіть) осміхнешся. Сонце (радісне, веселе, відрадне), тепле, (батьоре, браве, хвацьке).

На бур'янах (блищали, виблискували, рясніли) блискучими діамантами (краплі, бризки) нічного дощу (С. Васильченко «В бур'янах»).

■ **Вправа 554.** У народі кажуть: «Де мало слів, там більше правди». У поданому тексті відкиньте всі зайві слова так, щоб вийшов вірш на чотири рядки.

Книга – це, образно кажучи, проторована багатьма людьми в широкий, повний загадок світ дорога. Вона в щасті збільшує радість, у біді для кожного в ній знайдеться підмога, порада, підказка. В ній зібрані скарби всіх народів земної кулі і всіх віків. Книга – найдивніше диво з усіх див, які тільки знає світ.

■ **Вправа 555.** Позмагайтеся, хто більше пригадає споріднених слів з коренем *-лет-* (*летіти, літати* та ін.)? Запишіть ці слова. Чергування яких звуків відбуваються в корені?

■ **Вправа 556.** Доберіть споріднені слова до поданих слів. Два слова введіть у речення.

Квітка, мова, ліс, казка.

■ **Вправа 557.** Спишіть. У поданих словах виділіть суфікси та закінчення (там, де вони є).

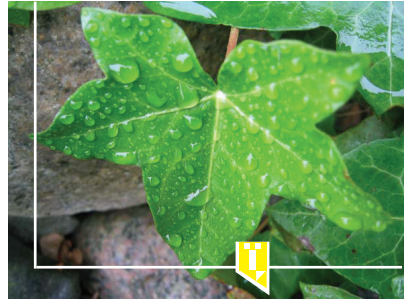
Ніч, нічка, нічний, ночівля, ніченька, ночеє, синенький, синій, синяк, сиюватий, степовий, придорожній, стукотить.

■ **Вправа 558.** Відремонтуйте слова, вставивши пропущені літери. Виділені слова розберіть за будовою.

Бе...шовний, ...вити, бе...страшний, ...лити, ...падати, ...цілити, бе...захисний, ро...ступитися, роз...утися, бе...пера, ро...жалобити, ...хилитися, ...чистити, ...кувати.

■ **Вправа 559.** Прочитайте віршик А. Камінчука. Випишіть із нього слова з літерами, що завжди позначають два звуки.

Дощ хлющить
На зелен плющ.
Під кущем сховався хрущ.
Каже весело плющу:
– Не боюся я дощу!

■ **Вправа 560.** Запишіть слова, вставляючи (де це потрібно) апостроф чи м'який знак.

Різв..яний, під..їжджати, повір..я, м..ята, зав..язати, заметілл..ю, Лук..янівка, арф..яр, св..ятковий, пюре, за..їхати, в..єт..ся, пів...яблука, сіл..с..кий, весілл..я.

■ **Вправа 561. Гра «Хто більше».** Проведіть змагання, хто запише довший ланцюжок із слів, які б відрізнялися одне від одного лише одним звуком. Ланцюжок починайте від слів: *мак, кит, сир, ліс, балка* або *сад*.

Наприклад: *гриб – граб – краб – край – крам – кран – клан – клин – млин – плин – план – плац – плач.*

■ **Вправа 562.** Запишіть слова у дві колонки: у першу ті, в яких літери *дж, дз* означають один звук, а в другу ті, де вони позначають окремі звуки.

Догоджати, кукурудза, підзолистий, узгодження, джунглі, дзвоник, віджилий, загороджений, надзелень, дзеркало, джаз, омолоджений, холоджу.

■ **Вправа 563. Гра «Хто зайвий?»** Випишіть з кожного рядка «зайве» слово. Чому саме ці слова «зайві»? Обґрунтуйте свій вибір.

1. Сяє, радість, зігриває, зеленіють, верб'яний.
2. Ярослав, Росія, троянда, квасоля, яблуко.
3. Моряк, будяк, бур'ян, немовля, остання.
4. Свято, бабуся, черешня, ялинка, буряк.

5. Земляк, ім'я, дзвякнути, чарівниця, дрючок.
6. Залюбки, дзюрчання, пелюстки, кров'ю, безлюдний.
7. Зацвітає, співає, росою, новою, ніччю.

■ **Вправа 564.** Виконайте тестові завдання. Відповіді обговоріть у класі.

1. Виділіть рядок, у якому всі слова мають однакову кількість букв і звуків

А юність, щедрість, екзамен

Б п'ять, запорізький, обличчя, просьба

В заєць, перевіряють, земля, проявляється

Г джміль, прощатися, якість, з'їдять

2. Виділіть рядок, у якому всі приголосні звуки тверді

А вода, небо, зима, хмара

Б рік, подих, сніг, заєць

В сад, сядь, холод, лід

Г мрія, повага, любов, сонце

3. У якому рядку всі слова написані без орфографічних помилок?

А довіря, подзенькує, нетто, б'є

Б проїздний, сузір'я, Бразилія, мільйон

В миш'як, рясний, ін'єкція, співвітчизник

Г лється, в'їзд, обласний, арф'яр

4. У якому рядку всі слова написані правильно

А бородьба, косьба, легко

Б просьба, молотьба, вогко

В ніхті, кігті, лехко

Г подрушки, ніжка, швитко

5. Помилка в переносі слова допущена в рядку

А олі-я

Б пра-пор

В бур'-ян

Г хо-джу

6. Спрощення в групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

А умис..ний, безчес..ність, бряз..нути, форпос..ний

Б шіс..надцять, мес..ники, чес..ний, совіс..ний

В об'їз..ний, якіс..ний, кількатиж..невий, доблес..ний

Г кіс..лявий, хворос..няк, зліс..ний, розіс..лати

■ **Вправа 565.** Проведіть змагання, хто швидше прочитає вголос усі скоромовки і ні разу не зіб'ється.

1. Семен босий сіно косить, роса росить ноги босі. 2. Бубоніла діду баба: «Ой не дмухай на кульбабу, бо з кульбаби полетять сто малих кульбабенят». 3. Іде Рома через річку, бачить Рома в річці рака, сунув Рома в річку руку, рак за руку Рому – хап! 4. Прокіп рапортував, та не дорапортував, а заходився Прокіп дорапортовувати – зарапортувався.

■ **Вправа 566.** І. Прочитайте міркування хлопчика Шандора.

Ось скоро і кінець навчанню. Через кілька днів канікули. Відпочинок.

Але це не означає, що ми нічого не будемо робити. Навпаки...

Андрійко працюватиме з татом у полі. Ілонка, Наталка й Оля допомагатимуть своїм мамам поратися на городі: поливати землю, виривати бур'ян, збирати полуниці. Петрик буде будувати човен. Катерина вирощуватиме квіти. Ми з Яношем зробимо гарну загорожу коло джерела.

Ми всі доглядатимемо наші черешеньки, ходитимемо в ліс, купатимемося в річці. І, звичайно, читатимемо книжки. А їх є стільки гарних, що читав би й читав...

Одним словом, літо проведемо так, щоб було що згадати і чим похвалитися.

II. Напишіть коротко, що ви плануєте робити влітку. При цьому дотримуйтеся правил чергування у – в, і – й.

■ **Вправа 567.** Пригадайте правила чергування приголосних. Перепишіть, замінюючи виділені сполучення слів одним словом. Поясніть зміни приголосних у використаних вами словах.

1. Людина, яка робить усе так, як велить честь. 2. Звістка, яка приносить радість. 3. Квиток для проїзду. 4. Гуртожиток для студентів. 5. Квітка, яка виділяє приємний запах. 6. Робота, яку виконують руками. 7. Світло від сонця. 8. Рослина з квіткою, подібною до сонця. 9. Стосунки такі, які мають бути між товаришами. 10. Район із центром у місті Острого.

■ **Вправа 568.** І. Іншомовні слова запишіть у три колонки: 1) з вставленою буквою *и*; 2) з буквою *і* та з подвоєнням букв; 3) з буквою *і* без подвоєння букв.

Ч..(н)ара, л..фт, в..(л)а, ультрама(р)..н, і(л)ю-м..натор, д..ск, тр..о, об'єкт..в, в..мпел, Апе(н)..ни, оа(з)..с, а(к)ац..я, гр..п, опт..ка.

■ **Вправа 569.** Уявіть, що вам треба написати вірш і в ньому заримувати слова *в школі, друг, люди, світ*. Доберіть якомога більше рим до кожного з цих слів і запишіть їх.

■ **Вправа 570.** Використовуючи подані вислови, складіть у формі діалогу текст розмови в незнайомому вам місці. Текст запишіть.

Пробачте, добродію (добродійко), дозвольте звернутися до Вас... Вибачте, добродію (добродійко), я хочу Вас запитати, як... Даруйте, чи не підказали б Ви мені... Добродію (добродійко), чи не могли б Ви сказати... Пробачте, я не зрозумів. Даруйте, я не почув. Вибачте, що забрав/забрала у Вас час. Щиро дякую. Глибоко вдячний. Нема за що.

■ **Вправа 571.** Напишіть твір-розповідь на тему «День відпочинку». Щоб передати послідовність подій, використовуйте слова й вислови, які вказують на час: *вранці, до обіду, після обіду, надвечір, увечері, спочатку, потім, коли сонце підбилося вгору, коли сонце схилилося на захід* і подібні. Уведіть у текст уривки розмов (діалоги).

■ **Вправа 572.** I. Прочитайте текст уголос.

Дім... у сандалику

Миколка аж вдома помітив, що сандалика забув у таборі. Мама його втішила, що це добра прикмета і наступного року він неодмінно побуває саме в цьому таборі.

I от він знов туди *поїхав*. Тільки тепер не в останню зміну, а в першу. У таборі Миколку направили до того ж корпусу, в якому він жив торік.

– Іди вибирай ліжко, яке тобі найбільше до вподоби, – сказали йому.

При вході до *будиночка* ліворуч, під лавкою, у Миколчиних сандаликах, які він забув минулого літа, сиділа мухоловка. Побачивши хлопця, вона злякано спурхнула в кущі. На дні гніздечка – сандалика лежали сірі яєчка. Вожата пояснила, що доторкатися до них не можна, бо пташка покине гніздо.

А незабаром із яєчок вилупилися сірі *пухнастенькі* пташенята. А Миколка пишався, що саме в його сандалику пташкам так сподобалося.

– Виходить, я подарував пташкам цілий дім...

(За В. Леусем)

II. Виконайте завдання.

1. Визначте стиль мови і тип мовлення.
2. Знайдіть і випишіть із тексту просте речення.
3. Доберіть синоніми до слова *пишався*.
4. Запишіть антонім до слова *добра* (прикмета).
5. Запишіть спільнокореневі слова до слова *гніздечко*, визначте у них корінь.
6. Розберіть за будовою виділені в тексті слова.
7. Випишіть із тексту по 2-3 слова, у яких:
 - однакова кількість звуків і букв;
 - букв більше, ніж звуків;
 - звуків більше, ніж букв.
8. Пригадайте, чи траплялися з вами схожі історії. Розкажіть про них однокласникам.

Словник

віла – sellő
вілла – családi ház
водопійний – itató
горілиць – arccal felfelé
егер – vadász

заграва – 1. pirosság, pír, 2. a tűzvész fénye
крона – korona
лоно природи – a természet keble
медунка – orvosi tüdőfű
молодик – тут: újhald
несподіванка – meglepetés
оазис – oázis
підбилося (про сонце) – magasra emelkedett az égen
підтюпцем – kocogva
притаманний – jellemző
прозелень – zöld árnyalat a növényzetben
споконвіку – ősidőktől fogva, régóta
чинара – platán

Ключі до вправ

Вправа 18: Успіхів і радості вам у навчанні.

Вправа 24: «Слабкі люди вірять в удачу, сильні – **в причину і наслідок**».

Вправа 35: Порада Т. Шевченка «*Учітесь, читайте*».

Вправа 39. Відгадки: сорок-а, нами-сто.

Вправа 48. Відгадки. Я, нічия, я-р, ми-с, я-ми, ви-ми-ті.

Вправа 54: «*Без труда нема плода*».

Вправа 55: «Гарно того вчити, **хто хоче все знати**».

Вправа 187. Відповідь. Береза; екран, зима, сіно, еластичний, різати, циркуль, ягода. Вислів Г. Сковороди: «Без ядра горіх ніщо, так само як і людина **без серця**».

Вправа 212. Відповіді: такса, котик, коса, шах.

Вправа 254: *Осінь*.

Вправа 260: «*Важка наука – в білім світі*»

Вправа 269: *Крапля камінь мочить*.

Вправа 274: «*Зроби добро людині і забудь*».

Вправа 291: *Людина кожна якоюсь мірою поет*.

Вправа 356. Відповідь: вечірня зоря; палаюча зоря; мак; буряк; цибуля.

Вправа 358. *Хитрощами не проживеш*.

Вправа 373. Відгадки: дорога, голка, лелека, качка.

Вправа 400. Відгадки. Двоє. Буквою «о». Три.

Вправа 401. *Люба моя Україна*.

Вправа 422: «*Чесне діло роби сміло*».

Вправа 441: «*Труд у красу переростає*».

Вправа 479. Свій час на кожну справу.

Вправа 493. «... той ціни не знає силі».

Вправа 516: «...мали однакову думку...».

Вправа 522: «Заговори, ...».

Вправа 531. «... замолоду вчитися».

Навчальне видання

Шумицька Галина Василівна
Гнаткович Тетяна Дмитрівна
Ківеджій Олеся Василівна
Лукач Андріанна Юліївна
Борисова Єва Елемирівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

*Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням угорською мовою*

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Редактор – *Борис Кушнір*
Технічний редактор – *Марія Товт*
Дизайн – *Леся Поліха*
Коректура авторська
Комп'ютерна верстка – *Юрій Гандера*

Підписано до друку 19.06.2018 р. Формат 70х100/16.
Друк офсет. Гарнітура Agial.
Ум.-друк. арк. 22,10. Умовн. ф-відб. 88,56.
Облік.-вид. арк. 19,30.
Тираж 2378 прим. Зам. № 401.

Всеукраїнське державне видавництво «Карпати».
Директор – Віктор Браславець
88000, м. Ужгород, пл. Жупанатська, 17.
тел./факс: (03122)3-23-66, тел.: (0312)61-26-93
e-mail: vidkarpaty@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ДК № 512 від 27.06.2001 р.,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Віддруковано у ТОВ «Спектраль ЛТД»,
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ЗТ № 14 від 09.07.2001 р.